

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**DÂNÂ ATA OĞUZNÂMESİ VE
OĞUZNÂMECİLİK GELENEĞİ**

EBRU BİRKAN AKHAN

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

EKİM 2017

DÂNÂ ATA OĞUZNÂMESİ VE OĞUZNÂMECİLİK GELENEĞİ

Ebru BİRKAN AKHAN

DOKTORA TEZİ

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

EKİM 2017

Ebru BİRKAN AKHAN tarafından hazırlanan “Dâna Ata Oğuznâmesi ve Oğuznâmecilik Geleneği” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman (Başkan) : Prof. Dr. İsa ÖZKAN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

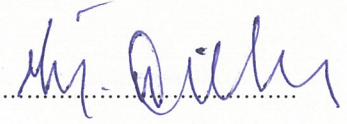
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. İbrahim DİLEK

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. F. Gülay MİRZAOĞLU

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

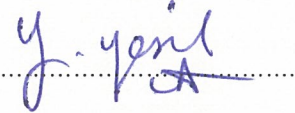
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL

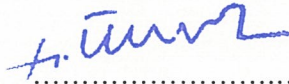
Türk Dili Bölümü, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 10/10/2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ebru BİRKAN AKHAN

10/10/2017

DÂNÂ ATA OĞUZNÂMESİ VE OĞUZNÂMECİLİK GELENEĞİ
(Doktora Tezi)

Ebru BİRKAN AKHAN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ekim 2017

ÖZET

Dânâ, Dâna-yan kelimesi, “bilen, bilici, bilgiç” anlamına gelmektedir. Dâna Ata (İhsan Şeyh), Dede Korkut gibi, Türkmenler arasında, son devrin bilicisidir. Türkistan’daki yaygın şekliyle, Ata kimliğine bürünmüş bir dervıştır. Dâna Ata, Oğuznâmesi’nde kendisinin Pîr soyundan geldiğini söylemiştir. Dâna Ata Oğuznâmesi, Hanlıklar devri Çağatay Türkçesi’yle tespit edilmiştir, hece vezninin 4+4=8’li kalıbıyla yazılmıştır. Nazım birimi dörtlüktür. Oğuznâme’nin tıpkıbasım metni St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümü, 1927-no 643’tedir. Küçük hacimli bir eser olmasına rağmen Oğuznâmecilik geleneği açısından bir seçere ile orun ve ülüş paylaşımı mevcuttur.

Bilim Kodu : 31003
Anahtar Kelimeler : Dâna Ata, Dede Korkut, Pîr, Oğuznâme, Orun.
Sayfa Adedi : 184
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İsa ÖZKAN

DÂNÂ ATA OĞUZNÂME (BOOK OF OGHUZ) AND TRADITION OF OĞUZNAME
(Ph. D. Thesis)

Ebru BİRKAN AKHAN

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

October 2017

ABSTRACT

Word of Dâna, Dâna-yan, means “Knowing, Recognizant, Pedant”. Dâna Ata (Ihsan Sheikh), like Dede Korkut, is the pedant of last period among the Turkmens. It is a dervish clad in the form of an Ata, widely known in Turkestan. Dâna Ata said that he came from the line of Pir in the Oguznâme (Turkish History). Dâna Ata OĞuznâme has been written with Caghatay Turkish with the syllabic form of 4 + 4 = 8. The verse unit is quadrature. The text of OĞuznâme's pedestal is in 1927-no 643 in the Department of Handwritings of Eastern Sciences, Academy of Sciences of St. Petersburg. Although it is a small volume work, there is a genealogy and the sharing of site and nation in terms of OĞuznâme writing tradition.

Science Code : 31003
Key Words : Dâna Ata, Dede Qorqut, Sage, OĞuznâme, Post.
Page Number : 184
Supervisor : Prof. Dr. İsa ÖZKAN

TEŞEKKÜR

Büyük Türk kitlesinin erenliler bölümünü Oğuzlar teşkil etmektedir. Oğuznâmeler, Oğuz boylarının tarihi, coğrafyası ve sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi veren önce sözlü, sonra yazıya geçirilmiş, milli hayat bilgisini ve kolektif bilinci yansıtan bilgilerin eserleri olarak kabul edilebilir. Mitolojik devirde çekirdek olarak kabul edeceğimiz bu eserler, zamanla Oğuznâmecilik adında bir geleneği doğurmuştur.

Oğuznâmecilik geleneği içerisinde adı geçen Oğuznâmelerden biri de Dâna Ata Oğuznâmesi'dir. Dâna Ata Oğuznâmesi üzerine ilk çalışmayı, A. N. Samoyloviç yapmıştır. Türkmenistan'da ise bu eser hakkında, Ahmed Bekmiradov çalışmıştır. Dâna Ata Oğuznâmesi'nin metni, Ahmed Bekmiradov ile Abdurrahman Mulkamanov tarafından gözden geçirilerek ilim dünyasına sunulmuştur.

Türkiye'de Oğuznâmeler üzerinde çalışan ilim adamları, Dâna Ata Oğuznâmesi hakkında kısaca bilgi vermişlerdir. Ayrıca, Türkmenler tarafından bu Oğuznâme'nin müellifi olduğu söylenen Dâna Ata' (İhsan Şeyh) nin hakkında, Türkiye'de müstakil bir çalışma mevcut değildir. Oğuznâmecilik geleneği içinde adı zikredilen Oğuznâmelerle mukayese edilmemiştir. Bu sebepler, bizi, Dâna Ata Oğuznâmesi üzerine çalışmaya sevk etmiştir.

Dâna Ata Oğuznâmesi'nin tıpkıbasım metni, St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümü'nden getirilmiştir. Bu amaçla, iki sene St. Petersburg İlimler Akademisi'ne gidilmiştir.

Doktora eğitimim boyunca, maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen ebeveynlerim Fatma-Nezhat BİRKAN'a müteşekkirim. Eşim Haydar AKHAN'a sonsuz desteği için teşekkür ederim.

Doktora ders aşamasında, ufkumuzu genişleten Prof. Dr. İbrahim DİLEK'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Prof. Dr. Gülay MİRZAOĞLU'na akademik disiplinim gelişmesi için katkılarından dolayı müteşekkirim. Ayrıca, tez çalışma döneminde sevgiyle teşvikini esirgemeyen Prof. Dr. Fatma ÖZKAN'a teşekkür ederim.

Bu çalışmanın sabırla ortaya çıkmasında ve akademik hayatımın şekillenmesinde geniş bilgi, ilmi disiplin, tecrübelerinden istifade ettiğim tez danışmanım Prof. Dr. İsa ÖZKAN'a sonsuz şükran, sevgi, saygılarımı arz ederim.

Ebru BİRKAN AKHAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
A-Çin Kaynaklarında Oğuzlar	1
B-Arap ve Fars kaynaklarında Oğuzlar.....	3
C-Türk Kaynaklarında Oğuzlar.....	7
BİRİNCİ BÖLÜM	15
OĞUZ ADININ KÖKENİ VE ANLAMI.....	15
İKİNCİ BÖLÜM.....	23
OĞUZLARIN TARİHİ ve COĞRAFYASI	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	31
KAM'DAN ATA'YA.....	31
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	41
DÂNÂ ATA (İHSAN ŞEYH)	41
4.1.Dânâ Ata (İhsan Şeyh)	41
4.2.Dânâ Ata'nın Takipçileri.....	45
4.3.Dânâ Ata'nın Makamı.....	47
4.4. Dâna Ata ve Ahmed Yesevî.....	49
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	55
OĞUZNÂMALER HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	55
5.1.Oğuznâme.....	55
5.2.Oğuznâmeler Hakkında Genel Bilgiler	61

5.2.1.Dede Korkut Oğuznâmeleri.....	61
5.2.2.Uygur Harfleriyle Tespit Edilmiş Oğuz Kağan Destanı.....	66
5.2.3.Câmiü't Tevârih.....	67
5.2.4.Tevârih-i Ali Selçuk	70
5.2.5.Şecere-i Terâkime.....	73
5.2.6.Andelip Oğuznâmesi	77
5.2.7.Uzunköprü Oğuznâmesi	78
5.2.8.Kazan Oğuznâmesi	79
5.2.9.Tarihi Salar Baba Oğuznâmesi	80
5.2.10.Hazihi'r Risâlet-i Min Kelimât-ı Oğuznâme El-Meşhur Bi-Atalar Sözü.....	81
5.3.Oğuznâmelerin Etkisinde Oluşan Türk Moğol Dairesi Eserleri	83
5.3.1.Moğolların Gizli Tarihi	83
5.3.2.Cengiznâme	84
ALTINCI BÖLÜM	87
DÂNÂ ATA OĞUZNÂMESİ	87
6.1.Dânâ Ata Oğuznamesi Hakkında Yapılan Çalışmalar	87
6.2.Dânâ Ata Oğuznâmesi.....	103
6.3.Dâna Ata Oğuznâmesi'ndeki Tabakalar	104
6.3.Dânâ Ata Oğuznâmesi'nin Dil ve Şekil Özellikleri.....	112
6.4.Dânâ Ata Oğuznâmesi'nin Metni.....	116
YEDİNCİ BÖLÜM.....	119
DÂNÂ ATA OĞUZNÂMESİ'NİN DİĞER OĞUZNÂMELERLE KARŞILAŞTIRILMASI.....	119
7.1.Türk Toplulukları ve Boyları	119
7.1.1.Türk toplulukları.....	120
7.1.2. Türk boyları	134

Sayfa

7.2.Orun ve Ülüş Taksimatı	148
7.3.şecere	155
7.4.Muhtelif Kişiler	160
7.4.1.Süyün Han-Ögürcük Alp-Oğuzcuk Alp	160
7.4.2.Tuluy Han-Uluğ Noyan	163
7.4.3.Rüstem-i Zal	164
SONUÇ	165
KAYNAKLAR	169
EKLER.....	179
Ek-1.	180
ÖZGEÇMİş	184

GİRİŞ

Avrasya tarihinde mühim rol oynayan Türk boylarından biri de Oğuzlardır. Asya'nın orta ve kısmen doğu kısmından başlayarak Moğolistan ve Türkistan sahasında siyasi varlık gösteren Oğuzlar, miladi V. ve VI. yüzyıllarda, Çin hanedanlarına olduğu kadar Türk kağanlığına da ciddi anlamda mesele çıkarmış görünmektedir. Oğuzlar hakkındaki en eski yazılı kaynaklar, Çin yıllıkları, Yenisey ve Orhun yazıtlarıdır. İslamiyet'in kabulünden sonra ise Oğuzlara dair bilgilere, Arap ve Fars kaynaklarında rastlanmaktadır.

A-Çin Kaynaklarında Oğuzlar

Türklerin İslamiyet'ten önceki dönemleriyle ilgili en eski kaynaklar, Çin Hanedanlarının resmi tarihleridir.¹ Bu tarihleri, Shih Chi, Han Shu, Chin Shu, Chou Shu, Shuei Shu, Chiu T'ang Shu ve Hsin T'ang Shu olarak sıralamamız mümkündür.² Ayrıca, kronolojik bilgiler içeren T'ung Tien, T'ai-p'ing Huan-yüchi, Ts'e-fu Yüan-kui ve Wen-hsien T'ung-k'ao gibi ansiklopedi özelliği taşıyan eserleri de eklememiz gerekir.

Çince Tung Tien, Wen-hsien gibi ansiklopedik bilgiler içeren kaynaklarda Türklerin tek başına boy bölümlerinin bulunması dikkate değerdir. Taşağıl, Hsin T'ang Shu'nun (217 B olarak nitelendirilen) resmi yıllığında yer alan Türk boylarına ait soy kütüğünün görülmesini de önemli bir husus olarak vurgulamaktadır.

Büyük Hun İmparatorluğu ve Mete'nin gençliğiyle ilgili bilgiler, Çinlilerin Shih Chi adını verdikleri resmi tarihlerinde görülmektedir.³ Türklerin kurttan türeyişiyle ilgili efsanelerin kaynağı da Mete'nin gençliğinde olduğu gibi Çin'i işaret etmektedir.⁴ Ögel'e göre efsaneye sebep olan olaylar, Büyük Hun Devleti döneminde vuku bulmuştur.

¹ Taşağıl, A. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, 206, 5.

² a. g. e. 5-6.

³ Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi*. (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, VII. Dizi, 102, 1-8.

⁴ a. g. e. 1-14.

Tinglilerin devamı olarak kabul edilen Kao-ch'e ve Töles boylarının⁵ kurttan türeyiş efsaneleri de Çin kaynaklarını göstermektedir. Burada, Kao-ch'elerle ilgili bir monografyanın da olması önemlidir.⁶

Ergenekon efsanesinin ilk şekli olarak nitelendirilen Göktürklerin birinci menşe efsanesi üzerine bilgiler, Chou Sülalesi'nin resmi tarihinin ellinci bölümünden öğrenilmektedir. İsa Özkan, Ergenekon Destanı'nın ana çatısını oluşturan mitolojik efsanenin protipinin ilk defa Chou Sülalesi yıllığında olduğunu belirterek efsanenin beş ayrı versiyonu hakkında bilgi vermiştir.⁷

Göktürklerin (T'u-chüeh), A-şi-na (A-shih-na) adlı bir aileden türediğini anlatan efsanede, Lin adlı kavim tarafından mağlup edilişi anlatılmaktadır.⁸ Katliam sonucu, mağaraya kaçan on bir yaşındaki çocuğu, dişi bir kurt beslemiş ve evliliklerinden Juan Juan Devleti'nin demircileri ortaya çıkmıştır.⁹

Göktürklerin ikinci menşe efsanesine dair bilgiler, Sui Sülalesi'nin yıllığında görülmektedir. Birinci efsanede olduğu gibi, A-şi-na ailesi, dişi bir kurtla on yaşındaki erkek çocuğundan türemiştir.

Efsanenin üçüncü versiyonu, Chou Sülalesi'nin resmi tarihinden öğrenilmiştir. On sekiz kardeş içinden en büyüğünün kurttan gelmesi diğer menşe efsaneleriyle bağlantı kurmamızı sağlamaktadır. Yaz ve Kış Tanrılarıyla yapılan evlilik sonucu doğan Türk adlı çocuk, A-şi-na ailesinin soyunu belirleyecektir. Türk'ün on karısından türeyen ve on boyu temsil eden başkan, en yükseğe sıçrayanlar arasından seçilmiştir.

Göktürklerin menşe efsanelerinin ana ekseninde yer alan Kurt motifi, Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuzların cihan hakimiyeti için yol gösterici hükmündedir. Dolayısıyla, Türk kavimlerinin müşterek olarak kurtla ilgili efsanelerin farklı versiyonları, onların tarih sahnesine çıkışlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

⁵ Taşağıl, a. g. e. VII. Dizi, 206, 7.

⁶ Ögel (1993), a. g. e. VII. Dizi, 102, 1-19.

⁷ Özkan, İ. (2009). "Ergenekon Destanı Hakkında". *Türk Yurdu*, 265(29), 43-47.

⁸ Ögel (1993), a. g. e. VII. Dizi, 102, 1-20.

⁹ a. g. e. 21-28.

B-Arap ve Fars kaynaklarında Oğuzlar

Arap ve Fars kaynaklarında, Oğuz-Türkmen boylarıyla ilgili ilk bilgilere, IX. ve X. yüzyıllarda rastlanmaktadır.¹⁰ Ancak bu bilgileri, Türklerin Ön-Asya'nın tarihinde mühim roller oynadığı, XI, XII, XIII. ve XIV. yüzyıllarda da yoğunlaştığını görmemiz mümkündür. Bu dönemde Oğuzlar, Sır Derya boylarında, Oğuz-Yabgu Devleti'ni kurmuş ve İslamiyet ile tanışmaya başlamıştır. Sır Derya bölgesindeki Oğuz boyları, araştırmacıların büyük ilgisini çekmiştir.

XI. yüzyılda, Büyük Selçuklu Devleti arkasından Anadolu Selçuklu Devleti'nin temelini teşkil eden Oğuz boyları, İslamiyet'i kabul etmekle birlikte, Türk-İslam sentezi olan bir kimliği üzerinde taşımaya başlayacaktır. Ön Asya gibi yeni bir coğrafyayla tanışan Oğuz boyları, bu dönemde de ilgi unsuru olacak; Çin tarihlerinde aradığımız Oğuz boylarının izlerini, Arap ve Fars ilim adamlarında da sürmemiz gerekecektir.

Araplar tarafından hazırlanan tarihi eserlerde, Oğuzlara ait ilk bilgiler, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Dâvûd el-Belâzürî tarafından verilidir. Gezi raporları üzerine yazılan "Fütûhu'l-Büldan" adlı çalışma, olayların sırasına göre kaydının alınması açısından da dikkate değerdir.¹¹

İbn-i Hurdâzbih, "Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik" adlı eseriyle, Belâzürî'yi takip etmektedir. "Yollar ve ülkeler" adındaki kitap, ticaret adamları için bir kılavuz özelliği taşımaktadır. İbn-i Hurdâzbih'in izinden giden Yakubî'nin "Kitâbü'l-Buldan" adlı çalışması, muhtemelen Orta Asya'ya yapılan geziler sonucu oluşturulmuş tarihi, coğrafi, etnografik bir yapıya sahiptir.

Kitâbü'l-Buldan'ı takip eden diğer bir eserde, İbnü'l Fakih'e ait "Kitâbü'l-(Ahbarî) Büldan" dır. Çalışma, Türk boylarının kültürü hakkında dikkat çekici bilgiler vermektedir. Türklerin yağmur yağdırmada kullandığı yada taşı hakkında anlattığı rivâyetlerde görülmüştür. Tuğuzğuz (Takuzoğuz) Türklerinin ülkesi Türk ülkelerinin en büyüğüdür:

¹⁰ Agacanova, S. G. (2010). *Oğuzlar*. (Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev). İstanbul: Selenge Yayınevi. (Eserin orijinali 1969'da yayımlandı), 16.

¹¹ a. g. e. 17-18.

“Tuğuzğuz (Tokuzoğuz) Türklerin ülkesi en geniştir. Çin, Tibet, Karluklar, Kimekler Oğuzlar, Çağrılar (Cefr), Peçenekler, Türğişler, Ezgişler, Kıpçaklar, Kırgızlarla sınırdaştırlar. Orada misk vardır. Bu taraflarında nehir bulunur.”¹²

Türk ülkeleri hakkında bilgi veren müverrih ve seyyahlardan biri de İbn-i Fadlan’dır. Halife El Muktedir tarafından X. Yüzyılda, İtil-Bulgar Devleti’ne gönderilen elçilik heyetinde yer alan İbn-i Fadlan, seyahatnamesinde, Horasan üzerinden İtil-Bulgar ülkesine ulaşmış ve Kama Bulgarları hakkında ilginç bilgiler kaydetmiştir.¹³ Heyetin güzergâhı, Kirmanşah, Hamedan, Save, Rey, Damegan, Nişabur, Serahs, Mevr, Amul, Firebr, Bey ve Cürcaniye’dir. İbn Fadlan, özellikle, Cürcaniye’deki Türkler hakkında bilgi edinerek Cürcaniye’den kuzeye doğru hareket edip Üst Yurt’a uğrar ve Türkleri İslamiyet’e davet eder. Ayrıca, Türklerin ölü gömme adetleri üzerine gözlemlerini de anlatır:

“İçlerinden önemli bir adam ölürse ev gibi onun için bir çukur kazarlar, ölüye gömleğini giydirirler, kemerini takarlar, yayını kuşandırırılar, eline, içinde şarab (nebiz) olan ağaçtan bir kadeh verirler. Her şeyini bu oda gibi mezara koyarlar. Sonra da oturtup odanın üzerine çamurdan kubbe gibi tümsek yaparlar. Sonra hayvanlarının yanına varırlar. Miktarına göre yüz veya iki yüz bazen bir hayvanı öldürürler. Başları, ayakları, derisi, kuyruğu dışındaki etlerini yerler. Kalan kısımlarını sııklar üzerine koyup mezarının etrafına asarlar.”¹⁴

X. yüzyılda, Mâverâünnehir’den ayrılarak Çin ve Hindistan’ı dolaşan Ebu Dülef de Türkçe konuşan boylarla ilgili bilgiler vermektedir.¹⁵ Ebu Dülef’in İbn-i Fadlan gibi seyahat ettiği dikkati çekmektedir. Anlaşıldığı üzere, Arap yarımadasından Mâverâünnehir’e gelen Arap ve Fars kökenli tarihçiler, aynı bölgede yaşayan Türk boyları hakkında fikir sahibi olmak istemişlerdir. Bu esnada Türk kökenli boyların İslamlaşması da söz konusu olmalıdır. Ebu Dülef, Oğuzların şehir yapısı hakkında da bilgilere sahiptir:

¹² İbn Fadlan. (2015). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. (Çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınevi. (Eserde, 1987 F. Sezgin tıpkıbasımı, 1939 neşri ve 1959 Sami Dehnan neşri dikkate alınmıştır), 49.

¹³ a. g. e. 8-9.

¹⁴ a. g. e. 15.

¹⁵ Agacanov, a. g. e. 20.

*“Sonra, Oğuzlar denen kabileye vardık. Taştan, ahşaptan, kamıştan inşa edilmiş bir şehirleri var. İçinde putlar olmayan ibadethaneleri bulunur. Onların vergi alan büyük bir hükümdarları var. Hind’e, Çin’e ticaret yaparlar...”*¹⁶

Ebü’l Hasan el Mesûdî, X. yüzyıl gezginlerinden birisidir.¹⁷ İbn-i Fadlan ve Ebu Dülef gibi o da seyahat etmiştir. İçerisinde, tarihi ve coğrafi bilgiler yer alan “Ahbâru’z-Zaman” adlı, otuz ciltten oluşan ansiklopedik bir eser yazmıştır.¹⁸ Günümüze, kitabın muahhar ikinci nüshası kalmıştır. Bu esere, “Müruce’z-Zeheb” de dâhildir.¹⁹

Mesûdî’nin eserinde, Orta Asya’da yaşayan Türk boylarıyla ilgili bilgiler mevcuttur. “Altın Bozkırlar” olarak nitelendirilen Orta Asya’nın gölleri, denizleri, dağları ve yedi iklimi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, Kafkas Dağları, Alanlar, Hazarlar ile diğer Türk kavimleri hakkında bilgiler verilmektedir.²⁰

Mesûdî, Hazar Denizi, Karadeniz ve Azak Denizi’ni tanıtmaktadır. Kafkasya’daki Türk topluluklarına değinmiştir. Ayrıca Türklerin yaşadıkları yerler hakkında da bilgi vermektedir.²¹

*“Çin’de Dicle ve Fırat gibi büyük nehirler vardır. Bunlar Türk topraklarından, Tübbet ve Soğd’dan geçerek akarlar. Onlar Buhara ile Semerkand, arasında yaşarlar. Burada amonyum dağları vardır. Yaz aylarında geceleri bu dağlardan yüz fersah kadar yükseğe çıkan ateş görünür... Kış mevsiminde Horasan topraklarına gitmek isteyen kişi, buradan geçer.”*²²

*“Tübbet toprakları, Çin’den ayrı bir ülkedir. Ülke halkının çoğu Himyerî’dir... Göçebe olanlar Türk’tür ve oldukça kalabalıktır.”*²³

¹⁶ İbn Fadlan, a. g. e. 66.

¹⁷ Agacanov, a. g. e. 21.

¹⁸ a. g. e. 21.

¹⁹ a. g. e. 21.

²⁰ Mesudî. (2011). *Murûc ez-Zeheb*. (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınevi. (Eserin orijinali 1872’de Fransızcaya çevrilmiştir), 132-147.

²¹ a. g. e. 147.

²² a. g. e. 123.

²³ a. g. e. 124.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, tarih, coğrafya bilgilerine kişisel görüşlerini de katarak “Ahsenü't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm” adlı eserini yazmıştır.²⁴ Türkmen kelimesi, ilk defa, bu çalışmada geçmektedir.²⁵

Fars ilim adamları, XI. yüzyılda, Orta Asya'da Türkçe konuşan toplulukları incelemiştir.

Ebû Said Gerdizî tarafından yazılan “Zeynü'l-Ahbâr” adlı eser, Oğuzlar, Yağmalar, Kimekler ve diğer Türk boyları hakkında bilgi veren bir diğer çalışmadır.

Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasıyla, Ön Asya'da yaşayan Türk boyları hakkında da eserler yazılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında, Ebü'l-Alâ Muhammed b. Alî Hassül tarafından yazılan “Kitâbü'l-Tafzîli'l-Etrâk 'Ala Sâ'iri'l-Ecnâd” adlı çalışma da yer almaktadır. Kitapta, Türkler hakkında bilgi verilmiştir. İslam öncesi İran tarihiyle başlayıp, Halifeler dönemi özetlenmektedir. Horasan tarihine değinilmiştir.

Selçuklularla ilgili olan diğer bir eser, müellifi bilinmeyen “Melik-nâme”dir. Selçuklu döneminde, Nizamü'l-Mülk tarafından yazılan “Siyaset-nâme” adlı çalışma, siyasi ve sosyal yapıyla birlikte, Türkmen boyları hakkında bilgi vermektedir.²⁶

Oğuzlar üzerine çalışan isimlerden birisi de Ebû Reyhan Muhammed bin Ahmed el Birunî'dir. Birunî, “Tahdid'ü Nihâyeti'l-Emâkin li Tas-hîh-i Mesâfeti'l-Mesâkin” adlı eserinde, Orta Asya toplulukları hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca Birunî, “Kitâbü't-Tefhîm fi-Evâilî Sıbaâti't-Tencîm” adlı kitabında da Türkmenleri, on altıncı iklimde göstermiştir.

Birunî, “Kitâbü'l-Cemâhir fi Mâ'rifet-i Cevâ-hir” adlı eserinde, Türkmen kelimesinin etimolojisi üzerinde durmuştur. Agaconav'a göre Birunî, Türkmen kelimesinin etimolojisine değinen ve Baykal civarı, Doğu Sibiryâ hakkında bilgi veren ilk Müslüman'dır. Ancak, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî'nin tarih, coğrafya bilgileriyle birlikte, kişisel görüşlerini de katarak “Ahsenü't-Tekâsim fi

²⁴ Agacanov, a. g. e. 22.

²⁵ a. g. e. 22-29-30.

²⁶ a. g. e. 31-38.

Ma'rifeti'l-Ekâlim" adında yazdığı çalışması dikkate alınmalıdır. Çünkü Türkmen kelimesi ilk defa karşımıza bu kitapta çıkmaktadır.

Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Şerif el-İdrisî tarafından yazılan "Kitâbü'r-Rucar" adlı kitapta da Oğuz ili üzerine bilgiler görülmektedir.

C-Türk Kaynaklarında Oğuzlar

Oğuz kelimesi ilk defa, Yenisey Irmağı kollarından Barlık'ta bulunan ve VII. yüzyıla ait olabileceği muhtemel Runik harfli Barlık Yazıtlarında kaydedilmiştir.²⁷ Sözü geçen dört yazıt, Klementz tarafından bulunmuş olup Radloff tarafından tercüme edilmiştir. Birinci yazıtın tercümesinde, Öz Yiğen Alp Turan adında bir beyin "Altı Oğuz" kavminden ayrıldığından bahsedilmektedir.²⁸ İkinci yazıt ise Öz Yiğen Alp Turan beyin üç yaşında babasız kaldığını ve ağabeyi Külüg Tutuk tarafından yetiştirildiği anlatmaktadır.

"1.Er erdemi atım tabdım erdemi... (üçün?)

2.Öz Yiğen alp Turan altı Oguz budunda üç yeğirmi (yaşımka) adırıldım.

3.beğ erikime sizime adırıldım.²⁹ 30

Barlık Yazıtlarından başka, Oğuz kelimesinin, Orhun Abidelerinde de geçtiği görülmektedir. Orhun Yazıtlarından 732 senesinde dikilen Költigin Bengü Taşının Güney yüzünde³¹: "*Tokuz Oguz begleri, bodunu! Bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tıñla!*"³² ve aynı bengü taşın doğu yüzünde: "*yabgug, şadıg anta birmiş. Biriye Tabgaç bodun yağı ermiş. Yırıya Baz Kagan, Tokuz Oguz bodun yağı ermiş.*"³³"*Ança kazganmış, itmiş ilimiz törümüz erti. Türk Oguz begleri, bodun, eşidin! Üze teñri basmasar, asra yir telinmeser Türk bodun*

²⁷ Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. (Birleştirilmiş Üçüncü Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, 3, 471.

²⁸ a. g. e. 3, 471

²⁹ a. g. e. 3, 471.

³⁰ "*Er erdemi adıma tapdım. Erdemi (için?). Öz Yiğen Alp Turan Altı Oğuz kavminden on üç (yaşımda) ayrıldım. beğlik nüfuzumdan, sizlerimden ayrıldım.*" (Orkun, 2011, 3-471).

³¹ Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergah, 500-629.

³² "*Dokuz Oğuz beyleri ve halkı! Bu sözlerimi iyice işitin, dikkatle dinleyin!*" (Ercilasun 2016, 501).

³³ "*yabguyu, şadı o zaman tayin etmiş. Güneyde, Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan ve Dokuz Oğuz halkı düşman imiş.*" (Ercilasun, 2016, 513).

iliğin törünün kim artatı [udaçı] (ert) [i] [Türk bodun ertin]³⁴ cümlelerinde, Tokuz Oğuz ve Oğuz kelimeleri geçmektedir.

Bilge Kağan Bengü Taşının Doğu yüzünde: “*Teñri teg Teñri yaratmış Türk Bilg(e) Kagan (... ..) sabım: Kañım Türk Bilg{e} Kagan (... ..) bi (...Al)tı Sir, Tokuz Oguz, İki Ediz kerekülüg begleri, bodunu (... ..Tü)rk Teñri (... ..)*”³⁵ cümlesinde de “Tokuz Oğuz” adı yer almaktadır. Hem Köl Tigin hem de Bilge Kağan Bengü Taşlarında, Oğuz kelimesi bir milleti göstermektedir.

Bilge Kağan Bengü Taşının Kuzey yüzünde, “Tokuz Oğuz” beyleri niteleyecektir: “*Teñri teg bolmış Türk Bilge Kagan; bödke olurtum. Sabımın tüketi eşid. Ulayu iniygünüm, oğlanım, biriki oğuşum, [bodunum! Biriye şad, apıt begler; yırya tarkat, buyruk begler! Otuz (Tatar), Tokuz Oguz begleri, bodunu! Bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tıñla! İlgerü kün...]*”³⁶

Tunyukuk Bengü Taşının (Birinci Taş) Güney yüzünde: “*Kiyik yiyü, tabışgan yiyü olurur ertimiz. Bodun boguzı tok erti. Yagımız tegre uçuk teg erti; biz es (t)eg ertimiz. Ança olurur erkli Oguzdıntın kürek kelti.*”³⁷ cümlesindeki “Oğuzdıntın” kelimesi yine Oğuzları işaret etmektedir.

Uygurların ilk Kağanı Kutluk Bilge Kül Kağan ile Moyunçur Kağan devrini aydınlatan yazıtlardan birisi de Şine Usu Yazıtı’dır.³⁸ Şine Usu Yazıtı, Kuzey Moğolistan’da Mogoitu ırmağı, Şine-Usu Gölü, Örgötu Dağı civarında, Finliler tarafından

³⁴ “O derece kazanılmış, örgütlenmiş ülkemiz, devletimiz vardı. Türk ve Oğuz beyleri, millet, işitin! Üstte gök basmasa altta yer delinmese Türk milleti [senin] devletini, yasalarını kim bozabilir(di) ? Türk milleti, kendine gel ve.” (Ercilasun, 2016, 521).

³⁵ “*Semavi Tanrı’nın yaratmış olduğu Türk Bilge Kağan {ım}; sözüm {şudur}: Babam Türk Bilge Kağan (... ..Al) tı Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz’in çadırılı beyleri, milleti! (... Tü)rk Tanrısı (... ..)*.” (Ercilasun, 2016, 557).

³⁶ “*{Ben} semavi Tanrı’dan olmuş Türk BilgeKağan {ım}; bu zamana ben hükmediyorum {zamanın hükümdarı benim}. Sözümü sonuna kadar dinleyin! Özellikle kardeşlerim, çocuklarım, birlik halindeki soyum ve milletim! Güneyde duran şadlar, apa beyler; kuzeyde duran tarkanlar, yönetici beyler! Otuz (Tatar?), Dokuz Oğuz beyleri ve halkı! Bu sözlerimi iyice işitin, dikkatle dinleyin! Doğuda güneşin.*” (Ercilasun, 2016, 545).

³⁷ “*Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek, oturuyorduk. Milletin karnı tok idi. Düşmanlarımız çevrede yurtcu kuşlar gibi idi; biz parçalanacak pay gibi idik. Öylece oturuyorken Oğuzlardan bir kaçak geldi.*” (Ercilasun, 2016, 600).

³⁸ Ögel, B. (1951). “Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Kül Kağan ve Moyunçur”. *Bellekten*, (59), 361-369.

bulunmuştur. Ramsted, yazıtı, 1818’de neşretmiştir.³⁹ Barlık ve Orhun nehirleri civarında bulunan yazıtlarda olduğu gibi, Şine-Usu Gölü etrafında bulunan yazıtta da “Dokuz Oğuz” adı görülmektedir.⁴⁰

“Tenri[de b]olmuş il etmiş bilge kağan be[n] _ _ _ _ _
 _
 tölis _
 öz[i?]n...tegresi eli kintü o[lurmuş] subı selene ermiş anda
 eli _
 [er]miş barmış _
 su [b?]...nda kalmış budun on uygur tokuz oguz üze yüz yıl
 olurup s... _
 a orkun ügüz...⁴¹”⁴²

Oğuz kelimesi, Hicri 470 = Miladi 1077 yılında, Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed tarafından yazılan, “Divanü Lûgati’t Türk” adlı çalışmada da geçmektedir.⁴³ Türk Dilinin Sözlüğü manasına gelen eser, dönemin Abbasi Halifesi Muktedî Billah’a ithaftır.⁴⁴ Kaşgarlı Mahmud, sözlüğünde bulunan ilk Türk Dünya haritasında, Türklerin yaşadığı saha ile Türklerin ilişkide bulunduğu diğer milletlere değinmiştir.⁴⁵ Bu harita, XI. asırda yaşayan Türk kavimlerinin, Orta Asya’da coğrafi sahalarını göstermesi açısından önemlidir. Kaşgarlı’ya göre, o dönemde, Türk ulusunun boyları yirmi boydan oluşmakta ve boyların birçok oymakları bulunmaktadır.⁴⁶

Kaşgarlı’nın eserinde, Oğuz boyları ve damgaları şöyledir:

“Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi-
 Tanrı kutsal kılması - Yalavaç Nuh oğlu Yafes, Yafes oğlu
 Türk’e dek ulanır. Bunlar-Tanrı kutsal kılması-Yalavaç
 İbrahim oğlu İshak, İshak oğlu “İysu”, İysu oğlu
 “Rum”u andırır. Bunlardan her bir boyun birçok
 oymakları vardır ki sayısını ancak Ulu Tanrı bilir. Ben
 bunlardan kök ve ana boyları saydım; oymakları

³⁹ Orkun, a. g. e. 529. 1, 163.

⁴⁰ a. g. e. 1-164.

⁴¹ a. g. e. 1-164.

⁴² “Ben Tenride bolmuş il itmiş bilge Hakan (gökte vücut bulmuş, ülke tanzim etmiş Bilge Hakan)...Tölis... Kendisinin kendi oturmuş olduğu ülkesinin ihata ettiği suyu Selenge (suyu) imiş. Orada ülkesi serbest yaşamış... Su... Orada kalmış olan halk On Uygur, Dokuz Oğuzlar üzerine yüzyıl (hâkim) olup... Orkun ırmağı...” (Orkun, 2011, 1-164).

⁴³ Caferoğlu, A. (1943). *Türk Dili ve Tarihi Ders Notları*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 2, 43.

⁴⁴ a. g. e. 43.

⁴⁵ a. g. e. 46.

⁴⁶ Kaşgarlı Mahmud. (1998). *Divanü Lûgati’t Türk Tercümesi*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Eser, 1072-3 yıllarında yazılmıştır), No: 521, 1, 28.

biraktım. Yalnız herkesin bilmesi için gerekli olanı, Oğuz kollarını ve hayvanlarına vurulan belgelerini yazdım. Bundan başka her boyun bulunduğu yeri de bildirdim. Bizans-Rum ülkesine en yakın olan boy, Beçenek'dir; sonra Kıfçak, Oğuz = Uğuz, Yemek, Başgirt, Basmıl, Kay, Yabaku, Tatar, Kırkız = Kırgız gelir. Kırgızlar, Çin ülkesine yakındırlar. Bu boyların hepsi Rum ülkesi yanından doğuya doğru şöylece uzanır, gider: Çiğil = Çiyil, Toxsı, Yağma, Uğrak, Çaruk = Çarık, Çomul, Uygur, Tangut, Xıtay = Kitay. Kitay ülkesi Çin'dir. Bundan sonra Tawgaç gelir; orası Maçin'dir. Bu boylar güney ile kuzey arasında bulunurlar. Bunları şu degrede gösterdim.”⁴⁷

Kaşgarlı Mahmud, Türk ulusunun boyları hakkında bilgi verirken Oğuz ilini Bizans ve Beçeneklere yakın olan boy olarak dikkate almaktadır. Divanı'nda, Oğuz bahsinde: “*Oğuz bir Türk boyudur. Oğuzlar Türkmendirler. Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alameti vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanurlar.*” demektedir.⁴⁸

“Divanü Lûgati't Türk” adlı eserde, Oğuz kelimesinin dışında, Oğuz kelimesinden türeme, Oğuzla- “Oğuz saymak, Oğuzlara nispet”, Oğuzlan- “Oğuzlaşmak, Oğuz kılığına olmak, Oğuz kılığına girmek, kendini Oğuzlardan saymak” anlamlarında fiiller de kullanılmıştır.⁴⁹ Oğuz adı, yine bir kavim adı olarak nitelenmekte ve Oğuz kelimesinden türeme fiillerde, Oğuz olma bahsi geçmektedir.

XV. yüzyılda, Yazıcıoğlu Ali tarafından yazılan “Tevârih-i Ali Selçuk” adındaki Oğuznâme, Anadolu Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Sevim Yılmaz Önder, bir Oğuznâme ya da Moğolnâme olarak adlandırdığı eseri, Türklerin, Ön Asya'daki durumlarına ışık tuttuğunu anlatmaktadır. Ayrıca, Yazıcıoğlu Ali, ilâve ettiği birinci bölümle Türklerin Anadolu'ya gelişleri hakkında bilgi vermektedir.⁵⁰

İçerisinde Oğuz kelimesinin geçtiği diğer Türkçe eser “Oğuz Destanları” diyebileceğimiz Dede Korkut Kitabı'dır. Oğuzların Yakın Doğu'ya gelmeden önce, Sır

⁴⁷ a. g. e. 28.

⁴⁸ a. g. e. 55.

⁴⁹ a. g. e. c. IV, 428.

⁵⁰ Yazıcı-zâde Ali. (2009). *Tevârih-i Al-i Selçuk II. cilt.* (Hazırlayan Sevim Yılmaz Önder). İstanbul: Bilge Oğuz, 31.

Derya boylarındaki hayatlarını anlatan Dede Korkut Destanları, IX-XI. yüzyılda teşekkül etmiştir.⁵¹

“Kitab-ı Dede Korkut âlâ-Lisan-ı Taife-i Oğuzan” ile “Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Bey ve Gayri” adındaki destanlar, adından anlaşılacağı üzere birer Oğuznâme’dir ve Oğuzların o dönemdeki hayat anlayışlarını yansıtmaktadır. Destanların her birine topluca aynı adın verilmiş olması ve “Oğuznâme” diye bitmesi bu anlatımların daha sonraki dönemlerde, Oğuznâme şeklinde tavsif edilmesine sebep olmuştur.

Faruk Sümer, Oğuznâme, “*Türkiye Türklerinin ataları olan Oğuzlara dair destanı mahiyette bilgiler vermektedir.*” diyerek, Oğuznâmelerin destani mahiyette eserler olduğunu vurgulamaktadır.⁵²

Dede Korkut Kitabı, Barlık Yazıtları, Göktürk Abideleri ve Şine-Usu Yazıtı’nda olduğu gibi kavim adı “Oğuz” adını içermektedir. Dresden nüshası olarak nitelendirilen “Kitab-ı Dedem Korkut-âlâ Lisan-ı Tâife-i Oğuzan” adlı Oğuznâme, Dirse Han oğlu Boğaç Han, Salur Kazanuñ İvinin Yağmalanması, Kam Böre oğlu Bamsı Beyrek⁵³, Kazan Big oğlu Uruz Bigüñ Tutsak Olması, Duha Koca oğlu Delü Dumrul, Kañlı Koca Oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yigenek, Basat’ın Tepegöz’ü Öldürmesi, Begil oğlu Emren, Uşun Koca oğlu Segrek, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz’un Çıkarması ve İç Oğuz’a Taş Oğuz Āşi olup Beyrek’in Ölmesi adlı boylardan oluşmuştur.⁵⁴ Bu destanların her birine “boy” adı verilirken, on iki hikâyeye birbirinden bağımsızmış gibi gözükse de içerik açısından bir bütünlük teşkil etmektedir.

“Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Bey ve Gayri” adlı Vatikan nüshâsı, bir başka risâle ile birlikte görülmektedir. Yazmanın ilk bölümünde, Hikâye-i Lâtife-i U’cûbe ve Mahcûbe -i Zarîf adlı bir başka metin bulunmaktadır. Bu bölüm, Farsça’dan, Ahmed bin Hasan Bali tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Sultan II. Beyazid’in oğlu Âlem Şah’a ithaf edilmiştir. Dresden yazması, “Giriş” kısmından sonra, altı hikâyeden oluşmuştur.⁵⁵ Vatikan nüshâsı,

⁵¹ Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı(Giriş, Metin, Faksimile)*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 169, 55.

⁵² Sümer, F. (1961). “Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler”. *DTCF*. (XVII/3/4), 1.

⁵³ Yıldırım, D. (2001). “Qam Böri oğlu Bamsı Börik [Qam Böre oğlu Bamsı Börek] Boyunda Sorunlar ve Çözümlemeler”. *Türkbilig*, 2001/2: 129-167.

⁵⁴ Ergin, a. g. e. 169, 4-22.

⁵⁵ Gökyay, O. G. (2006). *Dedem Korkudun Kitabı*. (Birinci Basım). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 645.

Dresden nüshasından, farklı bir başlık taşımasına rağmen, Oğuz Türklerinin kahramanlık hikâyeleridir. Hikâyet-i Han Oğlu Boğaç Han, Hikâyet-i Bamsı Baryık, Hikâyet-i Salur Kazan'ın Eviniñ Yağmalandığıdır, Hikâyet-i Kazan Beg'ün Oğlu Uruz Han Duşak Olduğudur, Hikâyet-i Kazılık Koca oğlu Yegenek Beg, Hikâyet-i Taş Oğuz İç Oğuz'a Āsi Olup Baryek (Beyrek) Vefatı⁵⁶ adlı destanlardan ibarettir.

Oğuzların dini, tarihi, sosyal, ekonomik ve etnografik hayatıyla birlikte, devlet kurma ülküleri, ideolojik yapıları hakkında bilgi veren diğer bir eser, Oğuz Destanı'dır. Oğuz Destanı, merkezi kahraman Oğuz Kağanla birlikte, Oğuz alpleri ve Oğuzlar (Oğuz boyları) hakkında bilgi vermektedir.⁵⁷ Sözlü ve yazılı ortamda, yüzyıllar boyunca dilden dile, nesilden nesile aktarılarak Oğuznâmecilik geleneği teşekkül etmiştir. İsa Özkan, Oğuznâmecilik geleneği üzerine: “*Mitolojik anlatmalar devrinde, bir çekirdek olarak kabul ettiğimiz Oğuz Destanı, sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçiş sürecinde, etrafında oluşan dairelerle (Oğuz Destanları) birlikte, 'Oğuznâmecilik' adı verilen bir geleneği doğurmuştur.*”⁵⁸ demektedir.

Oğuz Destanı'nın yazılı gelenekteki metinlerinin ilk tespitinin, XIV. yüzyıla dayandığı görülmektedir. Reşidüddin tarafından yazılan Câmîü't-Tevârih, Oğuz Destanı hakkında ilk kaynak olarak bilinmektedir. Bu kitapta, Târih-i Türkân û Oğuz û Hikâyet-i Cihangirî-i Ū (Türklerin ve Oğuz'un tarihi ve onun cihangirliğinin hikâyesi) adlı bir bölüm bulunmaktadır.⁵⁹

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı, İslam muhiti dışında yazılan diğer bir Oğuznâme'dir.⁶⁰ Sahip olduğu motifler, İslam muhiti dışında yazıldığını göstermektedir. Destanın arkaik motifler taşıması Mitolojik devirlerde yazıldığına işaret etmektedir. Vedat Köken, “Uygur yazısıyla yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine” adlı eserde, Uygur harfleriyle tespit edilmiş Oğuz Kağan Destanı'nın Turfan'da, 1300 yıllarına doğru

⁵⁶ a. g. e. 645.

⁵⁷ Özkan, İ. (1995). “Türkmenistan'da Derlenmiş Dede Korkut Boyları”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 263.

⁵⁸ a. g. m. 263-264.

⁵⁹ Sümer (1961), a. g. m. 259.

⁶⁰ Özkan, a. g. m. 263.

yazıldığını ve destanın, XV. yüzyılda, Kırgız bölgesinde, imlasının değiştirildiğini belirtmektedir.⁶¹

Berlin Kral Kütüphanesi, Yazmalar Cetveli, cilt IV, Nu. 34, Berlin 18891’de kaydı bulunan diğer bir Oğuznâme, “Hazihi’r-risalet-i min kelimât-ı Oğuznâme el-meşhur bi-atalarsözü”dür. Oğuznâme’nin kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir.⁶² Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay’ın okumalarına dayanarak XV. yüzyılın başında istinsah edildiğini ifade etmektedir.

Salar Baba tarafından, XVI. yüzyılda Reşideddin’in eserinden çevrilerek tespit edilen Salır Baba Kulalioğlu Oğuznâmesi, Oğuzlar hakkında bilgi veren, Oğuznâmelerdendir. Çalışmaya, 963 yılı Rebi’ül-evvel ayı (1256) Salar Baba bin Qul’alı Salar Harıdarı kaydı düşülmüştür.⁶³

XVII. yüzyılda, Ebu’l Gazi Bahadır Han’ın Hazar ötesi Türkmenlerinden tespit ettiği “Şecere-i Terâkime” adlı Oğuznâme ile Ebu’l Gazi Bahadır Han’ın ölümü üzerine, oğlu Enûşa tarafından tamamlanan “Şecere-i Türk” adlı eserde, Oğuznâmecilik geleneği açısından önem taşımaktadır.⁶⁴

Oğuznâmecilik geleneği içinde, Kazan Oğuznâmesi ile XVIII. yüzyılda Nur Muhammed Andelip tarafından yazılan Andelip Oğuznâmesi⁶⁵ de yer almaktadır. Ayrıca, XVI. yüzyılda yazılan Seyyid Lokman Oğuznâmesi ve Uzunköprü Oğuznâmesi’ni de⁶⁶ Oğuznâmeler dairesinde görmemiz mümkündür.⁶⁷

⁶¹ Pelliot, P. (1995). *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*. (Çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Paul Pelliot’un T’oung Pao adlı bilimsel dergideki 1930 tarihli makalesi dikkate alınmıştır.), 619, 103.

⁶² Özkan, İ. (2015). “Hazihi’r-risalet-i min kelimât-ı Oğuznâme el-meşhur bi-atalar sözü”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar. Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, 343-350.

⁶³ Güler, M. (2010). *Salar Baba Oğuznâmesi*. (İnceleme, Metin, Tercüme, Dizin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

⁶⁴ Ebu’l Gazi Bahadır Han. (1996). *Şecere-i Terâkime*. (Hazırlayan: Zuhâl Kargı Ölmez). Ankara: Simurg, 24 - 22.

⁶⁵ Aça, M. (2011). *Oğuznâmecilik Geleneği ve Andalp Oğuznâmesi*. (Genişletilmiş İkinci Baskı). Konya: Kömen Yayınları, 45-57.

⁶⁶ Orkun, H. N. (1935). *Oğuzlara Dair*. Ankara: Ulus Basımevi, 96.

⁶⁷ Bayat, F. (2006). *Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. Ankara: Ötügen Yayınevi, 26.

Türkmenler arasında söylenen ve yazıya geçirilen diğer bir Oğuznâme, Dâna Ata Oğuznâmesi'dir. Hecenin 4+4 kalıbıyla tasnif edilen Dâna Ata Oğuznâmesi'nin müellifinin Dâna Ata (İhsan Şeyh) olduğu Türkmen kaynaklarınca ifade edilmektedir.⁶⁸ Oğuznâmecilik geleneği açısından Dâna Ata Oğuznâmesi de küçük metni olmakla birlikte, Oğuznâmeler arasında değerlendirilmeli ve onunla ilgili bilgiler ortaya konulmalıdır.

⁶⁸ Самойлович, А. Н. (1927). Один из списков «Родословного древа туркменского» Абульгази-хана. *Доклад Академии Наук СССР*, 39-41.

BİRİNCİ BÖLÜM

OĞUZ ADININ KÖKENİ VE ANLAMI

Köktürk Bengü Taşları ile Şine-Usu Yazıtı'nda izlerine rastladığımız “Oğuz” kelimesinin kökeni ve anlamı üzerine, araştırmacılar, farklı fikirler öne sürmüştür.

Oğuz kelimesinin etimolojisi üzerine en yaygın görüş, Nemeth'e aittir. Nemeth'e göre “Ogur”, Bulgarca olup Oğuz sözcüğüyle aynıdır.⁶⁹ Oğuz ve Ogur kelimeleri “ok”dan türemiş olup sonuna küçültme veya büyültme eki z-/r- getirilerek oluşturulmuştur.⁷⁰ Marguart da şekil açısından bu düşünceye sahiptir. D. Pais, Ogur ve Oğuz kabile adlarının çıkışını farklı köke bağlayarak Ogur'u “uğramak, görüşmek”, Oğuz'u ise “ok” anlamlarında kabul etmektedir.⁷¹ Bu fikri benimseyenler arasında, H. N. Orkun da bulunmaktadır.

Oğuz kelimesinin “ok” ile bağlantılı sayanlar arasında, Nemeth ve M. Marguart bulunmaktadır.⁷² Nemeth, öküz sözcüğünün Toharca “okso/oksa” dan geldiğini düşünmüştür. Nemeth'e Clauson da katılmaktadır. Ancak Clauson, Toharca “ökas” görüşü üzerinde durmaktadır.

P. Pelliot, “ok+uz” şekline karşı çıkararak Oğuz Destanı'ndaki “*Uğuz-nı (ilk südü) içip*” cümlesini örnek gösterir ve kelimenin, “ağuz-ağız” gibi bir gelişim gösterdiğini savunmuştur. Buradan, Oğuz sözcüğüne “ilk insan” anlamını yüklemektedir. Bu görüşe, Berezin'de katılmıştır.

Pelliot'a ait “Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine” adlı eserde, “Uğuz” kelimesiyle ilgili şu noktalar dikkat çekicidir: “*Köp müran-lar köp ögüz-lar bar erdi*”; “*Orada çok nehirler ve çok ırmaklar var idi.*” çevrisinde akarsu için kullanılan iki sözcükten biri Moğolca müran, diğeri de ögüz'dür.

⁶⁹ Bayat, F. (2004). “Uz, Ğuz, Oğuz Kavim Adının Etimolojisi”. *Karadeniz Araştırmaları*, (3), 72-73.

⁷⁰ a. g. m. 73.

⁷¹ a. g. m. 71-77.

⁷² a. g. m. 71-77.

Bureau des Intepretes'in Çince-Uygurca sözlüğünde, “kiang” kelimesinin özdeşi “müran”; “ho”nun özdeşi olarak da “ögüz” kullanılmıştır. “Kiang” ile “ho” ,“büyük nehir” anlamına gelmektedir ve Çince'dir.⁷³ Yang-tseu-kiang ile Houang-ho nehirlerini belirlemektedir. Bu noktada, Kaşgarlı'nın tanımladığı öküz sözcüğünün ırmak anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Kaşgarlı'ya göre, öküz, Ceyhun ile Fırat ırmağı gibi her bir ırmağa verilen isimdir. Öküz, “İki ök/güz” adında bir sınır şehrinin de adıdır.⁷⁴

Ögüz sözü, “ırmak” anlamında Türkçedir. Günümüzde, “öz” Anadolu'da pek çok yerde işletilmektedir. Burdur ilinin Salda, Güney, Yeşilova; Denizli ilinin Çöplü, Çivril, Acıpayam; Kastamonu ilinin Tosya; Çorum ilinin Sungurlu; Ankara ilinin Kılıçlar, Nallıhan, Kalecik ilçelerinde “dere, çay, ırmak” manalarında kullanılmaktadır.⁷⁵

Vambery, Oğuz kavim adıyla ilgili olarak “müran” kelimesini hatırlatacak biçimde, Oxus (Sır Derya) ırmağının ismi ile aynı olduğunu anlatarak, sözcüğün “ogh” yahud “ak” ile “+uz”dan oluştuğunu ifâde etmektedir.⁷⁶

Golden, Oğuz, oğlak ve oğuş kelimelerinin, Türkçede akrabalık terimi olan oğ-/oq- isim köküyle türediklerini düşünmektedir. Ayrıca sözcüğün Toharca “oxso” kaynaklı olduğunu da kabul etmiştir.⁷⁷ G. Ksenefontov, A. Bernştam, S. Tolstov gibi ilim adamları, Oğuz-Öküz paralellüğünden yola çıkmaktadır.⁷⁸

Sinor, Oğuz kelimesinin “boğa, öküz” anlamına geldiğini ve sözcüğün “Oğuz” diye okunması gerektiğini düşünmüştür.⁷⁹ Oğuz'un “Öküz kral” olduğunu iddia etmektedir. Bazin ise bu görüşü doğrularcasına, Oğuz'a “Genç Boğa Han” adını verir.⁸⁰

Türkçede, geniş getirenlerden, büyük baş boynuzgillerin genel adı sığırdır.⁸¹ Bu ailede kullanılan diğer bir isim de Boğa'dır. Kelimeye +ç küçültme eki getirilerek “Boğaç” sözcüğü yapılır. Boğaç, Dede Korkut Destanlarında bir beyin adıdır.

⁷³ Pelliot, a. g. e. 619, 22.

⁷⁴ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, 1, 59.

⁷⁵ Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü*. (İkinci baskı). Ankara: TDK.

⁷⁶ Bayat (2004), a. g. m. (3), 71-73.

⁷⁷ Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. (İkinci Baskı). Ankara: Bizim Büro Basımevi, 315.

⁷⁸ Bayat (2004), a. g. m. (3), 71.

⁷⁹ Sinor, D. (1949). “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülahazalar”. (Çev. Ahmet Ateş). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 5. (Cambridge Mayıs 1949).

⁸⁰ Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev. A.Kazancıgil, L. Arslan). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi. (Eserin orijinali 2000 yılında basılmıştır), 327-328.

Boodberg, Oğuz kelimesinin ilk anlamının “boynuz” olması gerektiğini anlatmaktadır. “Buğur-huğur-uğur” olmak üzere Oğuz sözcüğünün bir gelişim gösterdiğini savunmuştur.⁸² Bernştam da bu görüşe dâhildir.⁸³

Kononov, Gumilev ve Ligeti’ye göre, “ok” boy, kabile, “+uz” çoğul ekinden oluşan kelime, “kabileler” anlamına gelmektedir. Ligeti, başta olmak üzere, Oğuz sözcüğünün, Hint-Avrupa kökenli olduğunu düşünenler de mevcuttur.

Munkácski, kelimenin Sanskritçe’de “uksa” ve Aveste’da “uxsa” olarak geçtiğini belirtmektedir. Pedersen de aynı düşüncüyü savunarak Eski Hintçe “uksa” ve Gotça “auhsa” karşılıklarını vermiştir. Poucho, “pekuos” sözcüğünü öne sürmüştür.⁸⁴

Hamilton, Oğuz kelimesinin bir boy adı olan Oğuz adıyla açıklanabileceğini iddia ederek Ligeti, Kononov ve Gumilov’a katılmıştır. Roux, Oğuz sözcüğünü efsanevi bir kişilik taşıyan Oğuz’un kuracağı kavmin adı olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Çin kaynaklarındaki Dokuz Oğuz ve Müslüman kaynaklarda ise Toguzguz olarak geçen adlar, Oğuz adını doğrulamıştır.⁸⁵

Ramsted, Türkçe, Moğolca, Tunguzca biçimlerin Altayca “pökü-r” şeklinden türediğine işaret etmiştir. Poppe ise üker<püker olarak kelimenin Moğolca kaynaklı olduğunu ifade etmektedir. Doerfer, öküz sözcüğünün Toharca okso’dan gelmediğini ileri sürerek Moğolca kaynaklı olduğunu düşünmüştür.

Şçerbak, Çuvaşcadaki “vākār” sözcüğünden yola çıkarak Türk dillerini iki büyük diyalekt grubuna ayırmıştır. Ona göre Moğolca “üker” kelimesi “-r-” diyalektiğinin kalıntısıdır.⁸⁶

“Öküz” kelimesinin kökeni üzerine fikir yürütenlerin düşüncelerini üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, kelimenin kaynağının “Toharca” olmasıdır.

⁸¹ Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*. (Dokuzuncu Baskı). Ankara: TDK.

⁸² Bayat (2004), a. g. m. (3), 71-72.

⁸³ a. g. m. 72.

⁸⁴ Eren, a. g. e. 315.

⁸⁵ Roux, a. g. e. 326-328.

⁸⁶ Eren, a. g. e. 315.

İkinci görüş, sözcüğün, Hint-Avrupa kökenli olduğudur. Üçüncü ve son fikir ise, Moğolcaya ait olduğu düşüncesidir.⁸⁷

Ahmet Bican Ercilasun, “Oğuz Adının Etimolojisi” adlı bildiride, “Oğuz” kelimesini, bir cins isim olarak kabul etmektedir. Ayrıca, “Boy, boylar topluluğu, kabile” anlamına gelen sözcüğün etimolojisini de bu görüş üzerine temellendirmiştir. Ercilasun, kavim adı olan Oğuz’un ok’tan, destan kahramanın adını ise bir sığır erkeği olan öküzden türediğini belirtmektedir. Oğuz kelimesi zamanla tonlulaşmaya uğramıştır. Destan kahramanının adı, öküz kelimesi ile aynıdır. Öküz sözcüğü, boy adı olan Oğuz ile “bulaşma”ya (kontaminasyon) uğramıştır.⁸⁸

Türk dilinin tarihi devirleri içinde, Eski Türkçe ile Orta Türkçe dönemlerinde varlığını gösteren iğdiş edilmiş sığır erkeği “öküz” kelimesi, Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır. Nogay Türkçesinde “ögiz”, Balkan Türkçesinde “ögüz”, Kazak, Karakalpak Türkçesinde “ögiz”, Tatar, Başkurt Türkçelerinde “ügiz”, Özbek Türkçesinde “hükiz”, Yakut Türkçesinde de “oğus” olarak bilinen sözcük, Çuvaş Türkçesinde “vākär” şeklinde görülmektedir.⁸⁹

Fuzuli Bayat ise Oğuz kelimesini, Eski Türkçede “ruh, can” anlamına gelen öz/ös ve öge (bilen kişi; ög-akıl) sözcüklerinin kökü olan ö- fiiline dayandırmıştır. M. Seyidov, Oğuz’u, tan yerinin, doğmakta olan tanın tanrısı anlamında kullanmaktadır.⁹⁰

Vahit Türk, ö- fiilinin anlamına başka bir bakış açısı getirerek “alışmak ve öğrenmek” manalarıyla bağdaştırılması gerektiğini savunmuştur. Türk, ö- fiilinin ve ög kelimesinin, Türkçenin ilk yazılı metinlerinde, soyut kavramlara karşılık geldiğini ifade etmektedir. Bu durum, kelimenin yaşıyla doğru orantılı olmalıdır.⁹¹

Fuzuli Bayat, Oğuz kelimesinin ilk şeklinin “uz” morfemi şeklinde olduğunu düşünerek “uz” dil ucu sızıcısının, “dz-udz-ud” şekillerinde gelişme gösterdiğini öne

⁸⁷ a. g. e. 314-316.

⁸⁸ Ercilasun, A. B. (2015). “Oğuz Adının Etimolojisi”. *Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*’ (Oğuz Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri adlı) nda sunuldu, Ankara.

⁸⁹ Eren, a. g. e. 314.

⁹⁰ Bayat (2004), a. g. m. (3), 72.

⁹¹ Türk, V. (2006). “Türkçede Ö- , Ög, Ögür, Ögren- , Öğret- Kelimeleri”. *Türkiyat Araştırmaları*, (4), 5-15.

sürmektedir. Bununla birlikte, “ud” sözcüğünün Eski Türkçe metinlerde, inek anlamına geldiğini kaydetmiştir. Bayat, -b ünsüzünün düşmesi sonucu “ung-ug-us” şeklinde bir gelişmeyle, Sanskrit dilinde, boğaya “us” denildiğini hatırlatmaktadır.⁹²

Oğuz kelimesinin o->ö- ya da u->ü- köklerinden türediği düşüncesiyle, iki anlam ortaya çıkmaktadır. Eski Türkçenin dil özelliklerine göre bütün ünlüler ön, iç ve son sestedir. Özellikle, o-/ö-ünlüsü ilk hecede bulunabilir. Orhun Yazıtlarındaki oğul, oğlan, oğlit, ok, ög, isimleriyle, okı- fiili, o-/ö-fiil kökünün eski olduğuna işaret etmektedir.

Öğrenmek ya da alışmak⁹³ anlamına gelen o-/ö- köküne, +G(Ü)r-/G(U)r-⁹⁴ fiilden fiil yapım eki getirildiğinde, “O+gur” biçimindeki kelime, rotasızla z-‘ye dönüşmüştür. Semantik olarak “alışılan ya da birbirine alışmış, birbirini öğrenmiş Türk boylarını” anlatmaktadır. Oğuz Han, birbirine alışan, birbirini tanıyan Türk boylarının gücünün, isim olarak tek vücutta toplanmasına, güce, kuvvete işaret etmektedir.

Oğuz kelimesi, ö- köküne, +g fiilden isim yapım ekini⁹⁵ getirmek suretiyle “ög” şeklini almıştır. “Ög” sözcüğü, semantik olarak “akıl” anlamına gelmektedir. Sözcüğe, ikilik bildiren +z isimden isim yapım eki getirildiğinde, ög+(ü)+z biçimiyle karşılaşılmaktadır. Göğüs, göz, boynuz kelimeleri de bu eki içermektedir. Zeynep Korkmaz, +(1)z/+(u)z ekinin adlarda ve sayı adlarında topluluk veya ikilik gösteren çokluk olduğunu ifade ederek adı geçen ekin çok eski olduğunu anlatmaktadır.

Ek, üçüz, dördüz, beşiz, altız gibi kelimelerde kalıplaşmış şekilde görülerek “birlikte doğma, bir arada olma”, birbirleriyle ilgili olma anlamlarında kullanılmaktadır.⁹⁶ O halde Oğuz kelimesi, aynı akıl ya da fikir etrafında toplanan güçlü Türk boylarını da ifade etmektedir.

Dede Korkut Destanlarında, her bir destan kendi içinde bağımsız bir şekilde söylenilmiştir. Ancak destanlar birbirinden bağımsız gibi gözükse de ortak kahramanlar söz konusudur. Bir başka bakış açısıyla şunları söylememiz mümkündür: Oğuz Kağan’ın

⁹² Bayat (2004), a. g. m. (3), 73.

⁹³ Türk, a. g. m. (4), 5-15.

⁹⁴ Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. (Yirminci Baskı). İstanbul: Bayrak Basım, 203.

⁹⁵ Türk, a. g. m. (4),5-14.

⁹⁶ Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*. (Birinci Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, 66.

çocukları ve onun torunları bir boy ile adlandırılmaktadır. Ancak boylar, Oğuz Kağan'a bağlıdır. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki Oğuz kelimesi, akıldan doğan güce işaret etmektedir. Akıl kelimesi, Oğuz Destanı'nın bütün dairelerinde, "yaşlı bilge" motifiyle kendini göstermiştir.

Oğuz kelimesinin içerdiği her bir anlam, destanların içinde, motif ya da epizot olarak görülmektedir. Destan dairelerinin yazıldığı dönemle doğru orantılı olarak geleneksel çizgiden dışarı çıkılmadan Oğuz sözcüğünün içeriği, destan dairelerine yansıtılmıştır. Ayrıca, Oğuz Destanı'nın başkahraman motifi Oğuz'un başlangıçta tek bir karakter olarak algılanması, tek bir aklın olduğunu ya da Oğuz Devleti'nin tek bir gücü temsil ettiğini düşündürmektedir.

Vahit Türk, Şinasi Tekin'e dayanarak anne anlamına gelen ög/ök kelimesiyle, ö-fiilini bağdaştırmanın tereddütlü olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, ö-fiilinin "öğrenmek" anlamıyla birlikte "alışmak" anlamının da dikkate alınması gerektiğini anlatmıştır. Bu bağlamda, Türk'ün düşüncesine, öksüz ve öge kelimesini örnek gösterebiliriz. Öge kelimesi "*Birleşik bir şeyi oluşturan basit şeylerden her biri, unsur, eleman; bir sınıf veya bir topluluğun bireylerinden her biri*"⁹⁷ anlamlarında kullanılmaktadır. Öyleyse, Oğuz, aynı anneden doğan eleman ya da unsurlardır. Oğuz kelimesi, aynı batında doğan, birbirine alışkın olan kardeşlerin ya da güçlü Türk boylarının kardeşliğini de ifade etmektedir.

Aynı çatı altında toplanan Türk boylarına "Oğuz" denir. Oğuz kelimesi, gücü, akılı temsil ettiği gibi, kardeşliği de anlatmaktadır. Oğuz Destanı'nın dairelerinde Oğuz'un doğumu, Türk boylarının bir çatı altında toplanmasına işaret etmiştir. Uygur harfleriyle yazılmış Oğuz Destanı bu durumu örneklemektedir.

Mehmet Kaplan, "Oğuz Han Destanı" adlı makalesinde, "*Oğuz, Çocuklarına, ülkesini teslim ederken, sembolik manalar taşıyan oklar verir ve 'ok gibi olun!' der.*" şeklinde diyerek "ok" motifinden bahsetmektedir.⁹⁸ Kaplan, bu motifin, Türklerde olduğu gibi, başka medeniyetlerde de kendini gösteren, "*kullandığı vasıta ve aletle aynileşme*" durumundan kaynaklandığını açıklamaktadır. Bu bir bakıma doğrudur. Atlı-göçebe

⁹⁷ Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*. (Dokuzuncu Baskı). Ankara: TDK.

⁹⁸ Kaplan, M. (2014). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlileri*. (Dokuzuncu Basım). İstanbul: Dergâh, 16.

yaşantının izlerini taşıyan Oğuzlar, avlanmak ve güvenlik için bu aleti kullanmışlardır. Ancak Moğolların Gizli Tarihi'nde de olduğu gibi ok, birlik ve beraberliği anlatmaktadır. Dolayısıyla Oğuz kelimesi, aynı akıl etrafında toplanan güçlü Türk boylarının kardeşliğini, beraberliğini de göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

OĞUZLARIN TARİHİ ve COĞRAFYASI

Oğuzların izlerine, ilk defa, Barlık ırmağı kıyısında bulunan “Barlık Yazıtları” nda rastlanmaktadır.⁹⁹ Birinci Barlık olarak adlandırılan yazıtta “*er erdemi adıma tapdım. Erdemi (için) Öz Yiğen Alp Turan Altı Oğuz kavminen on üç (yaşımda) ayrıldım.*” şeklinde kaydedilmiştir. Faruk Sümer, Yenisey civarında bulunan ve “Öz Yiğen Alp Turan Bey” e ait kitabenin, Orhun Abidelerinden daha eski olduğunu belirterek Oğuzların ilk yurtlarının Barlık ırmağı civârı olduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁰ Oğuzların, bu dönemde altı boydan oluştuğu düşünülmektedir.¹⁰¹ Hasan Eren, Türklerin ana yurdu üzerine “*Avrupa bilim çevrelerine başlangıçtan beri hâkim olan inanca göre, Türklerin ana yurdunu Orta Asya veya Doğu Asya’da aramak gerekir.*” demektedir.¹⁰² Oğuzlar, VI. yüzyıldan sonra, diğer Türk boylarıyla bir araya gelerek Tola-Selenga ırmakları bölgesinde “Dokuz Oğuz” kağanlığını oluşturmuştur. T’ang devri vesikâlarında, bu kabilelerden beşinin adı, Pa-ye-ku (Bayırku), Pu-ku (Buku-buğu), T’ung-lo (Tongra), Sse-kie (Sıgar) ve Hun¹⁰³ şeklinde zikredilmiştir. Barlık Yazıtlarında gördüğümüz Altı Oğuz ve daha sonra Orhun Abidelerinde de adı geçen Dokuz Oğuz boyu Göktürk Kağanlığının ve Uygurların özüdür. Uygurlar devrinde yazılan Şine Usu Yazıtı, bu düşüncenin delilidir. Bu yazıtta da Dokuz Oğuz boyunun adı geçmektedir.¹⁰⁴ İbrahim Kafesoğlu, Orhun Abidelerindeki ifâdelerden yola çıkarak, Oğuzlar ile Göktürklerin arasında bir ayırım yapılmaması gerektiğini ve Oğuzların Göktürklerin temelini oluşturduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁵

Oğuzlar, Kutluğ Kağan döneminde, Selenga ırmağının kıyısında yaşamıştır.¹⁰⁶ Bu dönemde Oğuz boyları Baz Kağan tarafından yönetilmektedir. Göktürklerin siyasi bir güç olmasını istemeyen Oğuzlar, Çinliler ve Kıtaylılarla müttefik olmuşlardır. Göktürkler, bu

⁹⁹ Orkun, a. g. e. 529, 3, 471.

¹⁰⁰ Sümer, F. (2001). *Oğuzlar*. (İslam Ansiklopesi, c. 9, s. 378-379). Eskişehir: M. E. B. Devlet Kitapları.

¹⁰¹ a. g. e. 9, 379.

¹⁰² Eren, H. (2001). “Türklerin Ana Yurdu”. *Türk Dili*, (II), 600-665.

¹⁰³ Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*. (Onaltıncı Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınevi, 152.

¹⁰⁴ Orkun, a. g. e. 529, 1, 163.

¹⁰⁵ Kafesoğlu, a. g. e. 151.

¹⁰⁶ Sümer (2001), a. g. e. 9, 379.

ittifakı ortadan kaldırmak için, Oğuzlarla savaşmışlardır. Tula ırmağı kıyısında yapılan savaşta, Oğuzlar, yenilgiye uğratılmıştır.¹⁰⁷

Kutluğ Kağan ve İltiriş Kağan dönemlerinde, Oğuzlar üzerine pek çok sefer yapılmıştır. Bu seferler sonucunda, Oğuz hükümdarı Baz Kağan öldürülmüştür. Oğuz boyları, İltiriş Kağan hakimiyetine girmiştir.¹⁰⁸

Kapagan Kağan döneminde, Oğuzların ayaklanmaları söz konusu değilken Bilge Kağan devrinde, ona karşı düşmanlık besledikleri anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Bu dönemde, Oğuzlarla dört veya beş savaşın yapıldığı görülmektedir. Bu savaşlarda, Dokuz Oğuz boyundan Üç Oğuz boyunun savaştığı bilinmektedir.¹¹⁰ Bilge Kağan Abidesinden anlaşıldığı üzere, Oğuzlar püskürtülmüştür. Göktürk Devleti'nin içinde barındırdığı Oğuz boylarıyla mücadele içinde olması devletin zayıf duruma düşmesine sebep olmuştur.¹¹¹ Göktürk Devleti, hâkimiyeti altında bulunan Uygur, Basmıl ve Karlukların ortak hareketleriyle 745 yılında yıkılmıştır.¹¹²

Uygurlar döneminde yazılan Şine-Usu Yazıtı'nda, Oğuzların bir kısmının Göktürk Devleti yıkılınca Çin'e gittiği belirtilmiştir. Adı geçen Oğuzların Moyun-çor zamanında (Basmıl ve Karluk savaşları sırasında) yurtlarına döndükleri anlaşılmaktadır. Göktürk Devleti döneminde olduğu gibi Uygurlar zamanında da Oğuz boylarının isyan içinde oldukları görülmektedir.¹¹³ Sekiz Oğuz boyunun, Tokuz Tatarlarla biraraya gelerek Kül Bilge Kağan'ın oğlu Moyun-çor'a karşı geldikleri bilinmektedir.¹¹⁴

Göktürk Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan Uygur, Basmıl ve Karluklar isyan ederek Oğuz hükümdarı Ozamış Kağanı öldürmüştür. Böylece, Basmıl boylarının

¹⁰⁷ Orkun, a. g. e. 529, 1, 104-120.

¹⁰⁸ Sümer, a. g. e. 9, 379.

¹⁰⁹ a. g. e. 9, 379.

¹¹⁰ Orkun, a. g. e. 529, 1, 50-64.

¹¹¹ Sümer, a. g. e. 9, 379.

¹¹² a. g. e. 379.

¹¹³ a. g. e. 379.

¹¹⁴ Ögel, B. (1951). "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Kül Kağan ve Moyunçur". *Bulleten*, (59), 362-363.

başkanlığında yeni bir kağanlık ortaya çıkmıştır.¹¹⁵ Basmıl Kağanlığı sol, Karluklar ise sağ Yabguluğu oluşturmuştur.¹¹⁶

Uygur Yabgusu, 744 senesinde, Basmıl Yabgusunu yenerek kendisini, Uygur Kağanı ilan etmiştir.¹¹⁷ Bu Kağanın adı, daha sonra, Şine-Usu Yazıtında da kaydedildiği üzere, Kül Bilge Kağan'dır. Bu dönemde, devlet yönetimi ikili şekildedir. Göktürkler ve Uygurlar, kendilerini Hunların varisleri olarak görmüştür. Bu düşünceyi, Uygurlar da sürdürmüştür. Sır Derya boylarında kurulan Oğuz Devleti, bir Yabgu tarafından yönetilmiş ve devletin kışlık bir başkenti olmuştur.

Uygur Hakanlığı'nın başlangıcında, "tegin" olan Moyun-çor, Oğuzların başına getirilmiştir. Göktürk Devleti'nin yıkılmasıyla Oğuz boylarının Uygurlara tabii olduğu anlaşılmaktadır. Kül-Bilge'nin oğlu Moyun-çor dönemini en iyi anlatan Şine-Usu Yazıtı'nda, devletin dayandığı başlıca unsur "On Uygur ve Tokuz Oğuz" budun olarak zikredilmektedir.¹¹⁸

Uygurlar döneminden elde edilen ve Chiu T'ang-shu, 217 B olarak nitelendirilen Çin kaynaklarına göre, bu Dokuz Oğuz boyunun adları, Yao-lo-ko, Hu-tu-ko-, Hu-lo-wu, Mo-ko-hsi-chi, A-wu-tse, Ko-sa, Hu-wu-su, Yao-wu-ko ve Hsi-yeh-wu'dur.¹¹⁹ Bahaeddin Ögel "744 yılında kurulan Uygur Devleti'ni Göktürklerin bir devamı olarak görüyoruz." diyerek¹²⁰ Uygurların içinde barındırdığı Oğuz boylarını kastetmiştir.

Uygurlar, Baykal Gölü'nün güneyindeki Orhun, Selenga ve Tula ırmağının civarında yaşamıştır.¹²¹ 840 yılından itibaren Turfan ve Beşbalık bölgelerine gitmişlerdir.

Kırgızlar, 840 senesinde, Uygurları yenerek onların hakimiyetlerine son vermiştir. Kırgızlardan kurtulan on beş Uygur boyu, Karluk Türklerinin yanındayken diğer Uygur boyları, Turfan ve Karaşar şehirlerine gitmiştir. Gelecekte, bu boyları, Tokuz Oğuz veya

¹¹⁵ Ögel, B. (2001). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. (Dördüncü Basım). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2170. I, 64.

¹¹⁶ a. g. e. 64.

¹¹⁷ a. g. e. 65.

¹¹⁸ Orkun, a. g. e. 529, 1, 164.

¹¹⁹ Ögel (1951). a. g. e. (59), 362-363.

¹²⁰ Ögel (2001). a. g. e. 2170, I, 59.

¹²¹ a. g. e. 60-75.

Tokuzguz olarak tanınacaktır. Uygurlardan kalan diğer bir kısım grubun ise Kansu bölgesine yerleştiği görülmektedir.

Oğuzların, X. yüzyılda, Hazar Denizi ile Sır Derya arasındaki topraklarda yaşadıkları görülmektedir.¹²² Bu devirde, Müslümanlarla komşudurlar. Müslümanların Oğuzlara karşı sınırları, Cürcaniye (Ürgenç), Cit (Jit) ve Aral Gölünün güneyindeki Baratigin'dir.¹²³ Mâverâünnehir'de sınır İsficap'a kadar gitmektedir.¹²⁴ Oğuzlar, bu sınırlar içerisinde, Karluklara yakındırlar.

İbrahim Kafesoğlu, o dönemin Oğuz coğrafyasına ait şöyle bir harita çizmektedir: “X. asrın ilk yarısında Oğuzlar, Seyhun bozkırlarıyla o civardaki Karacuk (Farab) ve Sayram (İsficab) şehirlerinde görünüyorduları.”

İslam coğrafyacılarına göre, Oğuzlar, bu dönemde, batıda Hazar Denizi (denizin doğusundaki yarımada Mangışlak), güneyde Gürgenç, Gürgenç'in kuzeybatısında Cit kasabası ve Aral Gölü'nün güneyindeki Baratigin kasabası, Buhara'nın kuzeyi, Karacuk Dağlarının eteğine kadar topraklarda yaşamaktadır.¹²⁵ “Mâfazât'ul Guziya” adı verilen Karacuk Dağlarından Hazar'a uzanan yarı çöl, “Oğuz bozkırı” olarak tanımlanmıştır.¹²⁶ Oğuzlar, bu dönemde, kışlık merkezi Yeni-kent olan bir devlet halindedir ve Yabgu tarafından yönetilmektedir. Yabgu Devleti döneminde, Üçok ve Bozok olmak üzere, ikili teşkilattırlar. Reşat Genç, Faruk Sümer'in tespitlerine dayanarak Sır Derya boylarındaki Oğuz boylarının, XI. yüzyılda, yirmi dört boydan oluştuğunu ifade etmektedir.¹²⁷

Oğuzlar, X. yüzyılın birinci yarısında, şehirlerine gelen Müslüman ticaret adamlarından İslam dinini öğrenmiştir.¹²⁸ Ancak İslamiyet'i XI. yüzyılın başından itibaren kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

Oğuzların X. yüzyılın ilk yarısında, siyasi bakımdan, Hazarlar ve Peçeneklerle aralarının iyi olmadığı görülmektedir.¹²⁹ Peçenekleri Emba nehrinin daha yukarılarına ve

¹²² Sümer, a. g. e. 9, 381.

¹²³ a. g. e. 380.

¹²⁴ a. g. e. 380.

¹²⁵ Kafesoğlu, a. g. e. 153.

¹²⁶ a. g. e. s. 153-154.

¹²⁷ Genç, R. (2007). *Makaleler*. (Birinci Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi, 20-21.

¹²⁸ Sümer, F. a. g. e. 9, 381.

hatta Karadeniz'in kuzeyine sürdükleri anlaşılmaktadır.¹³⁰ Oğuz Yabgularının ortadan kalkmasıyla Kıpçaklar, Aral ve Sır Derya kıyılarına gelmiştir.¹³¹ Karluklarla da savaşan Oğuzlar, aralarındaki ilişkilerin kavgalı olması sebebiyle, Mangışlak yarımadasına göç etmiştir.¹³²

Bahaeddin Ögel “Karahanlı devleti, yerleşik hayata geçen Türk boylarının meydana getirdiği büyük bir kültür devletidir.” diyerek, Oğuzların yerleşik hayata geçişle bir kültür devleti olabileceğini de vurgulamaktadır.¹³³ Batı Göktürk Devleti'ni meydana getiren Oğuzlar, batıya doğru gittikçe, Karluklar da onların yerlerine geçmiştir.¹³⁴ Karahanlıların Balasagun ve Kaşgar olmak üzere iki başkentleri olmuştur.¹³⁵

Ömer Soner Hunkan, İslam kaynaklarına göre, Karahanlıları kuran hanedanın, kendisini, efsanevi Türk Afrasiyap'a bağlamaya çalıştığını anlatmaktadır. Dolayısıyla, hanedanlar, bu yolla, Aşina sülalesiyle akrabalıklarını göstermektedir.¹³⁶ Ayrıca, Nüvizmatik verilerin, hanedanı Aşina sülalesine bağlamada birer delil olduğu da belirtilmektedir.¹³⁷

Reşat Genç, Karahanlı Devleti için “*Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar, XI. yy'ın Türk dünyasının en siyasi teşekküllerden birinin Karahanlılar devleti olmuştur.*” şeklinde diyerek¹³⁸ Karahanlı Devleti'nin ne zaman ve hangi sülale tarafından kurulduğu konusunda kesin bir bilginin olmadığını ifade etmektedir.¹³⁹ Bütün bu düşüncelerle birlikte, Karahanlıların, Uygur Devleti'nin yıkılmasından sonra, “Yağmalar” tarafından kurulduğuna dair, ortak bir görüş benimsenmiştir. Yağmalar, Toguz-Guzz, Dokuz Oğuz olarak bildiğimiz Oğuzların boylarından sadece bir tanesidir. Yağmaların, Uygurlar döneminden elde edilen ve Chiu T'ang-shu, 217 B olarak nitelendirilen Çin kaynaklarına göre, “Yao-wu-ko” olması mümkündür. Müller, bu kelimeyi “Yagmur-kar”

¹²⁹ Kafesoğlu, a. g. e. 153.

¹³⁰ Sümer, a. g. e. 9, 382.

¹³¹ a. g. e. 382.

¹³² a. g. e. 381.

¹³³ Ögel (2001), a. g. e. 2170, I, 95.

¹³⁴ a. g. e. 95.

¹³⁵ a. g. e. 95.

¹³⁶ Hunkan, Ö. S. (2011). *Türk Hakanlığı(Karahanlılar)*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: IQ Yayıncılık, 63.

¹³⁷ a. g. e. 61.

¹³⁸ Genç, a. g. e. 4.

¹³⁹ a. g. e. 4.

olarak Türkçeleştirmiştir.¹⁴⁰ Yağmalar, Uygur Devleti'nin yıkılması üzerine batıya göç ederek Kaşgar bölgesine gelmiştir. Onların, Karluklardan Kaşgar'ı aldıkları anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Bütün bu siyasi tablo, Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkıldığına işarettir. Oğuz ili parçalanmıştır.¹⁴² Oğuz Yabgu Devleti'nin tarihi hakkında başka tarihi bilgi olmadığını ifade eden İbrahim Kafesoğlu, son Oğuz Yabgusunun da Cend hakimi Şah-Melik'in oğlu Ali Han olduğunu zikretmiştir.¹⁴³

Oğuz Devleti'nin parçalanmasıyla Oğuz Yabgusu'nun Sübaşısı Selçuk, İslam ülkesine gitmiştir.¹⁴⁴ Selçuk'un büyük oğlu İsrail'in Yabgu ünvanını alıp, hükümdar olarak da Arslan adını aldığı görülmektedir.¹⁴⁵ Samani şehzadesi Müntasir'in Horasanla giriştiği savaşta başarısız olması Oğuz Yabgusu'nun İslam'ı seçmesine sebep olmuştur. Oğuzların Karahanlıları yenmesiyle yeni bir dönemin açılacağı anlaşılmaktadır. Müslüman kimliğine bürünen Oğuzların galibiyetle sayıları artmıştır. İmparatorluğun sınırları Ceyhun'dan Akdeniz kıyılarına uzanmış ve Anadolu Oğuz Türklerine mekân olmuştur. Oğuzlar, İran, Anadolu, Irak ve Suriye'ye yönelerek Türkmen adıyla tanınmaya başlanacaktır.¹⁴⁶

Tufan Gündüz, Türkmen adı üzerine en geniş değerlendirmeyi yapanın İbrahim Kafesoğlu olduğunu belirterek -men/-man eklerinin Türkmen kelimesine mübalağa, kuvvetlendirme, yüceltme gibi anlamlar kattığını anlatmaktadır. Bundan dolayı Türkmen sözcüğü "halis Türk, iyi Türk" manasına gelmektedir.¹⁴⁷ Gündüz, Oğuzların Anadolu'da Türkmen varlığından yola çıkarak halis Türk'ü şöyle açıklamaktadır: "*Türkmen ve Yörük isimleri aynı zamanda coğrafi dağılım ile de tutulmuştur. Buna göre, Kızılırmak yayının doğusundan güneye doğru çekilecek bir çizginin doğusunda kalanlar Türkmen, batısında kalanlar ise Yörük olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte Yörük adının kullanımında bir standart yoktur.*"¹⁴⁸

¹⁴⁰ Ögel (1951), a. g. m. (59), 362-363.

¹⁴¹ Genç, a. g. e. 4.

¹⁴² Sümer, a. g. e. 9, 382.

¹⁴³ Kafesoğlu, a. g. e. 153.

¹⁴⁴ Sümer, a. g. e. 9, 382.

¹⁴⁵ a. g. e. 382.

¹⁴⁶ a. g. e. 382.

¹⁴⁷ Gündüz, T. (2015). *Bozkırın Efendileri*. (İkinci Baskı). İstanbul: Yeditepe, 41.

¹⁴⁸ a. g. e. 122.

Oğuz Yabgu Devleti'nin çöküşü üzerine, halkın kalabalık bir kısmı Karadeniz'in kuzeyinden batıya göçmüştür.¹⁴⁹ Bu Oğuzlara, Bizans kaynaklarında "Uz", Rus tarihinde de "Torki" adı verilmektedir. Uzlar, Kıpçakların sıkıştırması üzerine, Tuna'ya inerek bugünkü Yunanistan'a kadar olan yerleri yağma etmiştir.¹⁵⁰

Peçenekler ve Bulgarlar, Uzlara saldırıp onları imha etmeye çalışırlar. Geriye kalan Uzlar, Bizans hakimiyetinde, Makedonya'ya yerleştirilmişlerdir. Uzların Peçeneklerle, Malazgirt Savaşında, Türklerin safına geçtiği görülecektir. Oğuz-Yabgu Devleti'nin yıkılmasıyla, geriye kalan Oğuzların Cend bölgesine, oradan da Horasan'a ve Anadolu'ya gittikleri anlaşılmaktadır.¹⁵¹

XI. yüzyıl ortalarında, Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılması sonucu, Azerbaycan ve Anadolu sahasından geriye gelenlerin Karacuk Dağı, Mangışlak ve Seyhun'da yaşadıkları görülmektedir.¹⁵²

XII. yüzyılda, Karahanlı Devleti'ne tabi olan Oğuzlar, (Karacuk bölgesinde kalanlar)¹⁵³ Karahitaylar ve Kıpçakların saldırıları nedeniyle güneye inmişlerdir.

Oğuzlar, 1141'de Selçuklu sultanı Sancar'ın yenilmesi sonucunda, Horasan ve Belh'e yönelirler. Faruk Sümer, Sultan Sancar döneminde de Oğuzların Üçok ve Bozok adlarıyla, ikili teşkilat halinde yaşadıklarını anlatmaktadır. Oğuzların Sultan Sancar'ın ordusunu yenerek Merv ve Horasan'a da hâkim oldukları görülecektir.

Nasa'ya yerleşen Yazır boyuna mensup Oğuzların Harezmsahlara hâkimiyetini kabul ettiği görülmüştür. Saras'ta bulunan Oğuzlar ise Harezmsahı Sultan Şah'ın Sarahs'ı alması sonucu dağılıcaktır. Sarahs'ta kalan Oğuzların ise Fars'taki Salgurların yanına gittiği ve "Kara-Guzz" diye adlandırılan Oğuzların Kirman'ı ele geçirdiği anlaşılmaktadır. XII. yüzyılın ikinci yarısında, Salgurlular, Fars'ta bir devlet kurmuştur.

¹⁴⁹ Sümer, a. g. e. 383.

¹⁵⁰ a. g. e. 383.

¹⁵¹ Kafesoğlu, a. g. e. 155.

¹⁵² a. g. e. 155.

¹⁵³ Sümer, a. g. e. 9, 383.

Barlık ırmağı kıyısında yaşayan altı Oğuz boyu, Orhun ile Selenga ve hatta Tula ırmağı civarında, Göktürk Devleti adı altında varlığını sürdürmüştür. Bu kimliğin Uygurlar döneminde, bugünkü Moğolistan topraklarına, Şine Usu Gölü'nün olduğu yerlere de taşındığı görülmektedir.

Dokuz Oğuzlar, Mâverâünnehir adı verilen Sır Derya ile Amu Derya ırmaklarının ve hatta Hazar Denizi'nin olduğu yerlerde, varlığını kimi zaman Türkmen adı altında sürdürmüşlerdir. Bugünkü Doğu Türkistan topraklarında, Dokuz Oğuz bakiyelerinin, Uygur Türklerinin etnik teşekküllerinde bir tabaka olarak yer aldığı görülmektedir. Büyük Selçuklu ardından Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nun köklerinde, Anadolu, Irak, İran, Azerbaycan ve Türkmenistan'da Oğuz kimliği aşikârdır. Bir uç beyliği olma çabası içerisindeyken altı yüzyıl yaşayan Osmanlı İmparatorluğu da Oğuz kimliğini cihânın dört bir yanına taşımıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri, Oğuz Türklerinin kimliği üzerine kuruludur. Bu kimliği en iyi anlatacak olan edebi mahsüllerde ister sözlü ister yazılı olsa da Oğuz kimliğinin aynasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAM'DAN ATA'YA

Türklerin girdikleri değişik dini kültür çevrelerinde, Eski Türk Kamlık geleneğinin ve inancının izlerini görmemiz mümkündür. Kamlık geleneğinin merkezinde Kam, Tunguzca adıyla Şaman yer alır. Orta Asya, Kuzey veya Doğu Sibiryaya hatta bugün Anadolu'da izlerini gördüğümüz ritüeller, farklılık gösterse de bu inanç sisteminin özü aynı kalmıştır. Temelinde, kâinatta yaratılan bütün canlı ve cansız varlıkların birer ruhu olduğuna inanmak ve bu ruha saygı göstermek, mutlak olarak tek Tanrı inancıyla bağdaştırılmalıdır. Kam adını verdiğimiz şahsiyetler, Tanrı'nın yarattığı her varlığa saygı göstermenin birer araçlarıdır.

Yaşar Çoruhlu'nun “Şamanizm, erken devir Türkleri ve onların komşuları arasında çok eski çağlardan itibaren totemist inançlar, ata kültürleri, hayvan kültürleri, doğa kültürleriyle birlikte görülmektedir.”¹⁵⁴ şeklindeki görüşü, eski Türklerin, esasen bu inanış ve kült dairesine, çok eski dönemlerde girdiğini göstermektedir. Kamlık inancı, özünde yaratılan her varlığa saygı duymayı bir ibadet gibi algılamayı ifade etmektedir. Kült kelimesinin “*tapma, tapınma; din; dinî tören, ibadet ve ayin.*”¹⁵⁵ olduğunu düşünecek olursak Eski Türkler, Tanrı'nın yarattığı her varlığı kutsayarak anlamlandırmaktadır.

Celal Beydili “*Aracılığa dayanan, inanışlardan ibaret olan dinî ve tedavi amaçlı bir pratik bir faaliyet şekli.*”¹⁵⁶ tanımıyla, Şaman'a dini, tedavi edici ve pratik olma vasıflarını kazandırmaktadır. Zamanla, Kam'ın tedavi etme işlevini kadınlar üstlenmiştir. Bu durum, Dede Korkud Destanlarının, Dirse Han Oğlu Buğaç boyunda, Dirse Han'ın anasının sütü ve dağ çiçekleriyle, sağlığına kavuştuğunu hatırlatmaktadır. Dirse Han, rüyasında, boz atlı Hızır'ı görerek, yarasının iyileşeceğini anasına anlatır. Hz. Hızır, Dirse Han'ın yarasını üç kez sığamıştır.

¹⁵⁴ Çoruhlu, Y. (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. (Üçüncü Basım). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 15.

¹⁵⁵ Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*. (Sekizinci Baskı). Ankara: TDK.

¹⁵⁶ Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (Birinci Baskı). Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 521.

Postmodern çağda Şamanizm üzerine yapılan araştırmalarda¹⁵⁷ Şamanizm'in tam olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda bir fikir birliğine varılamamıştır. Ancak Türk Şamanizm'in kaynağını -Sibirya Şamanizm'i olarak nitelendirilse de- Milattan önceki iki bininci yıla kadar götürmek mümkündür. Baykal Gölü'nün çevresinde bulunan ve Taş Devri'ne ait kaya resimleri, Şamanların mevsimlik tören düzenlediğini göstermektedir.

Hoppal, Şamanizm'in özellikle de Sibirya taygalarında şekillenen Sibirya Şamanizm'inin kültürel bir yapılanma olduğunu bahsederek yüzyıllardır devam eden bir geleneğin ilk şekillerinin Sibirya'da olduğunu anlatmaktadır.¹⁵⁸ Burada, asıl vurgulanması gereken nokta Şamanizm olarak nitelendirilen Eski Türk Kamlığının bir gelenek ve inanç olarak algılanmasıdır. İslamiyet'in kabulüyle, bu geleneğin rolünü üstlenen kimlikler “Ata ya da Baba” şeklinde göreceğimiz dervişler ve muhtemelen saz şairleri, halk hikâyecileri ya da destancılar olmalıdır. Bu düşünce, Mehmet Fuad Köprülü'nün “*Güzel sanatlar ismi altında toplanan, şiir, musiki, heykeltraşî, resim, mimari, raks, önce dinden yani dini ayinlerden doğmuş, uzun müddet tamamiyle dini bir mahiyette kalmıştır. İnsan cemiyetlerinde insanlığın zihni faaliyeti yavaş yavaş dini daha sonra din dışı oyunlar mahiyetini alır ve itikadları doğuran faaliyet, sanat eserlerini de vücuda getirir*” görüşünü desteklemektedir.¹⁵⁹

Eski Türk Kamlık inancı üzerine çalışan bilim adamları “Şaman” kelimesinin Tunguzca “Shaman” sözcüğünden türediği düşüncesinde ortaktır. “Shaman” ın karşılığı, Türkçede Kam ya da Gam'dır. Bulduğu coğrafyaya göre, Oyun (Yakut), bögü, böğö, böge, böö (Moğol), baksı (Kazak/Kırgız), udayan (Yakut, Buryat) isimlerini de almaktadır.¹⁶⁰

Vogullarda¹⁶¹ “nayt”, Eski Fin ve Loparlarda “noyade, noyta”, Votyakçada “tuno” ve Çeremislerde “kart” olarak adlandırılan kurban sunumcusu, Macarlarda “taltos” olarak

¹⁵⁷ Hoppal, M. (2003). “PostModern Çağda Şamanizm”. (Çev. Mustafa Arslan). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (III), 4, 139-148. (Makalenin orijinali 1996 yılında basılmıştır).

¹⁵⁸ Hoppal, M. (2012). *Avrasya'da Şamanlar*. (Çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 2005 yılında basılmıştır), 19.

¹⁵⁹ Köprülü, M. F. (1985). *Türk Edebiyat Tarihi*. (Dördüncü Baskı). İstanbul: Milli Kültür Yayınevi, 66.

¹⁶⁰ Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitapevi. (Eserin orijinali 1983'te Editions Payot tarafından yayımlanmıştır), 22-23.

¹⁶¹ Sibirya Şamanizm'inin örnekleridir.

bilinmektedir. Macar Şamanizm’inde Taltos, tudos olarak nitelendirilen kişiler, her şeyi bilen çoban anlamlarını içerirken “garo ve regos” kelimeleri de bulunmaktadır.¹⁶²

Hoppal, Şaman kelimesinin Tunguzcada şa = bilmek, şaman = bilen, bilgin anlamında olduğunu anlatarak “*Avrasya milletlerinde, çevreyle, şaman toplumları için gerçek dünya gibi hakiki olan uzak kozmosla; transsendental gerçekle ve ruhların dünyasıyla insan ilişkilerini belirleyen dinsel-ideolojik bir sistemin merkez karakteridir.*” tanımını kullanmaktadır.¹⁶³ Burada Şaman’ın bilme vasfıyla, bir aracı olduğunu tasdikleyen anlayış söz konusudur.

Şamanizm üzerine çalışan ilim adamları, Şaman’ın var olan gerçek dünya ile ruhlar âlemi arasında bir aracı olduğu konusunda ortak bir görüşü sergilemektedir. Hoppal gibi Eliade de Şamanizm’in bir “esrime” tekniği olduğundan bahsederek bu görüşü desteklemiştir.

Bu durum, kişinin doğumuyla beraber tutulmaktadır. “*Seçilmiş kişi için büyük işkencelere neden olabilecek acılarla dolu seçilme süreci şaman ataların ruhlarının kuşaktan kuşağa geçtiği şekilde yorumlanabilir.*”¹⁶⁴ O zaman, İslamiyet’in etkisiyle kendisine tasavvuf¹⁶⁵ mesleğini edinen mutasavvıfların ya da sûfilerin bir yola girmeden önce mürşidinin gösterdiği yol akla gelmektedir. İrşad, zahiren ya da batinen (Üveysilik)¹⁶⁶ olabilir. Ahmed Yesevî’nin irşaddaki ilk hocası Arslan Baba’dır. Arslan Baba görünmeyen yüz, Yusuf Hemedanî ise görünen yüzdür.¹⁶⁷

Şaman adayının topluluğa hizmet edebilmesi için bir dizi acı çekmesi gerektiği belirtilmektedir. “*Şamanın vücudunu parçalara ayırıp etini pişirirler, böylece aşamalar arasındaki sınırları geçmesini mümkün kılarlardı.*”¹⁶⁸ Bu açıklama, Fenâ (Fenâfillah

¹⁶² Hoppal M. (2008). “Macar Halk İnançlarında Şamanizmin İzleri”. (Çev. Muvaffak Duranlı). *Milli Folklor*, (20), 77, 111-117. (Makalenin orijinali 1976 yılında basılmıştır).

¹⁶³ Hoppal (2012), a. g. e. 19-21.

¹⁶⁴ a. g. e. 23.

¹⁶⁵ Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı*. (Dördüncü Basım). İstanbul: Enderun, 13-52.

¹⁶⁶ Baldick, J. (2002). *Mistik İslâm*. (Çev. Yusuf Said İslâmoğlu). (Birinci Baskı). İstanbul: Birey Yayıncılık. (Eser, ilk olarak 1989 yılında basılmıştır), 7-281.

¹⁶⁷ Baldick, J. (1993). *Imaginary Muslims, the Uwaisi Sûfis of Central Asia*. In the United States of America: I. B. Tauris & Co Ltd Publishers. 1-158.

¹⁶⁸ Hoppal (2012), a. g. e. 23.

makamı) ve Bekâ arasında giden bir dervişin, ölmeden önce ölüm durumunu hatırlatmaktadır.¹⁶⁹

Şamanın esrime ya da trans esnasında bir diğer anlamda vecde geldiğindeki durumu, çeşitli araçlarla olabilir. Şamanların kullandığı araçlar bulunduğu coğrafyaya göre değişiklik arz ederken trans esnasındaki durum aynıdır. Trans esnasında söylenen sözler, şarkılar ya da yapılan danslar, Şaman'ın dünyasına ait semboller diyarıdır. Bu sembollerin anlamları, Şaman'ın sahip olduğu kültürel daireyle yakından ilgilidir. Esrime tekniği ya da trans hali, çile çeken bir derviş adayının ilahi aşkla vecde gelmesini göstermektedir. Bu bir anlamda, Mevlevîlerin sema ritüellerine ya da dervişlerin söylediği ilahilere, hikmetlere ve semaha işaret etmektedir.

Mihály Hoppal, Şaman olabilmeyi açıklarken “Avrasya Şamanizm’in tipik özelliklerinden birinin, Şaman figürünün hayvanlarla örtülmesidir.” demektedir.¹⁷⁰ Şaman figürü, inancın eskiliğini gösterirken “Animizm” i de yanında taşır. Ona göre, tabiatta var olan güçlü hayvanların, ataların gücüyle bir tutmak, Şamanizm dolayısıyla Totemizm kaynaklıdır. Bu görüş, Frazer’ın güçlü olanı taklit edebilme ve ona benzetme anlayışıyla doğru orantılıdır. Bu düşüncenin tam tersi olarak Şamanizm üzerine araştırma yapan A. A. Popov, “Şaman ruhları değil, ruhlar Şaman’ı seçmektedir.” diyerek, rüya yoluyla Şaman olmayı hatırlatmaktadır.

Şaman olabilmek ya da Şaman olma yolundaki düşünceler, Âşık Tarzı Şiir Geleneği’nde sade kişilikten âşıklığa geçişi hatırlatmaktadır. Âşıkların hayat hikâyeleri incelendiğinde, mesleğe adım atışları rüya ile başlar.¹⁷¹ İlhan Başgöz, “Türk Halk Hikâyelerinde Rüya Motifi ve Şamanlığa Giriş” makalesinde, Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önceki yaşam biçimlerinin, İslami şekle büründüğünü anlatmıştır Bu açıklama, Mehmed Fuad Köprülü’nün “İlk Güzel Sanatlar dinî mahiyettedir.” düşüncesiyle doğru orantılıdır. Bu bağlamda seyr-i süluk¹⁷² yolunda sûfilerin bilgi alma yollarından biri de rüyadır.

¹⁶⁹ Kara, M. (1985). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. (Birinci Baskı). İstanbul: Dergâh, 161.

¹⁷⁰ Hoppal (2012), a. g. e. 27-28.

¹⁷¹ Günay, U. (1993). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. (İkinci Baskı). Ankara: Akçağ, 1-252.

¹⁷² Kara, a. g. e. 135.

Şaman adayının bir dizi acı çekerek rüya yoluyla Şamanlığa adım attığı anlaşılmaktadır. Şamanlık vasfı, onun, toplumda, kendiliğinden bir takım görevleri üstlenmesine sebep olmuştur. Mihály Hoppal'a göre, Şamanların toplumdaki işlevlerini şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- 1.Sağaltma,
- 2.Fala bakma, şükür etme,
- 3.Kurban törenlerinin yönetimi,
- 4.Öykü anlatımı, şiir söyleme (Sözlü geleneğin koruyucusu olarak şairlik vasfı),
- 5.Erkek Şamanların avcılık yapması,
- 6.Ruh yönetimi yardımı.¹⁷³

İslamiyet'in kabülüyle birlikte, "Kam" adı verilen kişilerin "kâhin olma", "otacı" ya da "tabiplik" vasıflarının ve işlevlerinin değişmediği görülmektedir. Divanü Lûgati't Türk'te, "Kam" kelimesi "kam, şaman ve kâhin" anlamlarında kullanılmıştır. Sözlükte, "Kam arwaş arwadı"; "Kam ırkladı"¹⁷⁴ cümleleri Kamlık mesleği hakkında bilgi vermektedir.¹⁷⁵ Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig adlı eserinde, "Kam" kelimesi için "kâhin" olmanın yanında "hakîm" manası da kullanılmıştır.¹⁷⁶ Ayrıca, Kamlık mesleğinin tabiplik ile eş değer olduğu görülmektedir.

"Kere tut otacı kerek erse kam

Ölüglük hergiz asıg kılmaz em.^{177,178}

¹⁷³ Hoppal (2012), a. g. e. 33-63.

¹⁷⁴ "Kam, Şaman arpağ arpadı; afsunladı"; "Şaman, kâhinlik etti, ırka baktı". (Kaşgarlı Mahmud, 1999, I-III, 283, 443).

¹⁷⁵ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, III, 283, 443.

¹⁷⁶ Yusuf Has Hacıp. (1979). *Kutadgu Bilig, İndeks*. (Kemal Eraslan, Osman F.Sertkaya, Nuri Yüce). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, (IV, Sayı: A 12), III, 218.

¹⁷⁷ "İster tabip getir, ölmekte olana hiçbir ilaç fayda vermez." (Yusuf Has Hacıp (Çev. Reşid Rahmeti Arat), 1985, II, 87)

¹⁷⁸ Yusuf Has Hacıp. (1999). *Kutadgu Bilig, Metin*. (Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 458, I, 124.

“Bu sukluğ ig ol bir otı yok emi
Anı emleyümez bu dünya kamu.”¹⁷⁹”¹⁸⁰

“Kamuğ igke ot ol emi belgelüg
Ol ig emlegeçü kamu belgelüg.”¹⁸¹”¹⁸²

Günümüzde, Şamanizm’in araştırılması ve gelişmesi üzerine çalışan ilim adamları, Şamanizm’i, “neo şamanizm” ve “geleneksel şamanizm” olmak üzere iki başlık altında toplamıştır. Mihály Hoppal Hoppal’a göre, Modern yaşantının içinde şamanların en tanınmış özellikleri şu başlıklar altında toplanmıştır:

1. İyileştirici işlev,
2. Şaman ayini,
3. Şair ve Ozan olarak Şaman,
4. Şaman’ın politik lider olarak görülmesi.¹⁸³

İslamiyet’in kabulüyle, Kamların sözlü geleneği devam ettirme görevini üstlenen Ata ya da Baba adındaki dervişler olmuştur. Horasan, İslamiyet’ten sonra Tasavvuf cereyanının başlıca merkezidir. Herat, Nişabur, Merv, tasavvuf mesleğini üstlenmiş dervişlerle dolmuştur. Ayrıca, Buhara ve Fergana’da da, dervişlere, şeyhlere ve tekkelere de rastlamak mümkündür. Kamların sözlü geleneği taşıma vasıfları, daha sonra, destancı ya da âşık olarak niteleyeceğimiz şahsiyetlere de yüklenecektir. Bugün, Anadolu’da hali hazırda âşıklık bir gelenek olarak devam etmektedir. Zamanla derviş ruhlu insanlar, gazi ya da ahi tipleri olarak da algılanacaktır.¹⁸⁴ Ömer Lütfi Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler” makalesinde, kolonizatör Türk dervişlerinden -Gazi ve Ahi tipleri-

¹⁷⁹ “Aç gözlülük, ilacı ve davası bulunmayan bir hastalıktır; onu bütün dünya kahinleri bir araya gelse, tedavi edemezler.” (Yusuf Has Hacip (Çev. Reşid Rahmeti Arat), 1985, II, 151)

¹⁸⁰ Yusuf Has Hacip (1999), a. g. e. 458, I, 218.

¹⁸¹ “Her hastalığın bir ilacı ve çaresi vardır; bu hastalığı tedavi eden kamda bulunur.” (Yusuf Has Hacip (Çev. Reşid Rahmeti Arat), 1985, II, 281)

¹⁸² Yusuf Has Hacip (1999), a. g. e. 458, I, 390.

¹⁸³ Hoppal, M. (2008). “Milenyum Çağında Şamanizm”. (Çev. Muhtar Kutlu). *Milli Folklor*. (77), 106-110.

¹⁸⁴ Kaplan, M. (2014). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlileri*. (Dokuzuncu Basım). İstanbul: Dergâh, 107-126.

bahsetmektedir. Selçuklular zamanında, Moğollar nedeniyle Anadolu'ya göç eden bu dervişler, “*sistemik bir iskân ve kolonizasyon*” gerçekleştirmişlerdir.¹⁸⁵

Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî, Türkistan'da, Kıpçak ve Oğuz Türklerine, İslamiyet'i onların anlayacağı sade bir dille anlatmıştır. Ahmed Yesevî'ye bağlı olan dervişler ya da Fergana'daki Babalar ve Atalar, Yesevî'nin gösterdiği yoldan gitmişlerdir. Yesevî'ye olan bağlılık; bir aday şamanın usta şamana, bir müridin bir şeyhe ya da bir aday aşığın usta aşığa bağlanması gibi; kendisinden sonra hikmetlerinin toplanmasına sebep olmuştur. Burada geçmişten getirilen Atalar kültürü¹⁸⁶ anlayışı mevcuttur. Her Zilhicce ayının onunda, Yesevî'nin mezarının ziyaret edilmesi ve kurbanların kesilmesi Atalar kültürüyle ilintilidir.¹⁸⁷ Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türklerin Ahmed Yesevî'yle, onun yolundan giden dervişlerin mezarlarını ziyaret etme geleneği halen devam etmektedir.¹⁸⁸ Ahmed Yesevî'nin gösterdiği yoldan gitmek, Hz. Muhammed'in gittiği yolu öğrenmek ve o yola girmeye çalışmakla doğru orantılıdır. Zahiren ya da batinen bir şeyhe bağlanmak, manen o şeyhin soyundan gelmeyi sağlamıştır. Şeyhin şeceresindeki en üst nokta, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'dir.¹⁸⁹ Zamanla kutsal olarak atfedilen bir şeyhi ilk Ata olarak kabul edip, soyu da ona bağlama görülmüştür. Bu anlayışla, Türkmenistan sahasında, “şeyhler, hocalar ya da evlad (övladlar)” gibi yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Dâna Ata'nın mezarı etrafında yaşayan “Mücavir” adlı dervişlerin, bulunduğu coğrafi bölgeye göre isim aldıkları anlaşılmaktadır. Göçe zorlanan Muhacir Türkmenler ise, geldikleri bölgenin şeyhi ile adlandırılmaya başlanmıştır.

Devin Deweese, “Sacred Places and Public Narratives: The Shrine of Ahmed Yasavi in Hagiographical Traditions of the Yasavi Sûfî Order, 16th-17. th Centuries” makalesinde, Ahmed Yesevî'nin mezarıyla bağlantılı yaygın hikâyelerin geliştiği ve toplandığına işaret etmektedir. Mezar, orada yaşayan halk için, Ahmed Yesevî ile de aynı soydan gelme

¹⁸⁵ Barkan, Ö. L. (1942). “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi*, 279-304.

¹⁸⁶ “*Atalar Kültü: Ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı “baba hukuku ” nun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir. Asya Hunları, Tabgaçlar ve Göktürkler, çok kere kutsal mağaralar önünde, atalarının ruhlarına kurban sunarlardı. Atalara ait hatıraların kutlu sayılması, bu geleneğin uzantısıdır.*” (Kafesoğlu, 1997, 304)

¹⁸⁷ Köprülü, M. F. (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (Dördüncü Basım). Ankara: Gaye Matbaacılık, 85.

¹⁸⁸ Özkan, İ. (1993). “Türkmenistan'da Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnanışlar”. *Türk Kültürü*, 368, (XXXI), 730-740.

¹⁸⁹ Ocak, A. Y. (1980). *Vesvel Karanî ve Üveysilik*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5-146.

düşüncesini benimsetmiştir.¹⁹⁰ Ayrıca, politik, ekonomik bir üstünlük de katmıştır. Devin Deweese bu durumu şöyle açıklamaktadır.

“XII. yüzyılın sonlarında yaşayan ve mirası oldukça büyük bir yanlış anlama konusu olan Orta Asyalı sufi eren Ahmed Yesevî'nin türbesi XIV. yüzyılın sonlarında Timur tarafından gösterişli bir türbe ile donatılmış ve günümüzde yeniden ilgi çekmeye başlamış ve Sovyet sonrası Kazakistan devletinin odağı haline gelmiştir. Bununla birlikte, bu türbe XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar çeşitli gruplar için önemli bir dini merkez olarak hizmet etmiştir. Örneğin, hükümdarlar için siyasi meşruiyet kaynağı olarak kullanılıyordu. Bölgenin ekonomik yaşamına onu destekleyen geniş vakıf mülkleri aracılığıyla entegre edildi ve türbenin yönetimine yönelik kalıtsal haklara sahip olduklarını iddia eden aile grupları için bir kimlik ve himaye odağı sağlamıştır. Türbe, sufi cemaatleri için bir ritüel ve adanmışlık merkezi görevi yapmaktaydı ve bölgede bir arada bulunan türbelerin temel taşıydı, ayrıca sadece diğer mabetleri, Yesevî'nin akarabları veya dostları ile özdeşleştiren kutsal yolculuk ile değil halk hikayeleri gelenekleri ile de bölgesel olarak tanımlanmıştır. Nihayet, türbe Ahmed Yesevî mirasına sahip çıkan çeşitli gruplar arasında İslam ve tasavvufun bilgi ve tecrübesine aracılık eden hikaye ve ritüel gelenekleri için bir odak noktası olarak hizmet etmiştir.”¹⁹¹

“Bu paradoks, himaye, meşruiyet, iktidarın izdüşümü, dinin siyasi rolü vb. konularda öğreticidir; aynı zamanda sufi emirlerinin kökeni ve gelişimi ve türbeler ve hacılar (ziyaret edenler) ile ilişki kurduğumuz halk gelenekleri -“ritüel ve hikaye”- arasındaki karşılıklı ilişki ve belirli yakın akrabalık gruplarından ya da kendisiyle soy bağı ilişkisi olduğunu iddia eden ailelerden, benzer şekilde sufi cemaatlerinin dar çevrelerine kadar uzanan, bir velinin mirasının daha “özel” yönlerinin sorumluları konusunda da önemlidir. Türbe, aslında, bir velinin etkileyiciliğini daha erişilebilir kılan bir “kamuya ait” kutsal mekan olarak da görev yapıyordu ve bu nedenle, bu türbe kendi öz torunlarından bağımsız olduğu kadar bir sufi cemaati biçimindeki manevi torunlarından da bağımsızdı. Yine aynı zamana, Yesevî açısından türbe,

¹⁹⁰ Deweese, D. (2012). *Studies on Sūfism in Central Asia. (II. series)*. Variorum Collected Studies Series CS1017, 353-371.

¹⁹¹ a. g. e. 353.

Yesevîlik tarihini tanımladığı için Yesevî sufi düzeni için bir kaynak görevi görmüş gibi görünüyor. Bu, sufi emirlerinin tarihinin yaygınlaştırılmasının ve bunların tarihi ve doktrinel geleneklerinin daha geniş bir kısmı ile ilgili olabilir. Bu konu, sufi anlatılarının ve öğretilerinin ve uygulamalarının popüler mitolojiye ve ayinlere dayandırılarak, değerinin düşürüldüğü şekilde yaklaşılabilir. Yesevî'nin türbesi meselesi ve Yesevî emrinin geçmişinin geriye dönük yorumlanmasının rolü, daha tutarlı olmasa da sufi çevrelerinde değil farklı yollarla dini anlamı belirleyen diğer çeşitli bölgelerde yayılan velilerin hayatının popüler versiyonlarının yeniden spirütelleştirilmesini ileri sürmektedir."¹⁹²

Türk Kamlık geleneği, izlerini İslamiyet'te de devam ettirmiştir. Türklerin Atalar kültürüne olan bağlılığı, bu geleneğin devam etmesinde en önemli unsur olarak gözükmektedir. Geçmişten günümüze, Kamların, Sözlü kültür geleneğini taşıma vasıflarını kaybetmedikleri görülmektedir. Türkistan'ın İslamiyet'i kabul etmesi Kamların, Ata ya da Baba adında dervişler olarak algılanmalarına sebep olmuştur. Dervişler, İslamiyet'in getirdiği esasları, Kamlar gibi sözlü olarak ifade etmişlerdir. Âşıklar ise Kamlık geleneğinin diğer taşıyıcılarıdır. Bunlar saz ve söz ile geleneği yaşatmaktadır. Saz olmadan sadece söz ile geleneği devam ettiren söz şairleri ya da destancılar da mevcuttur.

¹⁹² a. g. e. 354.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÂNÂ ATA (İHSAN ŞEYH)

4.1.Dânâ Ata (İhsan Şeyh)

Demidov, Dâna Ata' (Bilge Baba) nın, daha çok Ahsan (İhsan) Şeyh adıyla anıldığını ifade etmektedir.¹⁹³ Bu adın Dâna Ata Oğuznâmesi ile bağlantılı olduğu düşünülmüştür. Farsça sıfat Dâna sözünün cem'i Dâna-y-ân kelimesi “*bilen, bilici, bilgiç*”¹⁹⁴ anlamına gelmektedir.

Dâna kelimesinin “bilen, bilici ve bilgiç” anlamında olması Oğuznâmeler silsilesinden Dede Korkut Destanlarının (Dresden nüshası) mukaddimesini hatırlatmaktadır.

“*Resûl 'aleyhi's-selam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzuñ ol kişi tamam bilicisi-y-idi. Ne dir-se olur-idi. Ğayıbdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta'ala anuñ köñline ilham ider-di.*”¹⁹⁵

Türkmenlerce Dâna Ata Oğuznâmesi'nin müellifi olduğu belirtilen İhsan Şeyh'in, Dede Korkut gibi devrinin bileni, bilicisi olması onu, diğer Oğuznâmelere bağlayan unsurlardan biridir. Dâna Ata, Dede Korkut gibi dönemin ulu, bilge yaşlısı olarak görülmektedir. Hoppal'ın şaman kelimesinin anlamının “bilen ve bilgiç”¹⁹⁶ şeklinde ifade etmesiyle bağlantılı Dâna Ata'ya, “İslami ortamda Ata kimliğine bürünmüş derviş, diğer bir anlamda derviş donuna bürünmüş bir Kam” dememiz mümkündür. İslamiyet'ten önce kamların şairlik ve ozanlık işlevlerinin olduğunu ve bu işlevlerin, İslamiyetle “ata” ya da “babalar” adındaki dervişler tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Pir-i Türkistan'a bağlı “ata” ya da “babalar”, ozanlık geleneğinin takipçileridir. Dâna Ata da Oğuznâmesi'nde kaydedildiği üzere, Ahmed Yesevî'ye bağlı bir şeyhtir.

¹⁹³ Демидов, С. М. (1990). *История религиозных верований народов*. Туркменистана: ЫЛЫМ, 115.

¹⁹⁴ Develioğlu, F. (1995). *Osmanlıca, Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (Genişletilmiş On ikinci Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi, 164.

¹⁹⁵ Ergin, a. g. e. 169, 73.

¹⁹⁶ Hoppal (2012), a. g. e. 21.

Ahmed Bekmıradov, Dâna Ata diğeri adıyla İhsan Şeyh'in Dâna Ata Oğuznâmesi'ni tertip ederek Oğuzlara iyilik ve lütufta bulunduğunu ifade etmektedir. Dâna adının İhsan kelimesiyle örtüştüğü anlaşılmaktadır. Arapça isim hasen'den gelen İhsan sözü, “iyilik etme, bağış, bağışlama ve verilen bağışlanan şey, lütufta, iyilik” anlamlarına gelmektedir.¹⁹⁷ Dâna Ata Oğuznâmesi'nin başında yer alan: “ve şunu bil ki Ahsan şeyh veya Dâna Ata üzerine Allah'ın rahmeti olsun ilahi ilhamla dolarak, Soyunhan halkına Bu Oğuzname'yi hikaye etti.”¹⁹⁸ cümlesi, Dâna Ata adını ve Soyunhan halkını doğrulamıştır. Bekmıradov, Dâna Ata Oğuznâmesi'ni “Kolyazması” olarak nitelendirir ve Dâna Ata Oğuznâmesi'nin şöyle başladığını belirtmektedir:

*“Yene bil ki İhsan Şeyh, yanı Dâna Ata... Cemig
Soyun Han (Türkmen halkı manısındadır) ilige,
Oğuznâme ayıpturur. Bu Oğuznâme şıgır bilen
yazılıdır.”¹⁹⁹*

*“Bilgil kim Oğuz Han Kara Han oğludur Oğuz
Haning altı oğlu boldı İlk uluğu Kün Han andın küçük Ay
Han andın küçük Yulduz Han andın küçük Kün Han andın
küçük Dağ Han andın küçük Tengiz Han durur Ve yine
bilgil kim İhsan Şeyh y'ani Dâna Ata rahmetullah
'aleyhğa ilhâm Rabbâni bolub cemi' Süyün Han ilige
Oğuznâme ayıtb turur.”²⁰⁰*

Dâna Ata Oğuznâmesi, İhsan Şeyh'in Oğuz Han'dan geldiğini ve Süyün-Soyun Han (Ögürçük Alp) halkına mensup olduğunu göstermektedir. Atalar kültürüyle bağlantılı “Merv Mücâvirleri” olarak bilinen ve kendilerinin Dâna Ata soyundan olduğunu iddia edenler, Dâna Ata olarak bilinen sûfi şeyhine “Bilge Baba” diye de hitap etmektedir.²⁰¹ Dâna Ata, Oğuznâmesi'nde onun dedesinin “Pir” olduğunu, adının İhsan olduğunu ve yaşadığı yerin de Balkan olduğunu ifade etmektedir.

Balkan olarak belirtilen yer, Türkmenistan toprakları içinde kalan Balkan Dağı etekleridir, eski adı Ebulhan'dır. Ebulhan Dağı, Batı ve Doğu Türkistan olarak ikiye ayrılan bugünkü Türkili bozkırlarının en batısında bulunmaktadır. Batı Türkistan bozkırları Tanrı Dağlarının Sır Derya'nın kuzeyinden batıya uzanan Karaçuk Dağlarıyla, Aral Gölü

¹⁹⁷ Develioğlu, a. g. e. 417.

¹⁹⁸ Демидов, С. М. (1976). *Туркменские овляды*. Ылым, 166.

¹⁹⁹ Бекмырадов, А. (1987). *Андемир Хем Огузнамачылык Деби*. Ашхабад: Илим, 20.

²⁰⁰ Самойлович (1927), а. г. т. 39-41.

²⁰¹ Демидов (1990), а. г. е. 115.

ve Hazar Denizi arasındaki Üst Yurt'tan oluşmaktadır. Üst Yurt'u da güney bozkırları ve kuzey bozkırları olmak üzere iki kısma ayırabiliriz.²⁰² Buradan yola çıkarak Üst Yurt, Aral ve Hazar Gölleri arasındaki kısımdan ibarettir. Üst Yurt çevresi yüksek olduğu için, bu adı almaktadır. Togan'a göre, bu yüksek toprak, Hazar Denizi'nin içerisine uzanan Mangışlak yarımadasındaki Kara Tav sahası ile bir sayılmıştır. Cebel-i Siyah, Kûh-ı Siyah adını alan bu yer, Oğuzların Sır Derya'dan sonra ikinci yurtları olmuştur. Mangışlak (binkışlak), Balkan Dağlarına kadar uzanan yerin adıdır.

*“Pîrdür dirler babamızı
Nâme içre rāstdur sözi
İhsân Baba dirler bizi
Ebulhandur uranımız.”²⁰³*

Bu dörtlük, Dâna Ata'nın izinden gittiği kişinin Pîr olduğunu ifâde etmektedir. Ayrıca, İhsan Şeyh'in, Hoca Ahmed Yesevî'nin takipçisi olduğunu da doğrulamıştır. Düşüncemizi Dâna Ata Oğuznâmesi'nin diğer dörtlükleri teyid etmektedir.

*“Şûfileri âşıl zâtlı
Pîrleri bar kerâmetli
Hocası....
İlige duâ' kılanımız*

*“Akman Karaman ülüşdi
Görîng ne kudretler kiçdi
Oğuz ili durmay köçti
Ol sorgavul bolanımız”²⁰⁴*

Bize göre, İhsan Şeyh, bu dörtlüklerle, Ahmed Yesevî ile Akman, Karaman beyleri arasında geçen bir olaya da gönderme yapmaktadır. Bu olayla ilgili Türkmenler arasında çeşitli rivayetler de anlatılmaktadır.²⁰⁵

²⁰² Togan, Z. V. (1981). *Türkîli ve Yakın Tarihi*. (İkinci Baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi, 1, 14-16.

²⁰³ Самойлович (1927), a. g. m. 39-41.

²⁰⁴ a. g. m. 39-41.

Dede Korkut boylarının Türkmen Çovdur (Çavuldur/Çavundur) varyantları arasında yer alan “Oğuzlarıñ Melallaşmakı” adlı bölümde, Hoca Ahmet ile Çovuldur beylerinden Akbay ve Karabay’ın adları geçmektedir. Bu isimlere, Bayat beyi Talav’ı da eklemek gerekir. Mescide bırakılan boğa leşiyle başlayan tartışma, Çovuldurların Türkistan’dan ayrılıp Mangışlak’a doğru yol almalarıyla devam edecektir.²⁰⁶

Ahun tarafından gösterilen ikinci bir rivayette ise, Akbay-Karabay beyleri Hoca Ahmed’in kerametine inanmazlar ve onu küçük düşürmek amacıyla, bir öküz leşini kefene sarıp, cenaze namazı kıldırmak isterler. Bu olaydan sonra, bu boy beyleri, Hoca Ahmed Yesevî tarafından bir ite çevrilir. İtler, insan eti yemeğe başlamıştır. Her tarafı et kokusu sarınca obadakiler Mangışlak’a doğru göç etmek zorunda kalır. Bu rivayete bağlı olarak bir üçüncü rivayet de Türkistan Han’ıyla ilgilidir. Sonuçta, Türkistan Han’ı, kızını Hoca Ahmed Yesevî’ye verecek ve o da bu kızı ergen yaşına geldiğinde bir müridiyle evlendirecektir. Bu müridin Uzun Hasan Ata ya da Gözlü Ata olarak bildiğimiz Zengî Baba’nın müridi, Âşık Kul Gedayi olması mümkündür. Çünkü Uzun Hasan Ata bir rivayete göre Canıbek Hanın kızı Aksuluv ile evlenir.²⁰⁷

Ata Rahmanov tarafından Gurbangılıç Çakanoğlu adlı “bağşı”dan derlenen, “Gorkutın Gabri Gazılgı” adlı boyda, “Dânâ” adlı beyin isminin geçmesi dikkat çekicidir. Çakanoğlu, bu boyu, Tâç Ozan ve Molla Zuv adındaki ustalarının dışında, Orazmet Pudakoğlu ve Dosmämmet Esanamanoğlu adlı bağşılardan da dinlemiştir.²⁰⁸

Rivayete göre, “Gorkutın Gabri Kazılgı II” adlı boyda, Gorkut Ata, Çakan Bey’in toyunda, “Gorkutın Gabri Kazılgı” sözünü işitince yol almaya başlar. Gorkut Ata Çakan Bey de olduğu gibi, beylerin toylarına katılır. Aral Denizi kenarında oturan Dış Oğuzlardan Biçene halkının Galdav Han adındaki zalim bir beyi vardır. Biçene halkı Dânâ Bey adındaki bir beyi kendilerine bey olarak seçer ve toy düzenlemek için de Gorkut Ata’yı çağırarak isterler.²⁰⁹

²⁰⁵ Akgül, Y. (1999). “Hoca Ahmet Yesevî’nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevde Bazı Tespitler”, *bilig*, (8/Kış), 60.

²⁰⁶ a. g. m. 60-61.

²⁰⁷ a. g. m. 54-60.

²⁰⁸ Erdem, M. (2005). “Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantını Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine”. *Modern Türklük Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 159.

²⁰⁹ a. g. m. 169-170.

İslam büyüklerine ait rivayetlerin zaman içinde, yerli önder ve ulu kahraman kültleriyle birleşerek Türkmenistan sahasında, sözlü tarihte yeniden işlendiğine tanık olmaktadır. Dâna Ata'nın Hz. Ali soyundan olduğu düşünülmeyle beraber Merv'e taşınarak oraya tutunmak isteyen "Mücâvir" adı verilenler, Dâna Ata'nın biyografisinde düzeltme yapmıştır. Oysa Hz. Ali'nin hayatı Arabistan yarımadasında geçmiş ve gerçek mezarı da Irak-ı Arap'tadır.

Nasır Seyyar ile İmam İslim'in mücadelesi menkabesinde, Dâna Ata zikredilmektedir. Menkabeye göre, bu mücadelede, İmam İslim ölmüş ve onun cesedini, Dâna Baba, çelik bir kutunun içine saklamıştır. Nasır Seyyar'ın ele geçirme girişimlerine karşı, o, cesedi her gece bir yere saklamıştır. Nasır Seyyar, öldükten sonra, Dâna Ata, İmam İslim'in cesedini, toprağa vermiş, onun mezarın bakımı için, orada kalmıştır. Bu nedenle, iddialara göre, onun soyundan gelenlere "Mücâvir" adı verilir.²¹⁰

Ebu Müslim, İslamiyet'in Maveraünnehir'de görülmesiyle, Emevîler tarafından atanan ve Türklere iyi davranan valilerden biridir. Emevî Devleti'nin yıkılıp, Abbasi Devleti'nin kurulmasında öncüdür. Müslüman Türkler tarafından sevilmesinin diğer bir sebebi Emevî aleyhtarı olmasıdır. Türkler, Hz. Muhammed ve onun damadı Hz. Ali'ye sonsuz bir bağlılık göstermişlerdir.²¹¹

4.2.Dâna Ata'nın Takipçileri

"Mücâvir" kelimesi, civâr'dan gelip, Arapça bir sıfattır; "*komşu, mabet veya bir tekke yakınlarına çekilip oturan, yurdunu ve diyarın terkederek zamanının Haremyn-i Şerifeyn'de ibadetle geçiren*" anlamlarına gelmektedir.²¹² Güneydeki Türkmenlerde, türbe bekçisi şeklinde bilinmektedir. Dâna Ata ile Mücâvirler arasındaki bağı gösterecek bir seçerenin varlığından söz edilemez ancak Dâna Ata'nın mezarı etrafında yaşayan dervişlere "Mücâvir" adı verilmektedir.²¹³ Bu Mücavirler, türbenin etrafında yaşayan ve ona saygı gösteren, türbeyi koruyan dervişlerdir. Bu anlayış, geçmişten getirilen Atalar

²¹⁰ Демидов (1976), а. г. е. 160.

²¹¹ Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (Çev. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Eserin 1900 yılında neşredildiği bilinmektedir), IV. Dizi, Sa. 11, 195-213.

²¹² Develioğlu, а. г. е. 703.

²¹³ Демидов (1976), а. г. е. 167.

kültüyle bağlantılıdır. Dâna Ata Oğuznâmesi'nde adı geçen “Mücâvir” kavramı, Mücavirler ile İhsan Şeyh arasında bir bağın olduğuna işaret etmektedir.²¹⁴

Dâna Ata'nın, Oğuznâmesi'nde, adını “İhsan Şeyh” olarak dile getirmesi ve Göklen şeyhlerinin Hazar Denizi kıyılarına göç etmesi, onun yaşadığı çağda, din ve tarikat büyüklerinin manevi havasının toplumla muteber olduğunu göstermektedir. Göklen şeyhleri, kendilerini, Hoca Ahmed Yesevî'nin mirasçısı, Arslan Baba'yı da ataları olarak görmektedir. Dâna Ata Oğuznâmesi'ni söyleyen ve sonra yazıya geçiren Hocalı Molla, Şecere-i Terâkime'nin listesini Gürgen nehrine Göklenlere yaptığı seyahatten getirmiştir.²¹⁵

“...mücâvir boğazlı
Yügrük atlı eli sazlı
Dal bedevli tıbl bazlı
Bala kuşlar salanımız”²¹⁶

Demidov'dan elde ettiğimiz bilgiler ışığında, Mücâvirlerin oluşumunda, Dâna Ata'nın soyundan gelenler ve onun soydaşlarının rolü olduğunu öğrenmekteyiz. “Mücâvir” adlı grubun oluşumunda “Hocalar” adlı evliya topluluğuna mensup müritler bulunmakla beraber, özellikle Mangışlak, Üst-Yurt ve Balkan Dağı'nın arkasında yaşayan “Şeyh” adı verilen koruyucular da yer almaktadır. Başlangıçta Dâna Ata türbesini ziyaret eden “Şeyh” adı verilen mutasavvıfların daha sonra, mezar çevresinde yaşadıkları görülmektedir. Mücâvirlerin çoğunun kuz derisinden yapılan “mele telpek” adı verilen bir şapka giydiği anlatılır ki bu “Şeyh” adı verilen gruba işaret etmektedir.²¹⁷ İsa Özkan, “Bir yemeğin Türkçemizdeki Hikâyesi: Menemen” makalesinde, Türkmence, “mele” kelimesinin “sargılt açık renk, öçigisi sarı renk (Açık sarımtırak renk, boz renk)” anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda, “mele telpek”, açık sarı renkte bir şapka olmalıdır.²¹⁸ Mele telpek, şunları düşündürmektedir: Barthold “Moğol İstilasına Kadar Türkistan” adlı eserinde, İran ve Maveraünnehir'de Şia hareketlerini destekleyenlerin,

²¹⁴ Самойлович (1927), а. г. м. 39-41.

²¹⁵ Самойлович (2005), а. г. е. 887-895.

²¹⁶ Самойлович (1927), а. г. м. 39-41.

²¹⁷ Демидов (1990), а. г. е. 116.

²¹⁸ Özkan, İ. (2004). *Bir Yemeğin Türkçemizdeki Hikâyesi: Menemen*. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda sunuldu. Ankara.

faaliyetlerini Ebu Müslim ile ilişkilendirdiğini kaydetmektedir.²¹⁹ Horasan'da Şia hareketinin önderi olarak tanınan Ebu Müslim ile taraftarları beyaz elbiseler ve bayraklar kullanmaktadır. Ebu Müslim'i destekleyenlerin önceleri siyah bir bayrağı kabul edip daha sonra beyaz bir bayrağı kullandıklarını öne sürmektedir.

Barthold, Ebu Müslim'i destekleyenlerin Beyaz elbiseliler (Sepîd camegân) adını aldığını belirtmektedir.²²⁰ Buradan hareketle, Şia hareketinin temsilcisi Ebu Müslim'i hatırlatan beyaz elbiselilerin, dervişler olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, Emevîlere karşı isyanın patlak vermesinde, Arap olmayan unsurların varlığı da bilinmektedir.

Mücvirleri oluşturan Şeyhlerin rekabet içinde bulunduğu Hocaların "Övradlar" grubudur. Demidov, Türkmenistan ili sınırları içinde, evliyalı, Dâna Ata'nın takipçileri "Mücvir" olarak nitelendirilen dervişlerle (Şeyhler), Hocalar, Seyitler, Mahdumlar ve Atalar olmak üzere bir ruhani sınıflandırmaya gitmektedir.²²¹

4.3.Dâna Ata'nın Makamı

Demidov, Dâna Ata adıyla Batı Türkmenistan'da, Kazancık ilinin sınırlarında, iki önemli makam olduğunu bildirmektedir. Bunlardan birincisi Büyük Balkan Dağı'nın kuzey doğu kolları arasında yer almaktadır ve Acı Kuyu köyüne yakındır (9 km). Diğer ise şimdiki Kazancık ilinin arazisinde, Dâna Ata köyü yakınlarında, Küren Dağı'nın eteğinde ve Kazancık'ın 35 kilometre güney batısındadır.²²² Balkan ve Küren Dağı kaynakları, Dâna Ata'nın makamının Balkan Dağı'nda olduğunu ve Küren Dağı'nın ise Dâna Baba'nın geçici ölüm yeri olduğunu belirtmektedir.²²³

Dâna Ata'nın makamı üzerinde iki seçenek düşünülebilir. Demidov'a göre, bunlardan birincisi, Dâna Ata'nın Balkan'da yaşarken otlakların olduğunu duyunca Gürgen'e göç etmesidir. Dâna Ata, buraya alışamayınca, dönüş yolunda hastalanır ve Dâna Ata köyünde vefat eder. Vasiyeti üzerine, Balkan'a gömülür. Diğer ikinci bir seçenek ise, Dâna Ata'nın Kalmuklardan kurtulmak için, Balkan'dan Küren Dağı'na kaçmaya

²¹⁹ Barthold. V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (Çev. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Eserin 1900 yılında neşredildiği bilinmektedir), IV. Dizi, Sa. 11, 213.

²²⁰ a. g. e. 213.

²²¹ Демидов (1976), a. g. e. 55-183.

²²² a. g. e. 161.

²²³ a. g. e. 162.

çalışırken, bugünkü yer adı olan Dâna Ata civarında öldürülmesidir. Dâna Ata'nın cesedi Balkan'a götürülür ve gömülür.²²⁴

Türkmenistan'da Küren Dağı'ndaki yapı, 1957, 1967 ve 1970 yıllarında yapılan inceleme sonuçlarına göre, Yomut mezarlığının başındadır. Mezar taşlarının kitabesinde, 1329/1911, 1324/1906, 1313/1895 tarihlerine bakıldığında, mezarlığın eski olmadığı görülmektedir.²²⁵

Demidov'dan elde ettiğimiz bilgilerle, Türkmenlerin dini inanç ve etnik tarihleri açısından Balkan Dağı makamı, Dâna Ata'nın gerçek mezarı olması açısından daha dikkat çekicidir. Bunları şöyle sıralamamız mümkündür:

1. *“Türbe içinde, kaymak taşı sıvasında, dağ keçisi ve beş parmak ana hatları görülür.”*²²⁶ Bu türbenin Soyun Han ahfadından gelen İhsan Şeyh'in türbesi olduğunu gösterecek delil, mutlak dağ keçisi motifi olmalıdır. Çünkü dağ tekesi ve geyik motifleri M.Ö bin yılda Avrasya'da yaşayan bütün göçebe boyların başlıca ongunu olmuştur.²²⁷

Czegledy, Eberhard ve Hamilton gibi araştırmacılar, Ting-lilerin Türkçe konuşan bütün boyların atası olduklarını kabul etmişlerdir.²²⁸ Ting-lerin ahfadı Çinlilerin “T'ie-le” adını verdiği boylar, onların da devamı Köktürkler ve Uygurlardır. Dağ keçisi motifi, bu yolla, bugünkü Türkmenistan'ı oluşturan Yomut ya da Teke boylarının da tamgası olabilir.

2. *“Türbenin etrafını saran eski mezarların üzerindeki yazılar türbenin oluşumunun daha eski olduğunu söylemektedir.”*²²⁹

3. *“Mezarların büyük bölümü özenle hazırlanmış piramitler, yuvarlak kenarlı taşlar ve kitabeli dikili taşlardan oluşmuştur.”*

²²⁴ a. g. e. 162-164.

²²⁵ a. g. e. 163.

²²⁶ a. g. e. 163-164.

²²⁷ Esin, E. (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. (Birinci Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 192.

²²⁸ a. g. e. 195-196.

²²⁹ Демидов (1976), a. g. e. 163-164.

4. “Mezardaki dikili taş üzerindeki yazıya göre, mezar XVII. yüzyılın son üç çeyreğinde ölen Halil Şeyh oğlu Omar Şeyh oğlu Ahmed şeyhe aittir.”

5. “Mezar taşını şeyhin ölüm tarihi varsayarsak 1017 / 1068 çıkar. Taşta, ‘biçin yılında, Goşahırlı’da bitildi.’ yazmaktadır.”²³⁰

4.4. Dâna Ata ve Ahmed Yesevî

İslamiyet’i kabul eden Türkler arasında, tasavvufi bir yönelişin olduğu ve bunun yerleşmesinde, Pir-i Türkistan²³¹ Ahmet Yesevî ile ona bağlı dervişlerin büyük katkılarının bulunduğu görülmektedir. Hz. Ali evladından Şeyh İbrahim ve Musa Şeyh kızı Ayşe Hatun’dan olma Ahmet,²³² Çin’in Doğu Türkistan bölgesinde, Aksu sancağına bağlı Sayram kasabasında doğmuştur.²³³

Köprülü ve Eraslan gibi araştırmacılar, Ahmed Yesevî’nin Türkistan’ın Sayram şehrinde doğduğu konusunda müttefiktirler. Köprülü’nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar eserinde, Yesevî’nin soyu, doğum yeri ve yetişmesine dair bilgiler, Sayram kasabasıyla ilgilidir.²³⁴

Türkistan’da Doğu ve Batı olmak üzere iki Sayram bulunmaktadır.²³⁵ Bunlardan birincisi Batı Türkistan topraklarındaki Ç/Şimkent’tir. Kaşgarlı’nın Dîvanında, şehir olarak geçmektedir.²³⁶ Diğeri ise Köprülü²³⁷ ile Eraslan’ın kaydettiği Sayram’dır. Kemal Eraslan da Köprülü gibi, Hoca Ahmed Yesevî’nin doğum yerini, Batı Türkistan’ın Çimkend şehrinin doğusunda bulunan, Tarım ırmağına dökülen Şahyar nehrinin küçük bir kolu olan Karasu üzerindeki Sayram’ı işaret etmektedir. Yesevî’nin doğum yerine dair bilgilerin Sayram olduğu doğrudur. Ancak bir karışıklık söz konusudur. Çünkü adı geçen “Sayram” Batı Türkistan topraklarındadır. Karasu üzerindeki Sayram, Doğu Türkistan’ı göstermektedir.

²³⁰ a. g. e. 163-164.

²³¹ “Pir-i Türkistan tabiri, ilk defa, Farid al-Dîn Aîtar tarafından, Mantık al- tayr’da kullanılmıştır. “Hikâyet der bâyan-ı ahvâl-i pir-i Türkistan” şeklinde geçmektedir.” (İslâm Ansiklopedisi, 2001, I, 210).

²³² Köprülü (1981), a. g. e. 29.

²³³ a. g. e. 61-62.

²³⁴ a. g. e. 27.

²³⁵ Özkan, İ. (2003). “XIX ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmed Yesevi’nin Doğum yeri Meselesi”. *bilig*, (Yaz/26), 1-10.

²³⁶ Kaşgarlı Mahmud. (1998), a. g. e. 521, III, 176.

²³⁷ Köprülü, a. g. e. 61- 62.

İsa Özkan'ın "XIX. ve XX Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmet Yesevî'nin Doğum Yeri Meselesi" makalesinden de öğrendiğimize göre, Doğu Türkistanlı tarihçiler, eserlerinde, Yesevî'nin Aksu'nun kuzey doğusunda bulunan Sayram'da doğduğuna dair bilgi kaydetmemişlerdir.²³⁸ Ayrıca, 1836 tarihinde Sayram'ın Anakız köyünde doğan Mollâ Musa bin Mollâ İsa Sayramî, Doğu Türkistan'da bulunan Sayram kasabasının tarihi için şunları kaydetmiştir: "1902 tarihinden iki yüz evvel İli'de Hanlık kılan Coras (Cevaris?) neslinden Mogol Kunteyci'nin Taşkent yakınlarındaki Sayram istilasıyla başlar."²³⁹ Bu bağlamda, Yesevî'nin doğum yerinin Ç/Şimkent'in Aksu kasabası yakınlarındaki Sayram şehri olduğu anlaşılmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin, eldeki bilgilere göre, Hicrî 562'de (1166) vefat ettiği düşünülmektedir. Hikmetlerinden yola çıkarak altmış üç yıl yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu yaş itibariyle, Hoca Ahmed Yesevî'nin doğum tarihini, Milâdî 1102-1103 olarak kabul edebiliriz.²⁴⁰ Hoca Ahmed Yesevî, yetim kalınca, manevi bir babadan terbiye görmüş, seyr-i sülûk'da ilerlemiştir. Onun menkabevi hayatında, Arslan Baba'nın büyük bir yeri vardır. Anlaşıldığı üzere hem batinen hem de zahiren ilim görmüştür.

Menkabeye göre, Hz. Peygamber elinden bir hurma parçasını almakla görevlendirilen kişi Arslan Baba'dır. Divan-ı Hikmet'i incelediğimizde, Arslan Baba adına hikmetlerin geçtiği görülmektedir:

*"Yiti yaşda Arslan bâbğa birdim selâm
Hak Mustafâ emânetin kılığ in'am
Uşol vaktde ming bir zikrin kıldım tamâm
Nefsim ölüp lâ-mekânga aştım muna"*

*"Hurma birip başım silep nazar kıldı
Bir fursatda 'ukba sarı sefer kıldı
El-veda' edip bu 'âlemdin güzer kıldı
Mekteb barıp kaynap tolup taştım muna"²⁴¹*

²³⁸ Özkan (2003), a. g. m. (Yaz/26), 5.

²³⁹ a. g. m. 3.

²⁴⁰ Гарриев, С. А. (1975). *история туркменской литературы средневековье литературное наследие доврюнни*. Ашхабад: Илим, 53- 54.

²⁴¹ Ahmed Yesevî. (1983). *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*. (Hazırlayan: Kemal Eraslan). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 546, 60.

Sayram'da doğan Ahmet'in, Arslan Baba'dan aldığı manevi terbiye ile Yusuf Hemedânî'ye intisap etmesi, ününün bütün Türkistan'a yayılmasına sebep olmuştur. Hemedânî'nin, Şeyh Ebu Ali Faremidî ile Cüveynî'den manevi terbiye aldığını, hem Molla Camî²⁴² hem Köprülü²⁴³ yazmaktadır. Buhara'da şeyhi vefat edene kadar, orada yaşamış ve şeyhi öldükten sonra, ashabını Hoca Abdü'l-Halîk Gücdavinî'ye²⁴⁴ bırakarak Türkistan'ın Yesi kasabasına dönmüştür. Molla Camî'nin "Nefahatü'l Üns Min Hadârâtî'l Kudüs" eserinde, Abdü'l-Halîk Gücdavinî, Ahmed Yesevî, Hasan Endukî ile Abdullah Berkî, Hemedânî'nin halifeleri arasında zikredilmektedir.²⁴⁵ Reşahât tercümesi, Hoca Abdü'l-Halîk Gücdavinî'yi Nakşibendi tarikatının kaynağı olarak göstermektedir.²⁴⁶

Köprülü, "Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar" adlı eserinde, Yusuf Hemedânî'nin ölümü üzerine, ilk halifesinin Hoca Abdullah Berkî olduğunu ifâde etmektedir. Abdü'l-Halîk Gücdavinî, Yusuf Hemedânî'ye, hayatında, kendisinden sonra, ilk halifesinin kim olacağını sorunca, Abdullah Berkî ismi zikredilmiştir. Hoca Abdullah Berkî'den sonra, Hoca Hasan Andakî, onun yerine geçecektir. Hilafet nevbeti Ahmed Yesevî'ye geçince Türkistan vilayetine gidecektir.²⁴⁷

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönemde, şöhreti Türkistan, Maverâü'nnehr, Horasan ile Harezm'e kadar uzanmıştır, onun etrafında birçok müridi olmuştur. Menkabelerinin izinin Türkistan, İdil boyu, Anadolu ve hatta Rumeli'ye kadar uzandığını görmemiz mümkündür.²⁴⁸

Köprülü'nün eserinde, onuncu asırdan itibaren Yesevî silsilesinde, onun birinci halifesi, Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata'dır. Mansur Ata'dan sonra yerine oğlu Abdü'l Melik Ata, ondan sonra da oğlu Tac Hoca geçmiştir ki Tac Hoca, Zengî Ata'nın

²⁴² Molla Camî. (2011). *Nefahat'ül Üns Min Hadârat'il Kudüs Evliya Menkabeleri*. (Sadeleştiren Abdulkadir Akçiçek). İstanbul: Huzur Yayınevi. (Eserin aslı Lamii Çelebi tarafından Türkçeye çevrilmiştir), 704.

²⁴³ Köprülü (1981), a. g. e. 66.

²⁴⁴ a. g. e. 31.

²⁴⁵ Molla Camî, a. g. e. 704.

²⁴⁶ Mevlânâ Ali B. Hüseyin Es, Safî. (2013). *Reşahat*. (Müstensih: Hacı Mehmet Zülâlî Eskişehirî) (Hazırlayanlar: Naci Bayraktaroğlu Nizamettin Arslan). İstanbul: İz Yayıncılık. (Eser, 1585 yılında Türkçeye çevrilmiştir), 29.

²⁴⁷ Köprülü (1981), a. g. e. 70.

²⁴⁸ a. g. e. 31-40.

babasıdır.²⁴⁹ Reşahât tercümesi Mansur Ata'nın ölümünü H. 594 (M. 1197-98) olarak gösterirken Tac Hoca'nın ölüm tarihini de H. 596 (M. 1199-1200) olarak belirtmiştir.

Müzekkir-i Ahbab adlı tezkirenin muharriri Seyyid Hasan Hoca Nakibü'l Eşraf-ı Buharî, Arslan Baba ve Zengi Baba'yı kendi cediti olarak gösterirken Zengi Baba'yı Tac Hoca'nın oğlu olarak kaydetmektedir. Ölüm tarihi H.615 (1218-1219) olan İkinci Halife Harezmlî Sa'id Ata hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Ahmed Yesevî'nin üçüncü halifesi Hâkim Ata'dır. Asıl adı Süleyman'dır. Eşi hükümdar Buğra Han'ın kızı, Anber Ana'dır. Süleyman Hâkim Ata'nın Anber Ana'dan Muhammed, Asgar ve Hubbî olmak üzere üç çocuğu olmuştur. Anber Ana, Süleyman Hâkim Bakırganî vefat edince (Reşahât tercümesine göre ölüm tarihi H. 582 (M. 1186-87) halifelerinden Zengî Baba'nın eşi olacaktır. Zengî Baba, Süleyman Hâkim Ata'nın en meşhur şeyhidir. Divan-ı Hikmet'te Zengî Baba adına bir beytin olduğu görülmektedir:

*“Ol Seyyid-i âdem hakkı yâ Zengî Baba himmeti
Ol mefhar-i âdem hakkı yâ Zengî Baba himmeti”²⁵⁰*

Zengi Baba'nın dört büyük halifesi Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata (Sadreddin Muhammed, Bedreddin Muhammed) ile Bedr Ata'dır. Müridlerinden Seydi Ata ile Bedr Ata, Yesevî sülalesinden gelmektedir. Yesevî sülalesinin şöhretini Sadr Ata ve onun müritleri korumuştur.

Sabır Oraz ile Ata uruğunda bulunan el yazmasına göre, Hoca Ahmet Yesevî'nin müridlerinden Süleyman, Hasan ile Kaçgar, amca çocukları olarak gösterilmiştir.²⁵¹ Dedelerinin adı Süleyman'dır.

Ata Türkmenlerine ait Şecere:

“1. AbdulEkber, 2.Harun, 3.Abdulcebbar, 4.Abdulkahhar, 5.Abdullah, 6.Abdulkerim, 7.Şahabettin, 8.Necibeddin, 9.Maruf, 10.Davut, 11.Hasan, 12.Hüseyn Kuzey Melik, 14.Mümin, 15.Biyazeddin, 16.İsa, 17.Ali, 18.Bedir Ata, 19.Sedir Ata, 20.İskender Ata,

²⁴⁹ a. g. e. 87-92.

²⁵⁰ a. g. e. 95-96.

²⁵¹ Akgül, a. g. m. (8/K1ş), 51.

21.Yahya Ata, 22.Kaysar Ata, 23.Mirat Ata, 24.Süleyman Ata, 25.Sücilik, 26.Süleyman, 27.Muhup Ata, 28.Hasan Ata.”²⁵²

Orazgulu-Sarlıgızı rivayetinde, Süleyman, Hasan ve Kaçgar, Hoca Ahmet Yesevî’den el almak için gelmişlerdir. Köprülü’de Süleyman Hâkim Ata’nın Hoca Ahmet Yesevî’nin müridi olduğu doğrulanmaktadır.²⁵³ Uzun Hasan Ata olarak tanıdığımız Muhub’un oğlu Hasan ise (Arap Arslan Baba’nın evladından olma) Zengî Baba’nın mürididir. Koçkar ya da Goçkar’ın adı hiç zikredilmez.

Rivâyete göre (Orazgulu-Sarlıgızı) Hasan, Süleyman ve Goçgar önce Necmeddin Kübra’yı ziyaret etmiştir. Ardından Hoca Ahmed Yesevî’nin müridi olmuşlardır. Yesevî ile Kübra arasında “batın oku” olayından sonra, Yesevî, Koçgar’a Süzük Ata, Hasan’a Gözlü Ata ve Süleyman’a da Hâkim Ata adlarını vermiştir.²⁵⁴ Dervişlerle anlatılan bir başka rivayet de asa ve meşik olayıdır.²⁵⁵ Bu rivâyeti Dâna Ata Oğuznâmesi’nin dörtlükleri doğrulamaktadır:

“Altun ‘aşā...asar

Yasāvul köy basar

İşkiçi cellād baş kiser

.....

”²⁵⁶

Ahmet Yesevî’nin asasının Balkan’a düştüğünü gören Gözlü Ata, Balkan’a gönderilecektir. Türkmenistan’da ziyaret edilen evliya mekânları dikkate alındığında, Uzun Hasan Ata ya da Gözlü Ata’nın mezarının Büyük Balkan Dağlarının eteğinde, Krasnovodsk (Kızılsu-Türkmenbaşı) bölgesinde olduğu görülmektedir.²⁵⁷

²⁵² a. g. m. 62.

²⁵³ Köprülü (1981), a. g. e. 88-97.

²⁵⁴ Akgül, a. g. m. (8/Kış), 52.

²⁵⁵ a. g. m. 52.

²⁵⁶ Самойлович (1927), a. g. m. 39-41.

²⁵⁷ Bennigsen, A., Vimbush, S. E. (1985, 1986). *Muslims of the Empire: a guide*. London: Hurst, 101-104.

Goçkar ya da Süzük Ata, Kesearkaç'a gönderilir ki burada Goç obası ya da Arçman maden ocağının bulunduğu anlatılmaktadır. Süleyman Hâkim Ata ise bir deveye bindirilerek Kongrat ile Ürgenç etrafına yollanmıştır.²⁵⁸

Dânâ Ata üzerinde şunları düşünmemiz mümkündür: Bunlardan birincisi, Oğuznâmesi'nde de yazdığına göre, soyunun "Pîr" sülalesinden gelmesidir. Bu bize, soy bakımından bir akrabalığın olmasa bile manen bir bağa işaret etmektedir. Ahmet Yesevî'ye "Türkistan piri" denildiği unutulmamalıdır.

Rıza Kulu Han'ın, 1851 yılında, Harezmi seferi sırasında hazırlanan Harezmi Elçiliği Faaliyet Raporu yer almaktadır. Burada, Adun Ata yakınındaki yerler hakkında bilgiler mevcuttur. Ayrıca, Dâna Ata, Zengi Baba'nın müridi olarak gösterilmektedir.²⁵⁹ Hoca Ahmed Yesevî'nin öğretilerinin, Merv, Horasan ile Harezmi'e kadar uzanması, bu silsileyi doğrulayabilir. Köprülü, "Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar" adlı eserinde, Zengi Baba'yı, sığır güden bir çoban olarak tanıtmaktadır.²⁶⁰ Hoca Ahmed Yesevî'nin dili ile Dâna Ata Oğuznâmesi'ndeki dilin aynı olması, yukarıda anlatılanları kanıtlayabilir.

²⁵⁸ Akgül, a. g. m. (8/K1ş), 52.

²⁵⁹ Демидов (1976), a. g. e. 165.

²⁶⁰ Köprülü (1981), a. g. e. 92.

BEŞİNCİ BÖLÜM

OĞUZNÂMALER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

5.1.Oğuznâme

Oğuznâme kelimesi, ilk defa, Selçuklu hanedanından Mısırlı tarihçi, Ebu Bekr bin Abdullah bin Aybek ed-Devadarî'nin, Melik Nasır Muhammed b. Kalavun adına, 1310 yılında yazdığı, Dürerü't Tîcân Gururu Tevârihi'l Ezmân eserinde, Ulu Han Bitigi'den bahsederken (Oğuz Destanı'nın VIII. yüzyılda kitap halinde bulunduğunu kaydeder) görülmektedir. Müellifin, Oğuznâme için söyledikleri dikkat çekicidir:

“Bu kitap eski Türklerden Moğol ve Kıpçaklar arasında mukaddes sayılır. Diğer Türklerin de başka tevatür ve menkulât kitabı vardır ki bunun adı Oğuznâme'dir.

Kitap, Türklerin en eski hükümdarlarından bahis olub, bunlar içinde en meşhur ve namdarı Oğuz ismini hamil bulunur.”²⁶¹

Ebu Bekr'e göre, Oğuznâme, Oğuzlar hakkında bilgi veren tevatür ile menkabelerden oluşan bir kitaptır. Tatarlarınki gibi mukaddes sayılmaktadır. Ayrıca, Oğuzların en eski hükümdarlarına da değinilmektedir.

Kitab-ı Dede Korkut âlâ-Lisan-ı Tâife-i Oğuzan adlı Dresden nüshasında, on iki destan incelendiğinde, destanların sonunda, Dede Korkud'un şöyle söylemiş olduğu görülmektedir:

Dirse Han Oğlı Buğaç Han Boyı'nda

²⁶¹ Orkun, H. N. (1935). *Oğuzlara Dair*. Ankara: Ulus Basımevi, 77.; Bang, W., Rahmeti, G. R. (1970). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. (Eserin orijinali 1936 yılında basılmıştır), 1-29.; Köprülü (1981), a. g. e. 247-255.; Reşidüddin, F. (1982). *Oğuz Destanı, Reşidüddin Oğuznâmesi, tercüme, tahlil*. (Hazırlayan: Zeki Velidi Togan). (İkinci Baskı). İstanbul: Enderun, 13-162.; Ercilasun, A. B. (2007). *Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*. (Yayına Hazırlayan Ekrem Arıkoğlu). Ankara: Akçağ,449-453.; Gökyay, a. g. e. 701.; Alizade, S. (2006). *Oğuzname*. Azerbaycan: Şark-Garb, 5.; Ali Emiri Efendi. *Cam-ı Cemâyin*. Millet Genel Kütüphanesi, Eski Kayıt No: 203, 3-7.; Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 222.; Güler, a. g. e.; Özkan (2015), a. g. e 343-350.; Самойлович (1927), a. g. m. 39-41.; Rıdvan N. (1934). “Oğuz Destanından Bir Parça”. *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*. II, 243-249.

“...Dirse Hân burada oğlançuğı sağ idüğün bildi. Hânlar hânı Hân Bayındır oğlana biğlik virdi, taht virdi. Dedem Korkud boy boyladı soy soyladı, bu Oğuz-nâmeyi düzdi koşdı böyle didi.”²⁶²

Salur Kazanun İvi Yağmalandığı Boyı’nda

“...Dedem Korkud gelüben boy boyladı soy soyladı, bu Oğuz-nâmeyi düzdi koşdı böyle didi.”²⁶³

Kam Böri Oğlu Bamsı Beyrek Boyı’nda²⁶⁴

“...Dedem Korkud geldi şadlık çaldı, boy boyladı soy soyladı gazi erenler başına geldüğün söyledi, bu Oğuz-nâme Beyregün olsun didi.”²⁶⁵

Ayrıca Kazan Big Oğlu Uruz Biğün Tutsak Olduğı, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı, Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü boylarında da Dedem Korkud’un Oğuznâme düzdüğü görülmektedir. İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü ile Salur Kazan Tutsak olup Oğlu Uruz Çıkardığı destanlarında ise Oğuznâme ismi zikredilmez.

Muharrem Ergin, Dede Korkut Destanlarındaki her bir hikâyeye “Boy” adını vermektedir. Ergin’e göre, “Boy” kelimesi destan kelimesine karşılık gelmektedir. Hikâyelerin içeriği incelendiğinde, boyların macerasını aksettiren birer Oğuznâme niteliği taşıdığı görülmektedir. Dede Korkud Kitabı, “boy” şeklinde söylenmiş Oğuznâmelerdir.

Sultan II. Murad çağında yaşayan Yazıcıoğlu Ali, İbn-i Bibi tarafından yazılan el-Evâmirü’l Fi’l umuri’l-Alâ’iyye Farsça eserin Türkçeye çevirisini yapmıştır. Böylece, Tevârih-i Ali Selçuk’un bir kısmını oluşturmuştur.²⁶⁶ Tercüme sırasında, esere eklemeler ve çıkarmalar yaparak, birinci bölüme, bir Oğuznâme eklemiştir. Bu bölümü yazarken Uygur harfli Oğuz Destanı’ndan ve Reşidüddin’in Oğuznâmesi’nden faydalanmıştır. Oğuznâme kelimesi için ikinci kaynak, Tevârih-i Ali Selçuk’tur. Yazıcıoğlu Ali, “Selçuknâme” adlı eserinin ikinci sayfasında, Oğuznâme kelimesi için şunları yazar:

²⁶² Ergin, a. g. e. 169, 94.

²⁶³ a. g. e. 115.

²⁶⁴ Yıldırım, a. g. m. (2001/2): 129-167.

²⁶⁵ Ergin, a. g. e. 169, 153.

²⁶⁶ Bakır, A. (2008). “Tevârih-i Âli Selçuk Oğuznâmesi.” *Turkish International Periodical For the Languages, Literary and History of Turkish or Turkic*, (3/7 Fall), 164-199.

“Bunlaruñ nesebleri rivâyetin hakîmleri ve mu'teber nâkılleri rivâyetindenki Ayğur hañtıyla Oğuz-nâme'de yazılmışdır.”²⁶⁷ Buradan anlaşılıyor ki Oğuznâme, Oğuzların nesebleri hakkında bilgi vermektedir. Aynı eserin ikinci sayfasında da Oğuznâme kelimesinin geçtiği görülmektedir:

“...Esâm-i akvam-ı Etrāk-i Şahrâ nişin ki tamâmet Dip Ya'kûb'un dört oğlanları neslinden-dürürler ki ol Abulca Han oğludur ki anı şimâl-i şarkî ve şimâlî garbi etrafa göndermiş-idi ve hem Kara-Han ve Or-Han ve Gün-Han ve Gür-Han ol vâsıta birle ki Kara-Han oğlu müvahhid oldı. Ve ba'zı kavmler ki anuñla müttefik oldılar. İki kısım oldılar ve cümlesinün şerhi Oğuz-nâme'de gelür.”²⁶⁸

Bu cümlelerden Türklerin Dip Yakub'un dört oğlundan türediği anlaşılmaktadır. Kara-Han, Or-Han, Gün-Han, Gür-Han isimleri zikredilmiştir. Kara-Han'ın oğluna bütün kavimlerin müttefik olduğu anlaşılmaktadır. Neseb bilgisi, aynı şekilde tekrarlanmaktadır.

Hive Hanlarından hükümdar ve tarihçi olan Ebu'l Gazi Bahadır Han, 1659-1660 yılları arasında yazdığı Şecere-i Terâkime'nin “Giriş” kısmında, Oğuznâme kelimesi için şunları kaydetmiştir. Oğuznâme, Ebul Gazi Bahadır Han'a göre, doğru tarih anlatan bir eserdir.

“...Türkmen bilginleri, şeyhleri ve beyleri benim tarihi iyi bildiğimi işitmişler. Bir gün hepsi gelip, bizde Oğuznâme çoktur, âmâ hiçbirisi iyi değildir; hepsi yanlıştır ve birisi diğerine uymaz. Her biri bir türlüdür, itibar edeceğimiz doğru bir tarih olsaydı iyi olurdu, diye (tarihlerini yazmamı) rica ettiklerinde onların bu ricalarını kabul ettim.”²⁶⁹

Hasan bin Mahmud Bayatî, H. 886 yılında, Sultan Cem'in isteğiyle, “Cam-ı Cemâyin” adlı bir eser yazmıştır. Câm-ı Cemâyin'in üçüncü varak, onuncu satır, dördüncü varak birinci satır ile yedinci varak on birinci satırında, Oğuznâme için şunlar yazılıdır:

²⁶⁷ a. g. m. 173.

²⁶⁸ a. g. m. 173.

²⁶⁹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 231.

“...Âkıbet ilâmü'l kelâm yecrü'l kelâm üzere neseb 'aliyye el Osaman küstürpitan Oğuzuñ ekber evlâdı Gün Han'a ve anıñ fîrû'undan Kayı Han'a müntehi olduğı ve sâir silsile-i 'aliyeleri mevcûd bulunan Oğuznâme'den bir vehe ihtîşar tesvid ve ibrâzın mûrad idindiler.”²⁷⁰

“...Ve tevârîh ve âsarda ibtidâ hilkat 'âlimden bu ana dek mufaşsal ve ma eşrûh olmağın bilcümle tâlîfât selefe havâle olunup ancak bu handanıñ silsile-i nisbet 'aliyyelerinden Oğuznâme'de münderic ve beyne'l kavm meşhur ve müte'ârif olan kelimât irâde olunup ziyâde itnâb kılınmışdır.”

“...Oğuz Han bu hakıñ nazarına mazhar düşmegin kendüye tıfl iken böylece oğumuşdur. Muvahhid olmağın babası kaçıyub cenk itdikde Oğuz'uñ leşkeri katl itmşdir. Ki İbrahim Halîl 'aleyhisselâm zamânında idi. Vesâir ahvalı Ağuznâme'de meşhûrdur. Yüzyıl yaşayub mevt olmuşdur.”

“Cam-ı Cemâyin”, Kayı boyunun Ali Osman oğlu Gün-Han'a dayandığını açıklamaktadır. Eser, şecere hakkında bilgi veren konumundadır. Ayrıca, Oğuz Han ile babası Kara Han arasında geçen kavganın ölümle sonuçlandığı ifade edilmiştir. Bu olayın İbrahim Halil zamanında gerçekleştiği anlatılmaktadır. Olayların detayları, Oğuznâme'de saklıdır.

Houtsma tarafından 1902 yılında hazırlanan Selçukname-i İbn-i Bibi tercümesinde, Oğuznâme, Oğuz töresi hakkında bilgi veren eser olarak anlatılmaktadır.²⁷¹

Orhan Şaik Gökyay'ın Dedem Korkudun Kitabı eserinde, Oğuznâme için şu tanım yer almaktadır:

“Oğuzların mitolojik ve etnik menkabeleri; Selçuklular zamanındaki Türkmen soyundan gelen, orta çağın sonlarında ve ilk Osmanlı hükümdarları devrinde Batı Türklerinin menkabevi vakayinemesi; Konusu Oğuzların kahramanlıkları olan hikâyeler, başka bir deyimle Destanlar; kimi kez de Türk atasözleri.”²⁷²

²⁷⁰ Ali Emiri Efendi, 203, 3-7.

²⁷¹ Orkun (1935), a. g. e. 75.

²⁷² Gökyay, a. g. e. 701.

Oğuznâme, kadim zamanlardan itibaren Oğuzların mitolojik ve etnik anlatmalarını ihtivâ eden bir eserdir. Dolayısıyla Oğuznâmeler, Oğuz boylarının milli ansiklopedisidir. Oğuzlara ait destanların, atasözlerin yanısıra milli hayat bilgisine dair her şey bu esere kaydedilmiştir.

Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar eserinde, Oğuznâme için şöyle bir yaklaşım sergiler:

“Dünyada bulunan bütün milletlerde olduğu gibi, Oğuz Türklerinin de başlangıcı belli olmayan milli destanları mevcuttur. Başlangıçta, ananevi şekilde anlatılan bu sözlü destanlar, İslamiyet’ten önceki ve sonraki yazılı haliyle bir bütün oluşturur ki Oğuznâme adını alır. Oğuznâme’de, müspet tarihle, esatiri bir arada görmemiz mümkündür.”²⁷³

M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyat Tarihi eserinde, Oğuznâme kavramı için Oğuz menkabesinin tanımını vermektedir. Oğuz menkabesi, dolayısıyla, Oğuznâme, Oğuz Han’ın fütühat anlayışıyla bir tutulmaktadır. Ayrıca, Oğuz menkabesinin İslami tesirden uzak şeklinin Uygur harfleriyle tespit edilen Oğuz Kağan Destanı olduğu anlatılmaktadır. Şöyle ki:

“...Alp Ertunga menkabesinden sonra, eski Türk dairesine mensup en eski parça Oğuz menkabesidir.

Bu menkabenin esası, Türklerin hâkimiyet ve saltanatını etrafta muhtelif kavimler üzerine yayarak pek muazzam fütühat yapan, Çin, İran ve Kafkasya’yı alan, Hazer Denizi’ni dolaşan kuzey sahasında Yenisey havalisine kadar uzanan menkabevî hükümdarın fütühatıdır.”²⁷⁴

Köprülü, Dede Korkut Destanlarının asıl Oğuznâme’nin tamamı olmasa bile, önemli bir kısmını içerdiğini, Batı’da, özellikle, Yunan esatirindeki, siklop²⁷⁵ ve Polifem’in Türk kökenli anlatmalar olduğunu belirtmektedir.²⁷⁶

²⁷³ Köprülü (1991), a. g. e. 247-248.

²⁷⁴ Köprülü (1985), a. g. e. 48.

²⁷⁵ “Kyklopes (Kyklop’lar): Türkçeye, ‘Tepegöz’ diye çevirebileceğimiz Kykloplar tek yuvarlak gözlü devlerdir. Yunan mythos’unda, bu yaratıkların üç türünden söz edilir. Biri, Gaia ile Uranos’un oğulları

Halik Köroğlu, Köroğlu Destanı ile Dede Korkut Kitabı'ndaki güzellik anlayışından bahsederken “gök göz” motifine değinmiştir.²⁷⁷ Köroğlu, “gök göz” motifinin, Türklerin Gök Tanrı inancıyla bağlantılı olduğunu anlatmaktadır. Bu motifin Uygur harfleriyle yazılmış Oğuz Kağan Destanı ile Dede Korkut Kitabı'ndaki Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyda da yer aldığını ifade etmiştir.²⁷⁸ Dede Korkut Kitabı'nda, Tepegöz'ün annesi olarak bildiğimiz “Peri Kızı”, Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Han'ın gökten inen eşine eş değer olmalıdır. Bu cümleden Dede Korkut Destanları ile Oğuznâmeler arasında bir bağlantı kurmamızı sağlamıştır.

Osman Turan, Oğuznâme'yi, “*Eski Türklerin veya Oğuzların tarihi fetihlerini destani bir şekilde anlatan eser*” olarak kabul etmektedir. Turan, Oğuznâme kelimesiyle mefkûre kavramını eş değer tutmaktadır.²⁷⁹

Fikret Türkmen, “Kazanda Bulunan Yeni Bir Oğuznâme Nüshası Üzerine” makalesinde, Oğuznâme için şu tanımı yapar: “*Türk boyları arasında, Oğuzların ayrı bir yeri vardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar yüzyıllar boyu süren uzun göç maceraları dolayısıyla pek çok epik olay yaşadıkları, bu olayların da Oğuznâme adlı bir destanda anlatıldığı malumdur.*”

Türkmen, Oğuznâme'yi Türklerin Doğu'dan Batı'ya doğru gelirken yaşadıkları epik olayları anlatan bir eser olarak görmektedir. Bununla birlikte, Oğuznâme'yi İslamiyet'ten önce ve İslamiyet'ten sonra olmak üzere iki başlık altında toplamıştır. İslamiyet'ten önceki Oğuznâme'nin Orta Asya kaynaklı olduğunu, İslami dönemde yazılan Oğuznâmelerin de Ön Asya'ya ait olduğunu belirtmektedir. İslamiyet'ten sonra yazılan Oğuznâmeler Batı'ya aittir.²⁸⁰

Ahmed Bekmıradov'un Andelip Hem Oğuznamacılık Debi eserinde, “nâme” sözüyle ilgili bir açıklama yapılmıştır. Oğuznâme kelimesi için de ayrı bir bakış açısı

göksel Kykloplar öbürleri Odysseia'da da adı geçen Polyphemos gibi Sicilyalı Kykloplar, sonuncuları da kaynakları Lykia'da bulunan duvarcı Kykloplar.” (Erhat, 2011, 187).

²⁷⁶ Köprülü (1991).a. g. e. 249-252.

²⁷⁷ Королу, X. (1999). *Оғуз Кахраманлыг Эпосу*. Баку: Юрт, 42.

²⁷⁸ a. g. e. 42.

²⁷⁹ Turan, O. (1930). *Tarihi Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. (Altıncı Baskı). İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 146-154.

²⁸⁰ Türkmen, F. (1995). “Kazan'da Bulunan Yeni Bir Oğuzname Nüshası Üzerine”. *Millî Folklor*, Ankara, (26), 4-8.

getirmiştir.²⁸¹ Oğuznâme, edebiyat ile tarihin bir arada olduğu eserdir. Tarihi bir gerçeği anlatmaktadır.²⁸²

Oğuz kelimesinin anlamının sınırlarını çizdiğimizde, aynı çatı altında toplanan Türk boylarını ifade ettiğini söylememiz mümkündür. İçerisinde akıl, güç, birlik ile beraberliği barındırırken bütünlüğü de temsil etmektedir. Oğuznâme, aynı akıl etrafında toplanan güçlü Oğuz boylarının tarihi süreç içerisinde yaşadıklarını destani bir dille anlatmaktadır. Oğuzların coğrafi, sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi veren önce sözlü sonra yazıya geçirilmiş yaşlı bilgelerin eserleri olarak kabul edilmelidir.

Oğuznâmeler, Oğuz kelimesinin anlamının yansımasıyla birebir örtüşerek içerisinde, “Oğuz’un doğumu”, “Oğuz boylarının teşekkülü”, “yaşlı bilge” ile “ok” gibi motif ve epizotları barındararak daireler oluşturur. Bu dairelerin içinde, Oğuz’dan sonra gelen Oğuz boylarının nesep bilgisi, boyların teşkilatı, orun ve ülüş Taksimatı ile Oğuz boylarını nasıl tanıyacağımıza dair ipuçları da bulunmaktadır. Bugün, bu ipuçlarından yola çıkarak, hala Oğuz boyları hakkında bilgi edinebilmektedir.

5.2.Oğuznâmeler Hakkında Genel Bilgiler

5.2.1.Dede Korkut Oğuznâmeleri

Her biri tek başına bağımsız gözükse de bir bütünü teşkil eden Dede Korkut Destanları, Oğuzların sosyo-kültürel yapısını anlatan epik bir eserdir. Nazım ve nesirden oluşan destanlar, Oğuzların yaşayışının muhtelif tabakalarından hatıralar aksettirir.

Dede Korkut Destanlarının bilinen ilk yazması, Dresden Krallık Kütüphanesi Fleischer Külliyyatı seksen altı numaradadır. (Henricus Orthobius Fleischer’in Catalogus Codicum Manuscriptorum Orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis Leipzig 1831, n. 869)

²⁸¹ “Gündoğar Edebiyatında name sözi köplenç kitap, eser, aydım, şıgır, yazgı, hat manılarında gelyer. Bu söz geçmişde tarihi kitapların sonuna goşular eken. Meselem, Timurnama, Çingiznama, Zafernama ve başgalar.” (Бекмырадов, 1987, 7-8).

²⁸² Бекмырадов, А. (1987). *Андемир Хем Огузнамачылык Деби*. Ашхабад: Илим, 5-7.

Orhan Şaik Gökyay'a göre, yazma yüz elli üç varaktır.²⁸³ Yazmanın ilk sayfasında, “Kitâb-ı Dedem Korkut âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan” yazılıdır. Dresden nüshası on iki hikayedden oluşmaktadır.

Berlin Krallık Kütüphanesi iki yüz üç numarada kayıtlı Berlin nüshası, Dresden nüshasının kopyası kabul edilmektedir. Wilhelm Pertsh, bu nüshanın Heinrich Friedrich Von Diez tarafından kopya edildiğini bildirmektedir.²⁸⁴

Vatikan Kütüphanesi'nde, yüz iki numarada kayıtlı olan diğer bir yazma, ilk kez Ettore Rossi tarafından bulunmuştur. Yüz dokuz varak olan eserin adı, “Hikâye-i Oğuznâme-i Kazan Bey ve Gayri” dir.

Eser, “Hikâye-i Latife-i Ucube ve Mahcube-i Zarife” adlı metin ile bir aradadır. Vatikan nüshası altı hikâyeden oluşur. Dresden nüshası gibi Vatikan nüshası, Oğuz Türklerinin destanını, Oğuz Destanı'nı göstermektedir.

Dresden ve Vatikan nüshalarının ne zaman yazıldığına dair bir iz yoktur. Dresden yazmasının kapağında, Osman Paşa'nın ölüm yılını bildiren 1585 (993) tarihi vardır. Barthold, Osman Paşa'nın tarihi kimliğinden yola çıkarak eserin yazıya geçiriliş tarihini 1585 kaydetmiştir. Gökyay, yazmanın paleografik karakterine bakarak XVI. yüzyıla işaret etmektedir.²⁸⁵

Vatikan nüshası, 1591'de Kahire'de yaşayan Seyyid Ahmed bin Seyyid Hasan'ın adına kayıtlıdır. Gökyay, bu tarihi dikkate alarak yazmanın yazıya geçiriliş tarihini, XVI. yüzyıl vermiştir. Ayrıca yazı karakterinden ve varak yüz yedi a'daki Sunullah Gaybî'nin ölüm tarihinin kayıtlı olmasından yola çıkarak Vatikan nüshasının önce yazıldığını düşünmüştür. G. Lewis ve Ettore Rossi de bu görüşü savunmaktadır. Dede Korkut Destanlarının oluştuğu zaman ile tespit edildiği tarih birbirinden farklı gözükmektedir. Oğuzların Ön Asya'ya gelmeden önceki hayatlarını yansıtan hikâyeler, XIII. yüzyıl öncesini göstermektedir.

²⁸³ Gökyay, a. g. e. 643.

²⁸⁴ a. g. e. 644.

²⁸⁵ a. g. e. 646.

Dede Korkut Kitabı'nda Türkmen kelimesi yerine "Oğuz" sözcüğü kullanılmıştır. Onomastik açıdan değerlendirildiğinde, Alp tipli Oğuz beylerinin adları arkaiktir. İkili bir yönetim sistemin izleri (İç Oğuz-Taş Oğuz) ile coğrafi alan düşündürücüdür. Ebu Bekr Bin Abdullah bin Aybek ed-Devadarî'nin eseri dikkate alındığında, söz konusu tarihi doğrulanmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nın tespit tarihi olarak XV. yüzyılın ortalarını vermemiz mümkündür.²⁸⁶ Halik Köroğlu, Oğuz Kahramanlığı Eposu eserinde, Dede Korkut Kitabı'nın XVI. asrın ikinci yarısında yazıldığını ifade etmektedir.²⁸⁷

Dede Korkut Kitabı'nda yer adlarını olayların geçmiş olduğu asıl alan içindeki yerler ve mücavir alanlar olmak üzere iki bölümde inceleyebiliriz. Asıl alanlar "Oğuz illeri" ya da "Oğuz yurdu"dur. Dede Korkut Destanlarında mücadeleler, adları da Türkçe olan düşmanlar ve Hristiyanlar arasında geçmektedir.

Muharrem Ergin, olayların geçtiği alanı, Kuzeydoğu Anadolu ve Azerbaycan sahası olarak ifade etmektedir. Bu saha içinde, Trabzon, Bayburt Gürcistan-Pasinler-Ağrı Dağı, Ağcakale ile Sürmeli Salat çukuru yer almaktadır.²⁸⁸ Dede Korkut Kitabı, Oğuznâme geleneğinin devamı niteliğinde bir eserdir. Dolayısıyla, bu eserdeki coğrafya, Türkistan ile başlayan Ön Asya ile devam eden Oğuz kavimlerinin yaşadığı alandır. Araştırmacıların bir kısmı bu alanı sadece Ön Asya ile sınırlandırmanın doğru olmayacağını belirtmektedir.²⁸⁹

Dede Korkud Kitabı'nın bir Oğuz Destanı'ndan koptuğu ve zamanla yeni oluşumlarla, zenginleştiği anlaşılmaktadır. İçerisindeki barındığı motif ve epitetler, Türklerin mitolojik döneminden izler taşımaktadır.

Dede Korkut Kitabı'ndaki destan kahramanları Hanlar hanı Bayındır Han'a bağlı olan Hanlar, İç ve Taş Oğuz'un yöneticisi konumundadır. Hanlar Hanına bağlı Oğuz beyleri etrafında toplanan hikâyelerin üçü, Bayındır Han'ın damadı olan Ulaş Oğlu Salur

²⁸⁶ Ergin, a. g. e 169, 56.

²⁸⁷ Короглу, a. g. e. 42

²⁸⁸ Ergin, a. g. e. 51-54.

²⁸⁹ Kirzioğlu, M. F. (2000). *Dede Korkut Oğuznâmeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 212, 12, I-II.

Kazan'ı anlatmaktadır. Alp tipli Oğuz beylerini anlatan diğer destanlarda da başkahraman Salur Kazan, Oğuznâmecilik geleneği açısından bağlayıcı unsurdur.

Dresden nüshasına adını veren Dede Korkut, her destan bitişinde, son sözü söyleyen bilge kişidir. Dede Korkut Kitabı'ndaki destanların Han'ın huzurunda söylenirken tespit edildiği anlaşılmaktadır. Destanların "hanım hey" şeklinde bitmesi bundandır. Muharrem Ergin, bu anlatım biçimini "doğrudan üslup (style direct) olarak nitelendirmektedir.²⁹⁰ Dede Korkut Kitabı'nda, girişte, destanlardan bağımsız olarak Korkut Ata söze, Besmele-i Şerif ile başlayarak kendisinin Bayat boyundan olduğunu anlatmaktadır.²⁹¹ Bu benzerliği, Dâna Ata Oğuznâmesi'nin girişinde de görmemiz mümkündür.²⁹² Her bir destanın Dede Korkut adıyla bağlanması, birbirinden bağımsız gözükten hikâyeleri bir bütün kılmaktadır. Yaşlı bilgenin adı, Dresden nüshasında bir defa Korkut Ata şeklinde geçmektedir. Ayrıca, yirmi dokuz Dede Korkut, yirmi bir Dedem Korkut, on sekiz Dede ve Dede Sultan da bir defa kullanılmıştır.²⁹³

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan'ın nazırı Uluğ Türük²⁹⁴, Reşidüddin ve Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime adlı Oğuznâmesi'nde Korkut Ata olarak geçmektedir. Uluğ Türük'ün bir altın yay ve üç gümüş ok üzerine gördüğü rüya, Oğuz Devleti'nin genişliğini ifâde etmektedir.

Reşidüddin'in tespit etmiş olduğu Farsça Oğuznâme'de, Dede Korkut, Kayı İnal zamanında baş danışmandır. İnal Sır Yavkuy zamanından beri tanınan Korkut Ata, Kanlı Yavkuy'a da vezirlik yapar. Ala Atlı Kiş Donlu Kayı İnal Han zamanında, Korkut, Bayat boyundan Kara Hoca'nın oğludur ve Tuman Han'a adını veren kişidir.²⁹⁵

Şecere-i Terâkime'de, İnal Yavı Han'ın vezir vekili, Kayı boyundan Korkut Ata'dır. Hz. Muhammed'in annesinin küçük kardeşleri olan Abbas'ın çocuklarının oğullarıyla

²⁹⁰ Ergin, a. g. e. 169, 31.

²⁹¹ a. g. e. s. 73.

²⁹² Самойлович, a. g. m. 39-41.

²⁹³ Короглу, a. g. e. 209.

²⁹⁴ Bang, W., Rahmeti, G. R, a. g. e. 13.

²⁹⁵ Reşidüddin (1982), a. g. e. 55.

çağdaş gösterilir. Kayı Kara Hoca'nın oğlu Korkut Ata, İnal Yavı'yı padişah seçtirip Reşidüddin'de olduğu gibi, Tuman Han'a ad vermiştir.²⁹⁶

Ebu Bekr Bin Abdullah bin Aybek ed-Devadarî, Dürerü't-Ticân ve Tevârih-i Gurerü'l-Ezman eserlerinde, XIII. yüzyıl olaylarını anlatmıştır. Kitapta, Tepegöz'ün yer alması Dede Korkut Destanları ile diğer Oğuznâmeleri bağlayıcı bir unsurdur. Dede Korkut Kitabı'nda "Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü" destanın, Reşidüddin'de "Tiken Bile Er Biçken Kayı Yavgu Han" adıyla, Şecere-i Terâkime'de de "Kanlı Yavı" şeklinde tanınması dikkat çekicidir. Dede Korkut Destanlarını, Oğuznâmecilik geleneği çatısı altında toplayacak diğer bir unsur, Hanlar Hanı Bayındır Han'ın damadı, Beylerbeyi Salur Kazan, dolayısıyla "Salur-Salar-Salır" boyudur.

Reşidüddin Oğuznâmesi'nde Üçok koluna mensup Dağ Han'ın oğlu Salur, Kün Han oğlu Dib Yavguy zamanında karşımıza çıkmaktadır. Salur boyundan Ulaş ve Ulad adlı iki Salur, Oğuz hükümdarını selamlayacaktır. Ayrıca, İnal Sır Yavkuy Han zamanında, Salur boyundan Öksi Hoca vezirlik yapmıştır.²⁹⁷

Şecere-i Terâkime'de, Dib Bakuy Han döneminde, Oğuz Han'ı gören kişiler arasında, Salur boyundan Ulaş'ın adı geçmektedir. Dib Bakuy Han'ın oğlu Kozı Yavı'ya danışman Salur halkından Tabak ve Enkeş oğlu Ötken ve Kul Sarı'dır.²⁹⁸

"Oğuz Halkı'nın Ali Han'a Düşman Olup Şah Melik'i öldürüp Kargaşayla Dağılıp Dört Tarafa Gitmesi Hakkında" bölümünde, "ev başına karahan" deyimini ortaya çıkaran olay vuku bulmuştur. Bu olaydan sonra, halkın çoğu, Mangışlak'a gidip, burada, yurt tutmuştur. Daha sonra, Salur boyundan Dingli Bey'in başkanlığında, on bin ev, önce Horasan'a sonra Irak ve İran'a göç eder.²⁹⁹

Dingli Bey'in Irak'a götürdüğü halk arasında Salur boyundan "Ögürcük Alp" adlı bir er vardır. Şecere'de, Ögürcük Alp'in dedesi Kazan Alp'tir. Kazan Alp ise Oğuz Han'a bağlanmaktadır. Ögürcük Alp ile Oğuz Han arasında 4400 yıl gibi uzun bir zaman dilimi

²⁹⁶ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 251.

²⁹⁷ Reşidüddin (1982), a. g. e. 53-54.

²⁹⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 249.

²⁹⁹ a. g. e. 262.

bulunmaktadır.³⁰⁰ Bize göre, Ögürçük Alp, Dâna Ata Oğuznamesi'nde Söyün Han olmalıdır. Zira Dâna Ata Oğuznâmesi'nde, İhsan Şeyh, soyunu Söyün Han yani Ögürçük Alp'e uzandığını dile getirmiştir.

5.2.2.Uygur Harfleriyle Tespit Edilmiş Oğuz Kağan Destanı

Charles Schefer'in kitaplığındaki baş kısmı eksik bu el yazması, Paris Biblioethèque Nationale'de, Suppl ture 1001 numarada, saklanmaktadır. Radloff, 1890 yılında, sekiz sayfasını, tıpkıbasım olarak vermiştir. 1891'de, Uygurca transkripsiyonuyla, Almancaya çevirisini yayımlamıştır. 1893'te de Rusçaya tercüme edilmiştir.³⁰¹

Paul Pelliot, XV yüzyılın sonunda tespit edildiği düşünülen destanın yirmi bir yaprak olduğunu belirtmiştir.³⁰² Pelliot, Oğuz Kağan Destanı'nın Moğol istilasından önce yazıldığı kanaatindedir. Bu fikrine İtil nehrinin, metinde geçmesini örnek göstermiştir. Ayrıca destanda, Rum ve Altun Kağan'ın isimleri zikredilmektedir. Mısır, Suriye, Hindistan, Tangut, Çürçat yer adları da bu görüşü destekleyicidir.³⁰³

Pelliot, 1500 yıllarında, Schefer yazmasının, Turfan bölgesinde kopyalandığını öne sürmüştür. Ayrıca, Oğuz Han Destanı'nın Uygurca metninde, yazım ve ağız değişiklikleri yapıldığını kaydetmiştir. Ancak bu değişikliklerin Turfan Uygurcasına aykırı olmadığını anlatmaktadır.³⁰⁴ Uygur harfleriyle tespit edilen Oğuz Kağan Destanı'nda iki manzum parça bulunmaktadır.

Uygur harfli Oğuz Destanı'nı Türkiye'de ilk defa, Rıza Nur tanıtmıştır. Ayrıca, eser, İskenderiye'de Fransızca olarak yayımlanmıştır. Oughouz-name (Epopée Turque) adıyla basılan eserin yayın tarihi 1928'dir.³⁰⁵ 1936 yılında, G. Rahmeti Arat ile W. Bang'in Oğuz

³⁰⁰ a. g. e. 264-265.

³⁰¹ Pelliot, a. g. e. 619, 5-8.

³⁰² a. g. e. 7.

³⁰³ a. g. e. 96.

³⁰⁴ a. g. e. 99.

³⁰⁵ Nour, R. (1928). *Oughouz-name(Epopée Turque)*. Alexandrie: Societe De Publications Egyptiennes, 3-41.

Kağan Destanı çalışması ikinci adımı teşkil edecektir. Son olarak, Ferruh Ağca, Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı adlı yeni bir yayını gerçekleştirmiştir.³⁰⁶

5.2.3.Câmiü't Tevârih

İlhanlılar döneminde, devlet adamı, tarihçi ve tabip olarak tanıdığımız Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedâni, Câmiü't Tevârih adı verilen Oğuznâme'yi İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın emriyle yazmıştır.

Oğuznâmecilik geleneği üzerine çalışan araştırmacılar, Câmiü't Tevârih'in Şecere-i Terâkime, Şecere-i Türk³⁰⁷, Tevârih-i Al-i Selçuk³⁰⁸ ve Uzunköprü Oğuznâmesi'ne³⁰⁹ kaynaklık ettiğini ifade etmektedir.

Oğuzların tarihlerini, coğrafyalarını, destani bir dille anlatan Oğuznâmeler, başkahraman Oğuz Kağan ve onun devamı gelen çocukları, torunları üzerine kuruludur. Faruk Sümer, Câmiü't Tevârih içeriğinin "Oğuz Han Destanı", "Oğuz Yabguları", "Kara Han ve Buğra Hanlar'a dair hatıralar", "Şah Melik ve Selçuklularla ilgili bölümler" ve "Bazı Türk Hanedan ve ailelerine dair" rivâyetlerden oluştuğunu ifade etmektedir.³¹⁰

Câmiü't Tevârih, iki ciltten oluşmuştur. Eserin ikinci cildinde, "Türklerin ve Oğuz'un tarihi ve onun cihangirliğinin hikâyesi" adlı bir bölüm vardır. Faruk Sümer, bu bölümün, Oğuznâmecilik geleneği açısından değerlendirildiğinde, Oğuznâme vasfı taşıdığını belirtmektedir.³¹¹ İki ayrı versiyonu bulunmaktadır.

Reşidüddin, eserini Gazan Han'ın vefat etmesi üzerine, Olcaytu Han'a ithaf etmek istemiştir. Bu düşünceyi, Olcaytu Han kabul etmemiştir. Kendi adına bir tarih yazılmasını düşünmüştür. Bundan dolayı, eserin birinci cildi, "Târîh-i Gâzânî, Târîh-i Mübârek-i

³⁰⁶ Ağca, F. (2016). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Dil Araştırmaları Serisi, 1-256.

³⁰⁷ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 22-24.

³⁰⁸ Yazıcı-zâde Âli (2009), a. g. e. 31-32.

³⁰⁹ Eraslan, a. g. e. 170.

³¹⁰ Sümer (1959), a. g. e. (XVII), 360.

³¹¹ a. g. m. 259.

Gâzânî veya Dâstân-i Gâzân Han” adını almıştır.³¹² Birinci cildin yazılırken Altan Debter’den faydalandığı kaydedilmektedir. İkinci cilt için Taberî, İbnü’l Esîr ve Ravendî gibi ilim adamlarının isimleri geçmektedir.³¹³

Oğuznâme’nin birinci cildinin ilk bölümünde, Türk ve Moğol kabileleri üzerinde durulmuştur. Eserin ikinci bölümünde ise Moğol tarihine değinilmektedir. Câmiü’t Tevârih’in ikinci cildinde Yaradılıştan Hicret’e kadar olaylar anlatılmıştır. Tarih sahnesinde adı geçen bütün devletler ve imparatorluklar sayılmıştır. Gaznelilerden sonra Selçuklular ele alınmıştır.

Câmiü’t Tevârih’in ikinci cildi üzerine çalışan araştırmacılar, bu cildin yazılırken (Selçuklular tarihi üzerine), iki kaynaktan faydalandığını belirtmektedir.³¹⁴ Bunlardan birincisi Zahîrû’d-din Nişâbûrî’nin Selçuknâmesi diğeri de Ebû Hâmid’in Selçuklular Tarihi’dir. Dolayısıyla, Ravendî ile Nişâbûrî’nin Selçuknâmesi’nden yararlandığı düşünülmektedir.

Oğuznâme’nin İstanbul kütüphanelerinde dört nüshası vardır. Bunlardan ikisi müellifin hayatı esnasında yazılmıştır.³¹⁵ Ayrıca, Rieu, British Museum Kütüphanesi’nde iki nüshasının varlığına da işaret etmektedir.³¹⁶

Eserin birinci cildi üzerine, E. M. Quatremere, Moğollarla ilgili bölümü Fransızcaya çevirmiştir.³¹⁷ Berezin de Câmiü’t Tevârih’in diğeri bölümlerini ele alarak Rusçaya aktarmıştır. G. J. Blochet ve Karl Jahn da bu cilt üzerine çalışanlar arasındadır. Blochet’in yayımladığı tam metin, Tahran’da, Jahn’ın metni ise Isfahan’da basılmıştır.

Rus Bilimler Akademisi, birinci cildi, metin ve tercüme olarak yayımlatmıştır. Abdülkerim Alioğlu, Câmiü’t Tevârih’in altı nüshasını karşılaştırarak Farsça orijinali ile

³¹² Reşidüddin F. (2010). *Câmi’üt Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*. (Hazırlayan: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş). (Birinci Basım). İstanbul: Bilge Kültür Sanat. (Eserde, 1960/1999 yıllarında yapılan çalışma dikkate alınmıştır), 9-30.

³¹³ a. g. e. 30-32.

³¹⁴ a. g. e. 43-46.

³¹⁵ Sümer (1959), a. g. e. (XVII), 259.

³¹⁶ Reşidüddin (2010), a. g. e. 33.

³¹⁷ a. g. e. 9.

Rusça tercümesini çalışmıştır. Cengiz Han'dan sonraki bölümün ise, O. I. Smirnova tarafından Rusça basıldığı görülmektedir.³¹⁸

M. Fuad Köprülü, ilk basımının 1926 yılında yapıldığı Türk Edebiyat Tarihi eserinde, Camiü't-Tevârih adlı Oğuznâme'den bahsetmektedir.³¹⁹ Aynı eserin “Moğol Devri Tarihçileri” bölümünde, “Cüveynî” ve “Reşidüddin” hakkında da bilgi verilmektedir.³²⁰

Ziya Gökalp, “Eski Türkler’de İçtimâî Teşkilat ile Mantıkî Tasnifler Arasında Tenazür” makalesinin, “Türkler ve Çinliler” bölümünde, Câmîü’t Tevârih’in adını zikretmektedir. Ayrıca, Gökalp, ongunlar hakkında bilgi verirken Oğuznâme’den örnek vermiştir.³²¹

Türkiye’de Ahmet Ateş’in “Raşid Al-Din Fazlallah Câmi' Al-Tavârih (Metin), II. Cild, 5. Cüz, Selçuklular Tarihi” çalışması, ciddi bir çalışmadır. Ateş, Oğuznâme’yi, üç bölümde toplamaktadır.³²² Bunlar, Raşid al-Din Fazlallah’a, Abu Hamid Muhammed b. İbrahim’e ve Ravendî’ye ait kısımlardır.

Ahmet Ateş, Zeyl’den sonra büyük bir bölüm içeren Selçuklulara ait tarih kısmında, üçüncü bir eserden faydalandığını düşünmektedir.³²³ Ravendî, Câmîü’t Tevârih’in müşterek kaynağını, Zahireddün Nişaburî’nin Selçuk-nâmesi olarak göstermektedir.³²⁴

Zeki Velidî Togan, 1982 yılında, Reşidüddin Oğuznâmesi eseriyle, Oğuz Destanı üzerine bir yayın hazırlamıştır.³²⁵ Ayrıca Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş, Câmîü’t-Tevârih, Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk adında bir çalışma yapmıştır.³²⁶

³¹⁸ a. g. e. 9-10.

³¹⁹ Köprülü (1985), a. g. e. 51.

³²⁰ a. g. e. 226-230.

³²¹ Gökalp, Z. (1977). *Makaleler III. (Millî Tetebbular Mecmuası’ndaki Makaleler)*. (Hazırlayan: M.Orhan Durusoy). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 283, II, 13-39.

³²² Reşidüddin, F. (1960). *Reşidüddin Oğuznâmesi, Câmi' Al Tavârih*. (Yayınlayan: Ahmed Ateş). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: III. Seri, No. 6, 7-8.

³²³ a. g. e. 14.

³²⁴ a. g. e. 15.

³²⁵ Reşidüddin (1982), a. g. e. 13-162.

³²⁶ Reşidüddin (2010),a. g. e. 9-208.

Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı'nın "Tarihi Kaynaklarda Dede Korkut" bölümünde, "*Dede Korkut isminin geçtiği en eski tarihî kaynak İlhanlı veziri Reşidüddin'in Câmiü't-tevârih'dir.*" demektedir.³²⁷

W. M. Thackston, 1998 yılında, Reşidüddin Oğuznâmesi üzerine "Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles, A History of the Mongols, Part One", adında bir eser hazırlamıştır.³²⁸ Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin, adı geçen eserin editörlüğünü yapmışlardır.

Câmiü't Tevârih'in içinde yer alan İsmâilliler, Fatimîler, Nizarîler üzerine Dâniş-Padjuh ve Muhammed Debir-i Siyaki'nin çalıştığı görülmektedir.³²⁹

Timur'un oğlu Şahruh döneminde, Muhammed Harbende Olcaytu ile Ebu Said dönemlerini içeren bir Zeyl hazırlanmıştır. Yazarının kim olduğu bilinmemektedir. Câmiü't Tevârih'in bu Zeylinin bir nüshası, Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. İkincisi ise İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. Bu eser, "Câmiü't Tevârih-i Reşîdî" adıyla bilinmektedir. Ayrıca, Blochet, Şahruh döneminde bir yazarın, Câmiü't Tevârih'i özetlediğini belirtmektedir. Söz konusu özet de Fransa Milli Kütüphanesi'ndedir.³³⁰

5.2.4. Tevârih-i Ali Selçuk

Yazıcıoğlu Ali tarafından yazılan Tevârih-i Al-i Selçuk, Oğuznâme, Moğolnâme³³¹ ve Selçuk-nâme³³² olarak bilinmektedir. Tevârih-i Al-i Selçuk üzerine çalışan araştırmacılar, Oğuznâme metninin, beş bölümden oluştuğunu ifade etmektedir. Ancak, bazı ilim adamları, "dört bölümdür" düşüncesini savunmaktadır.³³³

³²⁷ Ergin, a. g. e. 169, 34.

³²⁸ Rashiduddin Fazlullah. (1998). *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't tawarikh: Compendium of Chronicles, A History of the Mongols, Part One*. (English Translation & Annotation by W. M. Thackston). (Edited by: Şinasi Tekin & Gönül Alpay Tekin). England: Published at Harvard University, 5-240.

³²⁹ Reşidüddin (2010), a. g. e. 9-10.

³³⁰ a. g. e. 34-35.

³³¹ Yazıcı-zâde Âli. (2009). *Tevârih-i Al-i Selçuk, II. Cilt*. (Hazırlayan: Sevim Yılmaz Önder). (Birinci Basım). İstanbul: Bilge Oğuz, 31.

³³² Yazıcızâde Ali. (2014). *Selçuk-nâme*. (Hazırlayan: Abdullah Bakır). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 5.

³³³ a. g. e. 5-8.

Oğuznâme'nin birinci bölümünde, Oğuz Destanı'nın İslami versiyonunda karşılaşılan motifler görülmektedir. Bu bölümde, Reşidüddin Oğuznâmesi ile Dede Korkut Kitabı'ndan faydalandığı düşünülmektedir.³³⁴

Sevim Yılmaz Önder, adı geçen bölümün Uygur harfleriyle tespit edilmiş Oğuz Kağan Destanı'ndan yararlanılarak kaleme alındığını ifade etmektedir. Önder, bu tespitinde, M. F. Köprülü'yü dikkate almıştır.³³⁵

İran ve Irak Selçukluları tarihinin anlatıldığı ikinci bölüm, Ravendî'nin Rahatü's-Sudûr Ayetü's Surûr kitabının tercüme edilmesiyle ortaya çıkmıştır.³³⁶ Üçüncü bölümde; "İbn-i Bibi'nin "El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye" adlı eserinden faydalanılmıştır.³³⁷

Abdullah Bakır, "Selçuk-nâme" nin omurgasını, adı geçen eserin oluşturduğunu bildirmektedir. Yazıcızâde Ali, "El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye" nin tercümesine başlamadan önce, başına bir Oğuznâme eklemek suretiyle, "Selçuk-nâme" yi oluşturmuştur.³³⁸ Reşidüddin Oğuznâmesi, birinci bölümden önce kaleme alınan Oğuznâme'nin inşasında etkili olmuştur. Ayrıca, dördüncü bölümde de kullanıldığı anlaşılmaktadır.³³⁹ Köken üzerine kurulu beşinci bölümle Oğuznâme metni tamamlanmaktadır.

Paris Bibliotheque Nationale nu: 1182'de, "Müntehâb-ı Tevârih-i Selâçika" adlı yazma, Oğuznâme üzerine yapılan ilk çalışmadır. Yirmi beş satır olan eser, harekesizdir.³⁴⁰

Tevârih-i Al-i Selçuk'un on nüshası vardır. Nüshaların genellikle, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü, nu: 1391'deki hariç, harekelenerek çoğaltıldığı düşünülmektedir.³⁴¹ Bunların dördü, Topkapı Sarayı Müzesi Revan Köşkü Kitapları Bölümü'nde bulunmaktadır. (nu: 1390. 1391. 1392. 1393) Ayrıca, Paris Bibliotheque Nationonale,

³³⁴ Yazıcı-zâde Âli (2009), a. g. e. 31-32.

³³⁵ a. g. e. 32.

³³⁶ a. g. e. 32.

³³⁷ a. g. e. 32.

³³⁸ Yazıcızâde Ali (2014), a. g. e. 6.

³³⁹ Yazıcı-zâde Ali (2009), a. g. e. 32.

³⁴⁰ Yazıcızâde Ali (2014), a. g. e. 12.

³⁴¹ a. g. e. 25.

Regius Bölümü no. Supp. Turc. 737 (R21964. pdf) de ve Berlin Staats bibliothekzu Berlin Ms. Or. Quart. 1823, Vollst'da da birer nüshaları mevcuttur.³⁴²

Bakır, Selçuk-nâme'nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde, çoğaltma yoluna gidildiğini anlatmaktadır.³⁴³

Necip Asım Bey, Selçuk-nâme'nin tıpkıbasımını üzerine çalışmaya başlamış fakat bitirememiştir. İstanbul Bahriye Matbaası tarafından basılan eserin tarihi ve kim tarafından neşredildiği belli değildir. Kilisli Muallim Rıfat Bilge, 1936 yılında, Berlin nüshasını getirterek incelemiştir.

Abdullah Bakır, "*Rıfat Bilge'nin Berlin nüshasına çalışırken, yazmanın 129. ve 130. sayfalarının eksik olduğunu anlayarak, baş kısmına not eklendiğini*" anlatmaktadır. Bakır, bu bahis üzerine "Tevârih-i Al-i Selçuk'a Kilisli Muallim Rıfat Tarafından Yapılan Değerlendirme" adıyla bir yayın hazırlamıştır.

M. F. Köprülü, 1937 yılında, Muazzez Taku (Töker) adlı öğrencisine, "Selçuk-nâme Tetkiki" altında bir çalışma hazırlatmıştır.³⁴⁴

Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı'nın "Tarihi Kaynaklarda Dede Korkut" bölümünde, Yazıcıoğlu Selçuknâmesi'nden bahsetmektedir. Topkapı Sarayı Revan Köşkü Kütüphanesi'ndeki nu: 1390'da olan nüsha kullanılmıştır.³⁴⁵

Orhan Şaik Gökyay, "Dedem Korkudun Kitabı" eserinde, "*Yazıcıoğlu Ali'nin Tarih-i Al-i Selçuk adlı eserinin baş tarafında bulunan Oğuznâme parçası*" adlı bir bölüm yayımlamıştır. Gökyay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitapları, nu: 1390'daki nüshayı dikkate almıştır.³⁴⁶

³⁴² a. g. e. 24-29.

³⁴³ a. g. e. 11.

³⁴⁴ a. g. e. 12-13.

³⁴⁵ Ergin, a. g. e. 169, 37.

³⁴⁶ Gökyay, a. g. e. 1317-1320.

Bahaaddin Ögel, 1994 yılında, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı dergisinde, “Dede Korkud Kitabı’nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında” adlı bir makale yayımlamıştır.³⁴⁷

Aşgabat’ta, Türkmenistan’ın Milli Medeniyet Miras Merkezi Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü’nün redaktörü R. Geldiyev başkanlığında, 2004 yılında, “Yazıcıoğlu Ali Selçuk Türkmenlerin Tarihi I ve II.” eserini yayımladıkları görülmektedir.³⁴⁸

Sevim Yılmaz Önder, 2009 yılında, Tevârih-i Âl-i Selçuk, II. Cilt, adında bir çalışma yapmıştır.³⁴⁹

Houtsma, Paris, Leiden nüshalarından faydalanarak Anadolu Selçuklularına kadar ait olan bölümü yayımlamıştır.³⁵⁰

Ayrıca, Seyyid Lokman b. Hüseyin el Âşûrî, 1600-1601 yıllarında, Yazıcıoğlu Oğuznâmesi’ni özetlemiştir. Bu eser, daha sonra, J. J. Wilhem Lagus tarafından Latinceye çevrilmiştir.³⁵¹

5.2.5.Şecere-i Terâkime

Harezmi Şıban Özbek Hanlarından Arap Muhammed Han’ın ikinci oğlu olan Ebu’l Gazi Bahadır Han, Harezmi’nin başkenti Ürgenç’te doğmuştur.³⁵² Rus Kazaklarının Ürgenç’e saldırısından sonra doğduğu için, “Ebu’l Gazi” adını almıştır. Ebu’l Gazi Bahadır Han, 1619 yılında, Hive’yi merkez yapan Arap Muhammed Han’ın isteğiyle, Kat valiliğine atanmıştır.³⁵³

Arap Muhammed Han’ın oğulları İlbars ile Habeş, Uygur, Nayman aşiretlerinden destek alarak babalarına saldırmıştır. Ebu’l Gazi Bahadır Han, babasını desteklemiştir.

³⁴⁷ Ögel, B. (1994). “Dede Korkut Kitabı’nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında.(Topkapı Sarayı’ndaki Oğuz Destanı Parçaları İle Karşılaştırma)”. *Belleten*, 113-128.

³⁴⁸ Yazıcıoğlu Ali. (2004). *Selçuk Türkmenlerinin Tarihi*. (Redaktör: R. Geldiyew). Aşgabat: Türkmenistan Milli Medeniyet Miras Merkezi Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü, I, II.

³⁴⁹ Yazıcı-zâde Âli (2009), a. g. e. 9-447.

³⁵⁰ a. g. e. 33.

³⁵¹ a. g. e. 33.

³⁵² Ebu’l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 21.

³⁵³ a. g. e. 21.

Ancak ayaklanma sonucu, Buhara Hanı İmam Kuli Han'a sığınarak, Semerkant'ta yaşayacaktır.

Ebu'l Gazi'nin babası Arap Muhammed Han, 1623 yılında ölünce yerine, Ebu'l Gazi'nin büyük kardeşi İsfendiyar geçer. Ürgenç'in yönetimini Ebu'l Gazi Han'a verir. Ebu'l Gazi, bu durumdan hoşnut olmadığı için büyük kardeşi İsfendiyar seferdeyken (Hezaresp seferi) Hive kalesine saldırır.

Hive kalesini ele geçiren Ebu'l Gazi, yakalanıp, İsfendiyar tarafından Ebiverd'e sürgüne gönderilir. Dikkat çekici olan nokta, Dâna Ata Oğuznâmesi'nin şehirleri arasında, Hive, Hazar ve Hezaresp yerleşim birimlerinin adları da sayılmaktadır.

Ebu'l Gazi, on yıl Isfahan'da kaldıktan sonra Balkan Türkmenlerinin (Teke) yanına gider. 1643 yılında, Harezm (Hive) Hanı'dır. Bu dönemde, Hive başkenttir.

Ebu'l Gazi Bahadır Han, hükmettiği dönem boyunca, Türkmenlerle sorunlar yaşamıştır.³⁵⁴ Hükümdarlığının ilk yılında, Hezaresp'te topladığı binlerce Türkmen'i, ziyafet bahanesiyle, kılıçtan geçirmiştir. Bu bağlamda, Hezaresp kelimesi, Dâna Ata Oğuznâmesi'nde yerini bulmuştur.

Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın, Şecere-i Terâkime ve Şecere-i Türk adlı iki önemli eseri bulunmaktadır. Şecere-i Türk, oğlu Enûşe tarafından tamamlanmıştır. Şecere-i Terâkime, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Türkmen boyları arasında dinlediği rivayetler ile hocaların, beylerin ellerinde bulunan şecerelere dayanmaktadır.

Zuhal Kargı Ölmez, Şecere-i Türk'ün yazılırken Câmîü't Tevârih'ten faydalandığını düşünmektedir. Bu görüşü, Eckmann da savunmaktadır.³⁵⁵

Şecere-i Türk, Şıban Özbek Hanlarının tarihini ve soylarını anlatmaktadır. Ebu'l Gazi Bahadır Han, Şecere-i Türk'te on yedi Cengiz-nâme kullandığını kaydetmiştir. Bu durum Oğuznâmeler ile Cengiznâmeler arasında bir bağ kurmamızı sağlamıştır. Ebu'l Gazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime'nin niçin yazıldığını şöyle dile getirir:

³⁵⁴ a. g. e. 22.

³⁵⁵ a. g. e. 22.

“Türkmen bilginleri, şeyhleri ve beyleri benim tarih iyi bildiğimi iyi işitmişler. Bir gün gelip, bizde Oğuznâme çoktur, âmâ hiç birisi iyi değildir; hepsi yanlışdır ve birisi diğerine uymaz. Her biri bir türüdür, itibar edeceğimiz doğru bir tarih olsaydı iyi olurdu.”³⁵⁶

Şecere-i Terâkime'nin Leningrad (Nuri İşan nüshası), Taşkent, Aşkabat kütüphanelerinde olmak üzere, yedi nüshası bulunmaktadır.³⁵⁷

Zühal Kargı Ölmez'e göre, Hocalı Molla olarak bilinen nüsha, tahrifli nitelendirilmektedir.³⁵⁸ Bu bilgi Samoyloviç kaynaklıdır. Nuri İşan nüshası, St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümü'ndedir. Türk Dil Kurumu tarafından yapılan tıpkıbasımı Leningrad'a aittir. Tumanskiy'in ölümü üzerine, Samoyloviç tarafından, Asya Müzesi'ne, (St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümü) verilmiştir.

Strahlenberg tarafından 1717'de bulunan Şecere-i Türk, 1720-21 yıllarında Almancaya aktarılmıştır. Daha sonra Messerschmid Göttingen'e götürmüştür.³⁵⁹ Zühal Kargı Ölmez, Şecere-i Türkî üzerine yapılan çalışmalar hakkında şunları kaydetmiştir:

Şecere-i Türkî, Baren tarafından Fransızcaya çevrilerek 1726 yılında, Bentick'in hazırladığı notlarla iki cilt halinde yayımlanmıştır.³⁶⁰ Bu çevirinin Tretyakovsky'e kaynak olduğu bildirilmektedir.

Şecere-i Türkî'nin Türkçe aslı, 1824 yılında Kazanlı İbrahim Halfin tarafından bastırılmıştır. 1864 yılında, Ahmed Vefik Paşa, Tasvir-i Efkâr'da Kazan baskısını esas almıştır. Osmanlı Türkçesine çevrilip yayımlanmıştır.

Rıza Nur, 1925 yılında, eserin Arap harfleriyle çevirisini yaparken Desmaisons'un yayınından faydalanmıştır.³⁶¹

³⁵⁶ a. g. e. 231.

³⁵⁷ a. g. e. 24.

³⁵⁸ a. g. e. 25.

³⁵⁹ a. g. e. 23.

³⁶⁰ a. g. e. 23.

³⁶¹ a. g. e. 23.

Şecere-i Terâkime üzerine ilk çalışmayı Tumanskiy yapmıştır. Tumanskiy, 1897 yılında, Türkmenlerin Şeceresi anlamına gelen eserini Aşkabat'ta bastırmıştır. Oğuznâme üzerine, Kononov ve Samoyloviç de çalışmıştır. Kononov'un Rodoslovnaya Türkmen, Soçineniye Abu-l-gazi adlı çalışması, 1958 yılında, Petersburg'ta neşredilmiştir.³⁶² Aynı çalışma, Muharrem Ergin tarafından 1975 yılında, Tercüman 1001 Eser yayınları arasında basılmıştır.³⁶³

Samoyloviç, Tumanskiy'e ait Şecere-i Terâkime'nin Taşkent el yazısının kopyasını almıştır. Ayrıca, "spiska" olarak nitelendirilen altıncı listenin orijinalini de elindedir. A. N. Samoyloviç'in "*Abu'l Gazi Han'ın 'Türkmenlerin Soyağacı 'Listelerinden Biri'*" makalesinde, Şecere-i Terâkime'nin iki yazıcısı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Hocalı Molla diğeri de Oraz Muhammed Gurbangeldi'dir.³⁶⁴ Samoyloviç, "Ostromov'un İslam Işığı" çalışmasında, Hocalı Molla'nın Şeyh Şeref hakkında bilgi verdiğini anlatmaktadır.³⁶⁵

M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyat Tarihi eserinde, Oğuz menkabesinin İslami şeklinin Şecere-i Terâkime'de bulunduğunu kaydetmiştir.³⁶⁶ Köprülü, aynı eserin, "Destani Edebiyatın Gelişmesi: Cengiznâme" bölümünde de, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Türkî'yi yazarken on yedi Cengiznâme kullandığını yazmaktadır.³⁶⁷ Ayrıca, Hızır ili Türkmenleri ve Salur kabilesine mensup, Ebülhan: Bilhan dağında oturan Şeyh Şeref'ten bahsedildiği de görülmektedir.³⁶⁸

Ziya Gökalp, "Eski Türklerde İçtimâî Teşkilat ile Mantıkî Tasnifler Arasında Tenazür" makalesinin "Türkler ve Çinliler" bölümünde, Şecere-i Türkî'yi zikretmektedir.³⁶⁹

³⁶² a. g. e. 27.

³⁶³ Ebu'l Gazi Bahadır Han. *Türklerin Soy Kütüğü(şecere-i terakime)*. (Hazırlayan: Muharrem Ergin). Tercüman 1001 Temel Eser 33: 10-97.

³⁶⁴ Самойлович (1927), a. g. m. 39-41.

³⁶⁵ Самойлович (2005), a. g. e. 887-895.

³⁶⁶ Köprülü (1985), a. g. e. 51.

³⁶⁷ a. g. e. 237.

³⁶⁸ a. g. e. 289.

³⁶⁹ Gökalp, a. g. e. 283, II, 13-26.

Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı'nın "*Tarihi Kaynaklarda Dede Korkut*" bölümünde, "*Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın 1659-1660 tarihinde yazdığı Şecere-i Terâkime'de Dede Korkut ile ilgili geniş bilgiler vardır.*" demektedir.³⁷⁰

Himmet Biray, 1990 yılında, Milli Folklor dergisinde, "Andelip ve Oğuznâmesi-II makalesinde, Şecere-i Terâkime ve Camiü't Tevârih'ten bahsetmiştir.

5.2.6.Andelip Oğuznâmesi

Nur Muhammet Andelip'e ait ilk bilgilerin kaynağı, sözlü rivayetlere dayanmaktadır.³⁷¹ 1941 yılında, İskender köylü Seyitcan Kazıoğlu'na göre, Andelip, Hive Daşhovuz Türkmenidir. Bir başka baksı Gızılarbatlı Durdı Molla Övezgılıçoğlu da Kazıoğlu'nun söylediklerini doğrulamaktadır. Andelip'in babasının adı Seyit Ahmet'tir. Bir başka düşünceye göre ise, Andelip, Daşhovuz'un Yılanlı bölgesinin Garamazı köyünden gitmiştir. Ürgenç ve Hive'de yaşamıştır.³⁷²

Andelip, destanında, "*Seyilgan övladı iliden bolur.*" şeklinde diyerek nesli hakkında bilgi vermektedir. Andelip'e dair, Yusup-Züleyha ile Nesimî destanlarında, değişik bilgiler mevcuttur. Bir kısım araştırmacılar, Andelip'in XVII. yüzyılda yaşadığını ileri sürerken, diğer bir grup da, XVIII. yüzyılda yaşadığını düşünmektedir. Ancak, Türkmenistan El Yazmaları Arşivi'nde, 1228 numarada saklanan el yazmasında 1122 (1709-1710) tarihi düşürülmüştür.³⁷³

Eserin Türkmenistan İlimler Akademisi'nin Magtımğulı Adlı Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün El Yazmaları Arşivi'nde, 1373-2 numarada bir nüshası vardır. Bu nüsha, Annaberdiyev Hudayberdi tarafından kopya edilmiştir. Hıdırov'un elindeki yazma ise bir fotokopidir.³⁷⁴

³⁷⁰ Ergin, a. g. e. 169, 42.

³⁷¹ Aça, a. g. e. 52-53.

³⁷² a. g. e. 53.

³⁷³ a. g. e. 54-55.

³⁷⁴ a. g. e. 71.

Mustafa Aça, “Oğuznâmecilik Geleneği ve Andelip Oğuznâmesi” adlı eserinde, Oğuznâme üzerine yapılan çalışmaların az olduğunu bildirmektedir. Bu çalışmaya göre, Andelip Oğuznâmesi üzerine ilk çalışan ilim adamı Hıdırov’dur.³⁷⁵

Ahmed Bekmıradov, 1987 yılında, “Andelip Hem Oğuznamaçılık Debi” eserinde, Oğuznâme hakkında bilgi vermiştir.³⁷⁶ Ayrıca, Bekmıradov’un, “Edebi Miras Ebedi Miras” çalışmasının, “Beş Dessandan Dese Bağlan” makalesinde, Türkmen Edebiyatının altın asır olmasında, Andelip’in de adı zikredilmektedir.³⁷⁷

Himmet Biray, 1989-1990 yıllarında, Milli Folklor dergisinde, “Andelip ve Oğuznâmesi -I- ve II³⁷⁸ - III³⁷⁹” makalelerini yazmıştır. Bu makalelerde, T. Nesevov dikkate alınmıştır.³⁸⁰

5.2.7.Uzunköprü Oğuznâmesi

Oğuzların tarihi ve menkabevi hayatları hakkında bilgi veren Oğuznâmelerin içinde, manzum bir nüsha vardır. Oğuz Kağan Destanı’nın bu manzum nüshası, Uzunköprü’de Seyid Ali adlı şahsın kitapları arasında, bir mecmuada bulunmuştur.³⁸¹ Eraslan, Manzum Oğuznâme adlı eserinde, bu mecmuanın, bugün kayıp olduğunu bildirmektedir. Baştan, ortadan ve sondan eksik olan mecmuanın istinsah yeri, istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir.³⁸² Toplam on beş varak olan mecmuanın dört varağı Oğuznâme’ye aittir. Geriye kalan varakların Atabetü’l Hakayık’a ait olduğu düşünülmektedir.³⁸³

“Hibet Al-Hakayık Hakkında Yeni Bir Vesika Daha” adlı makalede, Maarif Vekaleti Kütüphaneler Müdürü Hasan Fehmi Bey’in sayesinde, Atabetü’l Hakayık hakkında yeni bir vesikanın bulunduğu bahsedilmektedir.³⁸⁴ Uzunköprü’de ele geçen vesikanın on beş varaktan oluştuğu anlatılmaktadır. 12,5 x 19 büyüklüğündeki parçanın dört varakı

³⁷⁵ a. g. e. 72.

³⁷⁶ Бекмырадов (1987), a. g. e. 5-127.

³⁷⁷ Бекмырадов, А. (1992). *Эдеби мурас эбеди мурас*. Ашхабад. Туркменистан. Ричы, 151.

³⁷⁸ Biray, H. (1989). “Andelip Oğuznamesi, I”. *Milli Folklor*, (4), 12-13-32.

³⁷⁹ Biray, H. (1990). “Andelip Oğuznamesi, II”. *Milli Folklor*, (5), 23-25.

³⁸⁰ Biray, H. (1990). “Andelip Oğuznamesi, III”. *Milli Folklor*, (6), 21-25.

³⁸¹ Eraslan, a. g. m. 169.

³⁸² a. g. m. 169.

³⁸³ a. g. m. 169.

³⁸⁴ Köprülü, M. F. (1934). “Hibet Al-Hakayık Hakkında Yeni Bir Vesika Daha”. *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, (84), 84-90.

Uzunköprü Oğuznâmesi'ne aittir. Ayrıca, başı eksik olan parçada Oğuz Han'ın doğuşunun ve fütuhatının "faûlün" vezniyle yazıldığı ifade edilmektedir.

Eraslan, Uzunköprü Oğuznâmesi'nin muhtevasının Reşidüddin'in Câmîü't Tevârih adlı eserinin birinci cildinin başında yer alan Oğuz rivayetlerinin özeti olduğunu düşünmektedir.³⁸⁵

Uzunköprü nüshası olarak nitelendirilen Manzum Oğuznâme'yi, ilk defa, Hüseyin Namık Orkun, "Ülkü" dergisinde, "Bir Oğuz Efsanesi" adıyla bilim dünyasına tanıtmıştır. Orkun, Oğuznâme'nin dilinin Atabetü'l Hakayık'ın diliyle aynı olduğunu ileri sürmüştür. Gökyay, Manzum Oğuznâme için "*böyle bir kitap sırf, son zamanlarda ele geçen manzum bir Oğuznâme parçasını neşretmek makasadyla çıkarılmıştır.*" şeklinde demektedir.³⁸⁶

Kemal Eraslan Manzum Oğuznâme'nin dilinin, XIII. yüzyıl ya da XIV. yüzyıl Doğu Türkçesi'ne ait olduğunu bildirmiştir.³⁸⁷ Abdülkadir İnan, Uzunköprü nüshasının dilini, Harezm ya da Saray'da kaleme alındığını ifade etmiştir.³⁸⁸ Köprülü ise, Oğuznâme için, "Şark Türkçesi'yle yazılmıştır" demektedir.³⁸⁹ Zeki Velidî Togan, Oğuznâme'nin Argu dilinde yazıldığını anlatmaktadır.

5.2.8.Kazan Oğuznâmesi

Kazan Üniversitesi Yazmalar Kütüphanesi'nde bulunan Oğuznâme, Said Vahidî tarafından 1930-1937 yılları arasında elde edilen bir yazmadır.³⁹⁰ Yazmanın istinsah edeni ve tarihi bilinmemektedir.

Talik yazıyla yazılan Oğuznâme, yüz dokuz varak olup sayfaların ebadı 29 x 17,5 cm ve her sayfanın ortasında, 9,5 x 17 cm'lik bir çerçeve halinde, on iki satır bulunmaktadır.

³⁸⁵ Eraslan, a. g. e. 170.

³⁸⁶ Gökyay, O. Ş. (1936). "Oğuzlara Dair". *Ülkü Halkevleri Dergisi*, (38),7, 148-153.

³⁸⁷ Eraslan, a. g. e. 172.

³⁸⁸ İnan, A. (1998). *Türk Destanlarına Genel Bakış, Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, I, 225.

³⁸⁹ Eraslan, a. g. e. 172.

³⁹⁰ Türkmen, a. g. m. (26), 4-8.

Fikret Türkmen'e göre, müstensih, edisyon kritik yaparak tarihi deliller göstermiştir. Genel planıyla Şecere-i Terâkime'ye benzeyen Oğuznâme'de İslami versiyonlarda görülen Besmele-i Şerif ve Münacat yoktur.³⁹¹ İçerisinde barındırdığı eklerden dolayı, Eski Türkçe döneminde, istinsah edilmiş olunabileceği düşünülmektedir. Türkmen bu düşüncesini, akkuzatif ve genitif eklerinin karışık kullanılmasına dayandırmaktadır.³⁹²

Fatma Özkan yönetiminde, Fahriye Okyay, 2004 yılında, Oğuznâme Metin (1a-50b Varaklar arası)-Dizin adlı Yüksek Lisans tezi hazırlamıştır. Çalışmada, Kazan Oğuznâmesi'nin dil özellikleri çıkartılmıştır. Oğuznâmecilik geleneğinden bahsedilmiştir.³⁹³ Ayrıca, Ahmet Bican Ercilasun, Dil Araştırmaları dergisine, Oğuznâme (İngiltere Nüshaları)-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım adlı bir makale yazmıştır.³⁹⁴

5.2.9.Tarihi Salar Baba Oğuznâmesi

Tarihi Salar Baba Oğuznâmesi üzerine çalışan araştırmacılar, Salar Baba'nın XVI. yüzyılda yaşadığına dair bir bilgi vermektedir.³⁹⁵ Salar Baba'nın Oğuznamesi'ni bitirirken “*bu kitabı kul Salar Baba Bin Kul'alı Salar harıdarı rebülevvel ayı dokuz yüz altmış üç yılında yazmıştır.*” cümlesi adı geçen tarihi doğrulamaktadır. Sarıhanov, Salar Baba'nın Oğuznâmesi'ni yazarken Reşidüddin Oğuznâmesi'nden faydalandığını anlatmaktadır.³⁹⁶

“Oğuz ve Evlat ve Etba' ve Bakıye Türk Tarihi” şeklinde başlayan Oğuznâme, yirmi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin başlıklarını incelendiğinde, Reşidüddin Oğuznâmesi'yle benzerliğin olduğu dikkat çekicidir.

Reşidüddin Oğuznâmesi'nin girişine bakıldığında, Kara Han'ın kardeşlerinden “Kür Han”ın Salar Baba Oğuznâmesi'nde “Ler Han” olarak geçtiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Reşidüddin Oğuznâmesi'nde, “Oğuz'un Şirvan ve Şamahı'ya Elçi Göndermesi” adlı bölüm, Salar Baba Oğuznâmesi'nde, “Oğuz'un Kürdistan Yoluyla Diyarbakır ve Şam'a Varmasının Beyanı” şeklinde geçmektedir.

³⁹¹ a. g. m. 5.

³⁹² a. g. m. 5.

³⁹³ Okyay, F. (2004). *Oğuznâme. Metin (1a-50b Varaklar Arası)-Dizin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

³⁹⁴ Ercilasun, A. B. (2016). “Oğuznâme (İngiltere Nüshaları)-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım”. *Dil Araştırmaları*. Güz 2016/19:225-229.

³⁹⁵ Güler, a. g. e.

³⁹⁶ a. g. e. 21.

Ahmed Bekmiradov, 1987 yılında, “Andelip Hem Oğuznameçilik Debi” eserinde, XVI. yüzyılda yaşayan Türkmen tarihçisi Salır Baba Kulali Oğlu’nun, 1555-1556 yıllarında, Ürgenç Hanı Ali Sultan’ın emriyle, Tarihi Salır Baba adında bir kitap yazdığını anlatmaktadır.³⁹⁷

Yusuf Özçoban, 2001 yılında, Salar Baba Tarihi (transkripsiyon-aktarma-fiil endeksi) adında bir Yüksek Lisans tezi hazırlamıştır.³⁹⁸

Fuzuli Bayat tarafından 2006 yılında hazırlanan “Oğuz Destan Dünyası” adlı çalışmada, Salır Baba Oğuznâmesi’nin, Oğuznâmecilik geleneği içinde özel bir yeri olduğu belirtilmiştir.³⁹⁹

Bayat, Geldiyeva’dan kaynak göstererek Salır Baba’nın Gün Han’dan sonra yerine Diyip Bakuy adlı birisini tahta çıkardığını diğer Oğuznâmelerde ise Gün Han’dan sonra, Kayı Han’ın padişah olduğunu yazmaktadır.⁴⁰⁰ Ancak, Reşidüddin Oğuznâmesi’nde Gün Han’dan sonra yine oğlu Dib Bakuy Han geçmektedir.⁴⁰¹

Berdi Sarıyev, 2007 yılında, Modern Türklük Araştırmalar Dergisi’nde, “İlk Türkmen Kadın Türkologu: Prof. Dr. Zılıha Bakıyevna Muhemmedova” hakkında bilgi verirken Muhemmedova’nın “Oğuznâme” destanını incelediğini bildirmiştir.⁴⁰²

Mehmet Güler, 2010 yılında, Salar Baba Oğuznâmesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Dizin) adında, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde bir Yüksek Lisans tezi hazırlamıştır.⁴⁰³

5.2.10.Hazihi’r Risâlet-i Min Kelimât-ı Oğuznâme El-Meşhur Bi-Atalar Sözü

Oğuznâmecilik geleneği içinde adı zikredilen Oğuznâmelerden bir tanesi de Hazihi’r Risâlet-i Min Kelimât-ı Oğuznâme El-Meşhur bi-Atalar Sözü’dür. Oğuznâme hakkında ilk

³⁹⁷ Бекмырадов (1987), а. г. е. 5-19.

³⁹⁸ Güler, а. г. е.

³⁹⁹ Bayat (2006), а. г. е. 25.

⁴⁰⁰ а. г. е. 25.

⁴⁰¹ Reşidüddin (1982), а. г. е. 53.

⁴⁰² Sarıyev, B. (2007). “İlk Türkme Kadın Türkologu: Prof. Dr. Zılıha Bakıyevna Muhemmedova”. *Modern Türklük Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 125-131.

⁴⁰³ Güler, а. г. е.

bilgiyi, Diez vermiştir.⁴⁰⁴ Berlin Kral Kütüphanesi, Yazmalar Cetveli, cilt IV, Nu. 34, 1891’de kaydı bulunmaktadır.

Oğuznâme’ye ait el yazmasında, Oğuznâme’nin kimin tarafından ve kaç tarihinde yazıldığına dair bir kayıt yoktur. Eserin coğrafyası dikkate alındığında Anadolu ve Balkanlar sahası görülmektedir.

Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay’a dayanarak Oğuznâme’nin XV. yüzyılda istinsah edildiğini kaydetmiştir. İsa Özkan, Oğuznâme’deki atasözlerinden yola çıkarak Oğuznâme’nin XVI. yüzyılda yazılabileceğini bildirmektedir.⁴⁰⁵ Eserde, atasözü olarak nitelendirilen iki bin iki yüz yirmi özlü söz vardır. Bu özlü sözlerin yanısıra, dua, ilenç ve deyimlerin de varlığı dikkat çekicidir.

Atasözleri incelendiğinde Dede Korkut Kitabı’nın mukaddimesi ile boyları içinde yer alan özlü sözlere benzerlik söz konusudur. Kişi adlarından yola çıkarak, tarihi bir değerlendirmeye gidildiği gibi, Oğuznâme’nin sosyo-kültürel alt yapısı hakkında da bilgi edinebilmektedir.

Samed Alizade, 1987 yılında, Petersburg nüshası olarak bilinen “Oğuz-nâme (Emsali Mehemedali) üzerine çalışmıştır. Bu Oğuznâme’de 1858/63 söz bulunmaktadır.⁴⁰⁶

Yıldız Çınar, 1996 yılında, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü altında, Yüksek Lisans tezi hazırlamıştır.⁴⁰⁷

Halik Köroğlu, “Oğuz Kahramanlığı Destanları” adlı eserinin “istinsahlar” bölümünde, XV. asırda anonim müellif tarafından yazılmış ve son dönemlerde kopya edilmiş bu “Oğuznâme”den bahsetmektedir.⁴⁰⁸

Orhan Şaik Gökyay, “Dedem Korkudun Kitabı” eserinde, Oğuznâme hakkında bilgi vermektedir. Çalışmada, “Dede Korkut’un Hayatı ve Kişiliği” bölümünde, Korkut Ata’ya ait atasözlerine işaret edilmektedir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Özkan (2015), a. g. e. 343-350.

⁴⁰⁵ a. g. e. 345-346.

⁴⁰⁶ Alizade, a. g. e. 5.

⁴⁰⁷ Özkan (2015), a. g.e. 343-350.

⁴⁰⁸ Короглу, a. g. e. 42.

Hazihi'r Risâlet-i Min Kelimât-ı Oğuznâme El-Meşhur Bi-Atalar Sözü hakkında bilgi veren diğer bir ilim adamı Muharrem Ergin'dir. Dede Korkut Kitabı (Giriş-Metin-Faksimile) çalışmasının "Tarihi Kaynaklarda Dede Korkut" bölümünde, Oğuznâme'nin Berlin Kütüphanesi (Pertsh Katalogu) No. 34-1'de yer aldığını bildirmiştir.⁴¹⁰

İsa Özkan, 2014 yılında, Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Oğuz Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri adlı) nda, Hazihi'r-risalet-i min kelimât-ı Oğuznâme el-meşhur bi-atarlar sözü, adında bir bildiri sunmuştur.⁴¹¹

5.3.Oğuznâmelerin Etkisinde Oluşan Türk Moğol Dairesi Eserleri

5.3.1.Moğolların Gizli Tarihi

Reşidüddin Oğuznâmesi'nde, Kara-Han'ın kardeşlerinden Kür-Han, Küz-Han ile Or Han'dan, Muval ya da Moğolların türediği görülmektedir. Oğuz, onlara, "Muval" adını vererek onların, her zaman kaygılı, gönlü dar ve zavallı olmalarını istemiştir.⁴¹² Bu bağlamda, Moğolların Gizli Tarihi üzerine çalışan araştırmacılar, Reşidüddin'in Moğolların Gizli Tarihi eserinden faydalandığını düşünmektedir.⁴¹³

E. Haenisch, Moğolların Gizli Tarihi'nin Uygur harfleriyle yazılı aslının Reşidüddin tarafından kullanıldığını ifade etmiştir. Haenisch, Reşidüddin'in söylemiş olduğu Altan Debter ile Moğolların Gizli Tarihi'ni birleştirmektedir.⁴¹⁴ Kozin'e göre, Moğolların Gizli Tarihi, Moğolların şecerelerini anlatan "teüke" adı verilen ya da "debter" şeklinde tanımlanan eserin özeti olmalıdır.

Pozdyenev'e göre Moğolların Gizli Tarihi epik üslupludur.⁴¹⁵ Eserin sonuna düşürülen tarihten yola çıkılarak 1240 yılında yazıldığı düşünülmektedir.

⁴⁰⁹ Gökyay, a. g. e. 819-820.

⁴¹⁰ Ergin, a. g. e. 169, 38.

⁴¹¹ Özkan (2015), a. g. e. 343-350.

⁴¹² Reşidüddin (1982), a. g. e. 20.

⁴¹³ Haenish, E., Kozin, S. (2010). *Moğolların Gizli Tarihi*. (Çev. Ahmet Temir). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Eserin orijinalinin 1240 tarihinde yazıldığı tahmin edilmektedir), 8-12.

⁴¹⁴ a. g. e. 12.

⁴¹⁵ a. g. e. 11-30.

Moğolların Gizli Tarihi, Çengiz Han'dan başlayarak Ögedey Han'a kadar devam eden Moğollar Tarihi'ni anlatmaktadır. Eserin Uygur harfleriyle yazıldığı düşünülen metni ele geçirilememiştir. Çinceye çevrilen nüshaları üç kısımda incelenmektedir.⁴¹⁶

Moğolların Gizli Tarihi ile ilk uğraşan Peter İvanoviç Kafarov' (Paladius) tur. Palladius, eserin Çince özeti olan kısmını görmüştür. 1886'ta ise Rusçaya çevirmiştir. 1882'te Pozdyenev, Palladius'un tercüme ve transkripsiyonuna dayanarak taş basma ile neşre başlamıştır fakat devamını getirememiştir. 1883'te Howorth çalışmıştır. 1889'da Naito tarafından götürülen nüsha, 1907'de Naka tarafından tercüme edilmiştir. 1887 yılında, ise E.Bretschneider de çalışanlar arasındadır.⁴¹⁷

Eseri, ikinci kez, P. Pelliot, Journal Asiatique'deki "*Medieval researches from eastern Asiatic source*" ile ilim dünyasına duyurmuştur. Türkiye'de, 1928 yılında, Türk Edebiyat Tarihi adlı eserde, M. Fuad Köprülü de bahsetmiştir. 1942 yılında Ahmet Temir, Türkiyat Mecmuası'nda, Haenisch tarafından neşredilen metnin ve lügatin tasvirini yapmıştır. Abdülkadir İnan, S. Kozin'in tercümesi üzerine, Belleten'e bir makale yazmıştır.⁴¹⁸ Akdes Nimet Kırat da Haenish ve Kozin üzerine tenkitte bulunmuştur.⁴¹⁹

5.3.2.Cengiznâme

Cengiz-nâme, Cengiz Han'ın fetihlerinden sonra, Türkler arasında toplanan destani nitelikte eserdir. Abdülkadir İnan'a göre Cengiz-nâme, Moğol fütuhatından sonra, Göktürk ve Uygur devirlerinden kalan bakiyelerdir.⁴²⁰ Bu cümleden hareketle Cengiz-nâmeler, Oğuzlara ait izler taşımaktadır.

Oğuznâmelerde görülen kahraman, motif ve epitet bazındaki benzerlikleri Cengiz-nâmelerde görülmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Reşidüddin Oğuznâmesi'nden itibaren Moğol kavminin Kara Han'ın kardeşi olarak gösterilmesi de önemlidir.

⁴¹⁶ a. g. e. 15.

⁴¹⁷ a. g. e. 21-22.

⁴¹⁸ Kozin, S. A. (1942). "Moğolların Gizli Tarihi". (Çev. Abdülkadir İnan). *Belleten*, 121-126. (Makalenin 1942 yılında yayımlandığı tahmin edilmektedir).

⁴¹⁹ Haenish, E., Kozin, S., a. g. e. 30.

⁴²⁰ İnan, a. g. e. 204.

Mehmet Fuad Köprülü, Cengiz-nâme için “*Cengiz ve sülalesi tarafından idare edilen Orta Türkler arasında, bir destan ortaya çıkmıştır.*” şeklinde demektedir.⁴²¹ Orta Türkler olarak nitelendirilen saha Deşt-i Kıpçak ve kısmen zamanı da Çağatay Altınorda Devleti dönemi olmalıdır.⁴²² Türkler arasında toplanan menkabelerin dili, Çağatay Türkçesi’dir. Cengiz’in istilası sonucu ortaya çıkan bu destanın altı nüshası olduğu bildirilmiştir.⁴²³

Tuncer Gülensoy, Cengiz ve sülalesine ait eserleri değerlendirirken Çengiz-nâme ve anonim olarak nitelendirilen Şibani-nâme’nin, İslamiyet’in etkisiyle yazılan eserler olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁴

Ebu’l Gazi Bahadır Han, Şecere-Türk’te, on yedi Çengiz-nâme kullandığını kaydetmiştir.⁴²⁵

Cengiz-nâme’nin ilk baskısının 1819 yılında, Kazan’da İbrahim Halfin tarafından yapıldığı bilinmektedir.⁴²⁶

M. F. Köprülü, Türk Edebiyat Tarihi çalışmasında, “Destani Edebiyatın Gelişmesi: Cengiz-nâme” başlığıyla, Cengiz-nâme hakkında bilgi vermektedir.

Abdülkadir İnan, 1934 yılında, Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde, “Destan-ı Nesli Çengiz Han Kitabı Hakkında”adlı bir makale yazmıştır.⁴²⁷ Ayrıca, aynı başlıkla, ikinci bir çalışmanın varlığı da mevcuttur.⁴²⁸

Tuncer Gülensoy, yönetiminde, İlknur Aygün Kocaoğlu, 2006 yılında, “Cengiz-nâme Üzerindeki Şekil ve Cümle Bilgisi Çalışması” adında, Yüksek Lisans tezi hazırlanmıştır.⁴²⁹ Tuncer Gülensoy, 2007 yılında, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları

⁴²¹ Köprülü (1985), a. g. e. 236-238.

⁴²² Ötemiş Hacı. (2009). *Çengiz-nâme*. (Hazırlayan: İlyas Kamalov). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1-70.

⁴²³ a. g. e. 200.

⁴²⁴ Gülensoy, T. (2007). “Moğolların Gizli Tarihi, Altan Topçı, Defter-i Çingiz-nâme ve Anonim Şibani-nâme’ye Göre Soy Kütüğü”. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, (Volume 2/2), Spring, 257-275.

⁴²⁵ Ebu’l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 22.

⁴²⁶ Köprülü (1985), a. g. e. 237.

⁴²⁷ İnan, a. g. e. 198.

⁴²⁸ a. g. e. 204.

⁴²⁹ Kocaoğlu, İ. A. (2006). *Cengiz-nâme Üzerindeki Şekil ve Cümle Bilgisi Çalışması*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-70.

dergisinde, “Moğolların Gizli Tarihi, Altan Topçı, Defter-i Çingiz-nâme ve Anonim Şibani-nâme’ye Göre Soy Kütüğü” adlı bir makale mevcuttur.⁴³⁰

Bekir Şişman, 2009 yılında, “Avrasya Kültür Tarihine İlişkin Özgün Bir Kaynak: Cengiz-nâme, Haza Kıssa-i Cingiz Han” adlı bir çalışması bulunmaktadır.

⁴³⁰ Gülensoy, a. g. m. (Volume 2/2), Spring, 257-275.

ALTINCI BÖLÜM

DÂNÂ ATA OĞUZNÂMESİ

6.1.Dânâ Ata Oğuznamesi Hakkında Yapılan Çalışmalar

Dânâ Ata (İhsan Şeyh) hakkında ilk bilgiyi, A. N. Samoyloviç “Ebu’l Gazi Bahadır Han. Türkmenlerin Soy Ağacı Listelerinden Biri” adlı çalışmasında vermiştir.⁴³¹ Ayrıca, Samoyloviç, “Orta Asya Türk Edebiyatı Materyalleri” adlı eserinin birinci cildinin beşinci ve altıncı sayfalarında da (I, ZVO 19, str 05-06) Dâna Ata’dan bahsetmektedir.⁴³²

Samoyloviç’in sözü geçen “Ebu’l Gazi Bahadır Han. Türkmenlerin Soy Ağacı Listelerinden Biri” adlı bildirisi, Barthold tarafından 12. 1. 1927 tarihinde “Sovyetler Birliği’nin İlmî Akademi Birliği” yayınları arasında neşredilmiştir.⁴³³ Samoyloviç’in bu bildirisinin orijinali, St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümü’nde, 1927-643 numarada saklandığı belirtilmektedir.

Samoyloviç mezkur çalışmasında, Ebu’l Gazi Han’ın “Şecere-i Terâkime” sinden küçük bir parçanın, ilk defa, Ostromov’un yayımladığı anonim bir yazma olan “İslam Işığı” adlı eserde, 1908 yılında basıldığını ifade etmiştir. Oğuznâme’nin beş el yazması kullanılmıştır.

Samoyloviç, Şecere-i Terâkime’nin çevirmeni Tumanskiy’den, “Türkmenlerin Soy Ağacı” çalışmasının Taşkent el yazısının kopyası ile “spiska” olarak nitelendirilen altıncı listenin orijinalini almıştır.⁴³⁴

Samoyloviç’in “Ostromov’un İslam Işığı Eseri Hakkında” adlı makalesinde şunlar yazılıdır: *“İslam Işığı adlı eser, Kaspiy (Hazar) bölgesinde ders kitabı olarak okutulur. Buradaki Türkmenler, İslam Işığı adlı eserin yazarını Şeyh Şeref olarak bilirler. Aşgabat ilinin Durun ilçesinin sorumlusu Hocalı Molla, 1906’da, İslam Işığı eserinin yazarı Şeyh*

⁴³¹ Самойлович (1927), а. г. м. 39.

⁴³² а. г. м. 39.

⁴³³ а. г. м. 39-41.

⁴³⁴ а. г. м. 39.

Şeref hakkında bilgi verir.” Ayrıca, makalenin dipnotunda, Hocalı Molla hakkında şu bilgiler kayıtlıdır:

“Hocalı Molla, akıllı ve çok okumuş bir yaşlıdır. Onun kendi ifadesine göre, kitaplara ve halk rivayetlerine olan sevgisi, kendi ifadesine göre, babasından geçer. Bu sevgi, bizim ilmi çalışmalarımıza kaynak edecek pek çok el yazmaları kazandırdı: Vaaz-ı azad, Magtumkulu'nun babasının Devlet Muhammed'in yazıları ve diğer listelerden farklı olarak Ebu'l Gazi'nin Şecere-i Terâkimesi ki bu eserle ilgili daha sonra bahsedeceğiz. Ayrıca birçok Türkmen şairlerinin ve onların eserleri hakkında birçok öykü, bütün bunları Hocalı Molla, St. Petersburg'a göndermiştir. 1906 yılında, Molla (1860), sadece, 46 yaşında ama aksakal görünümündeydi. Bu makaleyi yazdıktan sonra (1908), biz Hocalı Molla'dan Şecere-i Terâkime'nin listesini aldık ki o listeyi yakın zamanda, Gürgen nehrine Göklenlere yaptığı seyahatten getirdi.”⁴³⁵

Samoyloviç'in “Ebu'l Gazi Bahadır Han Türkmenlerin Soy Ağacı Listelerinden Biri” bildirisinde, Dâna Ata Oğuznâmesi hakkında da bilgi verilmiştir. Samoyloviç'in deyimiyle, Türkmen toplumun ağzından çıkan “Liste” yani Şecere-i Terâkime'den bahsedilmektedir. Bu bildiriye, Kayıhan boyunun Çarık soyundan 1237 yılının Recep ayı tarihli (1821-2r. M.S.) Oraz Muhammed Oğlu Molla Gurbangeldi'nin adı, “perepisçik” (ПЕРЕПИСЧИК) olarak geçmektedir.⁴³⁶

Ruşçada kelime, “perepis, perepiska ve perepisçik” şekillerinde kullanılmaktadır.⁴³⁷ “Perepisat” “kopya etme, kopyasını çıkarmak; yeniden yazmak, kopya etmek; yeniden daktilo etmek; yazmak, listeye yazmak, listeye kaydetmek” anlamlarındadır. “Perepiska” “kopya etme, kopyasını çıkarma; temize çekme daktilo etmek (yeniden); mektuplaşmak ve biriyle mektuplaşmak” olarak geçmektedir. “Perepisçik” sözcüğü “kopyacı” manasındadır. Bu bağlamda, Oraz Muhammed Oğlu Molla Gurbangeldi, Dâna Ata'ya ait Oğuznâme metninin yazıya geçireni olmalıdır.

⁴³⁵ Самойлович (2005), a. g. e. 887-895.

⁴³⁶ Самойлович (1927), a. g. m. 41.

⁴³⁷ Rusça-Türkçe Sözlük. (1972). Moskova: Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi.

D. Nuraliyev, 1971 yılında, İlim Neşriyatı altında, “Akademik A. N. Samoyloviç Türkmen Edebiyatı Hakkında” adlı bir eser yayımlamıştır. Çalışmada, Samoyloviç’in hayat hikayesi ile bilim hayatına katkıları yer almaktadır.⁴³⁸

Nuraliyev, Samoyloviç’in ilim hayatına katkıda bulunduğu materyalleri “Gadımı Türkmen Edebiyatı”, “XVIII. Asır Türkmen Edebiyatı” ve “XIX. Asır Türkmen Edebiyatı” olmak üzere üç başlık altında toplamıştır.⁴³⁹ Bu cümleden olarak Gadımı Türkmen Edebiyatı’nı temsil eden isimler arasında Dâna Ata (İhsan Şeyh) da vardır.⁴⁴⁰ Çalışmada, “İhsan Şeyh’in biyografyasının Türkmen Edebiyatında işlenmediği”nden bahsedilmektedir. Ayrıca, “Dâna Ata’ya ait eserlerin kaybolduğu” belirtilmiştir.⁴⁴¹ Samoyloviç, Dâna Ata’ya ait bilgileri, Hocalı Molla’dan almıştır. Bu veriyle A. N. Samoyloviç’in üzerinde çalıştığımız “Ebu’l Gazi Bahadır Han. Türkmenlerin Soy Ağacı Listelerinden Biri” makalesindeki bilgi uyumaktadır.

A. N. Samoyloviç, “Eski Türkmen Şiirleri” adlı eserinde, Dâna Ata’nın XVI. asırdan önce yaşayamayacağını ifade etmektedir. Nuraliyev, Samoyloviç’in “Asya Türk Edebiyatının Materyalleri” çalışmasını kaynakça göstererek Dâna Ata Oğuznâmesi’ne ait bilgi vermektedir. Oğuznâme’nin birinci ve son dördüklerini yazmıştır. Şöyle ki:

“Bu şair, Hocalı Molla el yazmasında karşımıza çıkıyor. Ki bu el yazısında Ebu’l Gazi’nin değiştirilmiş versiyonu var. Şiirin sonunda, İhsan Şeyh’in ismi var. Yani bu şiir, Oğuz Han’ın oğullarından başlayan Türkmenlerin Soy Ağacı. Şiirden önce giriş kısmı bulunmaktadır. El Kıssa Gün Han’ın, Oğuz Han’ın eteğinde yayılma ferzendlerinin atlarının aytalın. İhsan Şeyh, yani Dâna Ata rahmatıyla aleyhesselamdan bolup, Oğuznâme aytıp turur, cemi Seyil Hanga bizden yadiger kalun diyip, anı körüp asıl nesillerini tiyib, bularının şanına nazm kıldılar...”⁴⁴²

⁴³⁸ Нурғалиев, Д. (1971). *Академик А.Н Самойлович О туркменской литературе*. Ашхабад: Илим 5-139.

⁴³⁹ a. g. e. 31.

⁴⁴⁰ a. g. e. 33.

⁴⁴¹ “Onun eserlerinden hem nüshalar Kolyazmalar fondunda yok denilmektedir.” (Нурғалиев, 1971, 33)

⁴⁴² a. g. e. 34.

*“Oğuz Handın ayrılmışam
Gel Seyil Han iletimiz
Bir atadan yayılmışam
Yokdur sözde yalanımız*

*Pirdir diyirler babamızı
Nama içre rastdır sözi
İhsan Baba diyirler bizi
Abulhandır örenimiz.”⁴⁴³*

Aşkabat İlim Neşriyatı, C. M. Demidov tarafından kaleme alınan “Türkmen Evliyalari (1976)” adlı kitabın ikinci bölümünde, “Evliya Topluluklarının Yapısı ve Kökenleri Hakkında Bilgiler” den söz edilirken “Hoca”, “Seyit” ve “Şeyh” kavramına yer verilmektedir.⁴⁴⁴

Aynı eserin “Şeyhler” bölümünün “Kızıl Şeyhler” alt başlığı altında, Dâna Ata’dan (İhsan Şeyh) bahsedilmektedir. Hâkim Ata ile Çolpan Ata’nın Hoca Ahmed Yesevî’nin müridi olduğu belirtilmektedir. Adayevlerin menkabevi şeceresine göre, Çolpan Ata oğulları İhsan Ata, Çağrik (Şah-ruh) Ata ve kızı Tergin Bibi’dir.⁴⁴⁵

Demidov “Türkmen Evliyalari” eserinin “Ata Termini ve Atalar” başlığı altında İhsan Şeyh veya Dâna Ata’nın iki dörtlüğünü kaydetmiştir.⁴⁴⁶ Söz konusu dörtlüklerin kaynağı olarak Samoyloviç’in eserleri gösterilmiştir.

Eserde, Dâna Ata’nın muakkipleri “Mücvir” olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca, Dâna Ata’ya ait olduğu öne sürülen Batı Türkmenistan Kazancık ilçesi sınırları içinde, Acı Kuyu köyü ve Küren Dağı eteklerinde iki önemli makamdan bahsedilmektedir. Söz konusu makamların “Kızıl Şeyhler” tarafından bir türbe şeklinde tesis edildiğine inanılmaktadır.⁴⁴⁷

Alexandre Bennigsen-S. Enders Vimbush tarafından 1985 yılında hazırlanan “Muslims of the Soviet Empire: A Guide” adlı eserde, Türkmenler arasındaki ana ve küçük

⁴⁴³ a. g. e. 34.

⁴⁴⁴ Демидов (1976), a. g. e. 55-175.

⁴⁴⁵ a. g. e. 89.

⁴⁴⁶ a. g. e. 159

⁴⁴⁷ a. g. e. 161-165.

oymaklardan bahsedilmektedir.⁴⁴⁸ Bunlar, Teke, Ersarı, Yomud, Göklen, Salur, Sarık, Chowdar (Çavuldur) ana; Alieli, Karadaşlı, Nokhurlı, Yemreli, Sayat, Mukrı, Alam küçük boylardır. Son dört kabile “Ovlad-Awliya” olarak kabul edilmiştir.

Kabilelerin sayıca küçük olmalarına rağmen özel bir değere sahip oldukları anlatılmıştır. Manevi olarak dört halifenin birisinden geldiğine inanılan bu dört kabilede, ataerkil bir sistemin varlığı söz konusudur. Bu kabilelerin bütün üyeleri “İşan” şeklinde zikredilmektedir.

Boyların çeşitli alt oymaklara ayrıldığı (tire, urug, kavim gibi) ifade edilirken oymakların da küçük ya da yayılmış ailelerden (on ila yirmi arası üyelerden oluşur) oluştuğu anlatılmaktadır. Her bir oymakta, sınırlı akraba evliliğinin varlığı söz konusudur. Oymak önderinin kitabeli mezar taşının olduğu kaydedilmiştir.⁴⁴⁹ Bu çalışma, Türkmenlerde, Atalar kültürünün yabancı bir kaynakçada doğrulandığı göstermektedir.

Bennigsen, kitabında, mitik kişiler, ilk kurucular, göçebe boy beyleri ve velilere ait mezar taşları olmak üzere dört tür kutsal ziyaretten bahsetmektedir.⁴⁵⁰ Bu mekânlar arasında Dâna Ata'nın mezarı da zikredilir ki Dâna Ata, bir Yesevî dervişi olarak gösterilmektedir. Dâna Ata'ya ait Balkan Dağlarında Ajiguiyi (Acı kuyu) köyünde ve Küren Dağı'nda (Kazancık'ın 35 km batısında, Kızılsu-Türkmenbaşı bölgesi) iki adak yeri bulunduğu anlatılmaktadır.

Ahmed Bekmıradov, 1986 yılında, Sovyet Edebiyatı dergisinde “Dâna Ata'nın ‘Oguzname’ Poeması” adlı bir makale yayımlamıştır.⁴⁵¹ Bekmıradov, Edebiyat Tarihinde, Dâna Ata üzerine ilk çalışmayı A. N. Samoyloviç'in yaptığını ifade etmiştir. Tumanskiy'in 1897 tarihinde, Hive Tarihçisi Ebu'l Gazi'nin Şecere-i Terâkime eserini Rusçaya tercüme ettiğini anlatılmaktadır. Samoyloviç, Şecere-i Terâkime'nin el yazmalarını öğrenmek için çalışırken Şecere-i Terâkime'nin yeni bir nüshasını elde etmeyi başarmıştır. Bu bilgi,

⁴⁴⁸ Bennigsen, A., Vimbush, S. E. (1985, 1986). *Muslims of the Empire: a guide*. London: Hurst, 98-100.

⁴⁴⁹ a. g. e. 99-100.

⁴⁵⁰ a. g. e. 103.

⁴⁵¹ Бекмырадов, А. (1986). Дана Атанын Огузнама Поэмасы. *Журнал советской литературы*, 184-188.

Samoyloviç'in "Ostromov'un İslam Işığı" çalışmasındaki dipnotta belirttiği bilgilerle uyuşmaktadır.

Bekmiradov, Samoyloviç'in "Orta Asya Türk Edebiyatı Boyunca Materyaller" adlı eserinde, Dâna Ata Oğuznâmesi hakkında halka bilgi verdiğini kaydetmiştir. Ayrıca, Tumanskiy'in tercüme ettiği el yazmasını, Samoyloviç'in eline geçtiğini belirtmiştir.

Ahmed Bekmiradov, Samoyloviç'in "Ebu'l Gazi Bahadır Han. Türkmenlerin Soy Ağacı Listelerinden Biri" makalesinde, Dâna Ata Oğuznâmesi'ne ait teksti yerleştirdiğinden bahsetmiştir. Üçüncü el yazmasının, "Oğuznama. Dâna Ata İhsan Ata Abulhanı" şeklinde Aşkabat'ta saklandığını belirtmektedir.⁴⁵²

Bekmiradov, Dâna Ata'nın Oğuznâme metninden yola çıkarak İhsan Ata'nın Balkan Dağı eteklerinde yaşadığını kaydetmiştir. Bugünkü coğrafi adlandırmaya göre, Krasnovodsk (Kızılsu-Türkmenbaşı) bölgesinde, İhsan Ata'ya ait iki makam vardır. Bunlardan biri Küren Dağı diğeri ise Balkan Dağı'nın eteklerindedir. Bekmiradov, S. Demidov'a dayanarak, Dâna Ata'ya ait makamlar hakkında bilgi verdikten sonra, Balkan Dağı eteklerinin gerçek mezar yeri olabileceği konusunda yargıya varmıştır. Ayrıca, Moskovalı âlim C. P. Polyakov'un da bu düşüncede olduğu ifade edilmektedir.

Ahmed Bekmiradov, Hocalı Molla'nın verdiği bilgiye göre, Dâna Ata'nın yaşadığı devri, XV. ve XVI. yüzyıl olarak göstermiştir. O, bu görüşe, Samoyloviç'in katılmadığını ifâde etmektedir. S. Demidov da bu fikire katılırken D. Nuralıyev, Dâna Ata'nın, XVI. asırda yaşayamayacağını belirtmektedir.

Ahmed Bekmiradov tarafından 1987 yılında, İlim Neşriyatı altında yazılan "Andelip Hem Oğuznamaçılık Debi" eseri, Dâna Ata' (İhsan Şeyh) dan bahseden diğer bir çalışmadır.

Bekmiradov, "Oğuznâme" kavramını, Türkmenlerin şecere başı olan Oğuz Han'ın mücadelelerinin yer aldığı eser olarak tanımlamaktadır.⁴⁵³ Ayrıca, adı geçen eserde, XVI. asırda başlayan ve XVIII yüzyılda devam eden Türkmen Edebiyatı'nın üslup özellikleri

⁴⁵² a. g. m. 185-188.

⁴⁵³ Бекмырадов (1987), a. g. e. 6.

incelendiğinde Türkmen Edebiyatı'nda “beyan ediliş” üslubunun görüldüğü anlatılmaktadır.⁴⁵⁴

Bekmıradov, Dâna Ata için : “*Bizin elimizde yine bir ‘Oğuznama’ var. Ol Dâna Ata Abı Han değişli. Oğuznamanın bu nüsgasını ilki bilen A. N. Samoyloviç tapıdır. Gol yazmanı 1821-nci yılda Molla Gurbangeldi Oraz Muhammet Oğlu göçiripdir.*” ifadelerini kaydetmiştir.⁴⁵⁵

Ahmed Bekmıradov, Samoyloviç'in, Dâna Ata'nın Oğuznâmesi'ni, 1927 yılında neşrettiğini belirtmektedir. Kolyazmasının Leningrad İlimler Akademisi'nde olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁶ Bekmıradov, Dâna Ata (İhsan Şeyh) üzerine ilk çalışmayı yapan kişinin Samoyloviç olduğunu teyit etmiştir.

Himmet Biray tarafından kaleme alınan “Andelip ve Oğuznâmesi (1989)” adlı makalenin giriş kısmında, Dâna Ata üzerine çalışma yapan Ahmed Bekmıradov'un da adı zikredilmektedir.⁴⁵⁷

Ahmed Bekmıradov, 1992 yılında, ilim dünyasına katkıda bulunduğu makalelerinin bir araya getirildiği “Edebi Miras-Ebedi Miras” adlı kitabında “Dana Ata Oğuznama Aydıdır” başlığı altında, Dâna Ata Oğuznâmesi ve Oğuznâmeler hakkında bilgi vermektedir.⁴⁵⁸ Bekmıradov, “nezireçilik” kavramını anlatırken şöyle bir tanımlamada bulunur: “*Orta Asır Arap, Fars, Türkî dilli edebiyatların durmuşında özbolişli çerperçiliik yörelgesi yüze çıkıdır. Bu yörelge ilmi edebiyatta nezireçilik diyiller.*”

Bekmıradov, üzerinde çalıştığımız bildirinin adını zikretmeden CCCP'IA'nın Gündoğarı Övreniş Enstitünün Kolyazmalar Fondu'nun, 2/1927 numarasındaki ile Türkmenistan'ın I A'nın Magtımgulu adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün Kolyazmalar Fondu'nun 1771-numarasındaki manzum Oğuznâme'nin varlığından bahsetmektedir. Elindeki Kolyazma nüshasının diğer nüshalarla karşılařtırıp⁴⁵⁹ şiirin metnini yayımladığını

⁴⁵⁴ a. g. e. 11.

⁴⁵⁵ a. g. e. 19-20.

⁴⁵⁶ a. g. e. 29.

⁴⁵⁷ Biray (1989), a. g. m. (4), 12-32.

⁴⁵⁸ Бекмырадов (1992), 89-101.

⁴⁵⁹ “*Biz elimizde var olan Kolyazma nüshaları denestirip, övrenip poemennin tekstini tayyarladık. şu işde, özüümüze yakından kömek veren tekstolog alım Abdırahman Mulkamanov'a ulı minnettarlık aydasım*

anlatmaktadır. Bu çalışmada, Abdurahman Mulkamanov'un ismi geçmektedir.⁴⁶⁰ Dâna Ata'ya ait manzum Oğuznâme şöyle verilmiştir:

Oğuz Handan ayrılmuşam
Bil, Söyül Han bolganımız,
Bir atadan yayramuşam
Yokdur sözde yalغانımız

Safalıg ak öyün kurdı,
Kırk oğulga orun berdi,
Uzun nama andan erdi,
Yol koyup ötdi Hanımız.

Kün Han oğlı Kay il başı,
Bayat kitür tegre-taşı
Alka öyli berur çası
Kara öyli Tarhanımız

Ay Han oğlı Yazgur, Tüger
Tuturga, Yapur Bahadır
İslamga kirdi köp küfür
Kara daşlı kardaşımız

gelyer. Makalamızda şol kiçicik poemanın doluluğına getirmeği makul gördük." (Бекмырадов, 1992, 92.)

⁴⁶⁰ a. g. m. 92.

Yulduz oğlı Kızık Ovşar
Bektil, Karkın hetden aşur,
Küfürler zulmindan çaşur
Hızırdır adak Han ilimiz ⁴⁶¹

Hızır ili, Ali ili
Törelerge hıızmat kılı,
Hıva, Hazaraspnin gülü
Han aldı da yörgenimiz

Kök Han oğlı ki Bayundur,
İli baylık-le Çavludur,
Bahadur biçen Çovuldur,
Çebin bile örgenimiz

Tag Han oğlı Salgur Eymür,
Atı Düldül, Kuşu Algur,
Alayuntlı, bul Üregir,
Erdür Salgur sorganımız

⁴⁶¹ a. g. m. 93.

Teniz Oğlı İgdür, Bükdüz
Uva, Kınık hökmi yalguz
Sahıp Kıran kiçe-kündüz,
Hesen-ili durganımız,

Hesen eli sazlıg
Dal bedevlig tebil bazlıg,
Yügrük at, boynı kotazlıg
Bile kuşlar çapganımız

Altun asarga çi asur
Barur ise ol yev basur
İşi-küçi çalı baş kesur,
Bahadır Alp bu kenimiz

Ülüş aldı on ikisi
Aymak bu sagka bakası
Münge tendir her bökesi,
Her biri Rüstem zalimiz

Mahbupları kaz boğazlıg,
Yügrük atlıg, eli sazlıg,
Dal bedevlig, tebl bazlıg
Bile kuşlar salganımız.

Külli Özbek-Çengiznama,
Kalmuk, Kazak, Kırgız neme,
Astımızga kelse heme,
Yokdur anda durganımız.

Akman, Karaman uruşdı,
Kör, nenen ne kurtlar keçdi,
Oğuz ili zordan köçdi,
Ol sür-he sür bolganımız

Özün kaldıng yaman atga,
Ömrünün berdin berbetga,
Töhmet kıldın Hoca Ahmetge,
Sen-sen yaman körgenimiz.

Sofuları asıl zatlıg,
Pirleri bar keramatlıg,
Hocası ızzat-hormatlıg,
İlge duva kılğanımız.

Pirdür tiyirler babamızını,
Nama içre rast tiyir sözün,
İhsan Baba tiyirler bizni,
Abulhan'dır örgenimiz.⁴⁶²

⁴⁶² a. g. m. 94.

Bekmıradov, bu dörtlüklerden sonra, “*Dn Ata’nın yaşan yeri, ömri hem dvri baradaki ikinci esasrak mağlumatları hem şu poemadan alıp bolyar. Bizin elimizde başağa duyupli mağlumatlar yok.*” diyerek, manzum Oğuzname zerine fikirlerini yazmaktadır. Ona göre, manzum Oğuzname’den de anlaşıldığı üzere, Dn Ata’nın yaşadığı yer Balkan Dağı’nın etekleri yani Ebulhan’dır. Bekmıradov Küren Dağı’nın eteklerinde, Dn Ata adına bir çeşmenin varlığına dikkat çekmektedir.

İsa zkan’a ait “Türkmenistan’dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları” adlı makalede, Oğuz Destanlarının kaynakları hakkında bilgi verilirken Dn Ata Oğuznmesi de zikredilmiştir.⁴⁶³

Zuhal Kargı lmez tarafından 1996 yılında hazırlanan “şecere-i Terkime” adlı eserin yirmi altı sayfasının dipnotunda, “*Samoyloviç tarafından yazılan şu makalede bu nüshaya ve buradaki manzum parçaya ait kimi bilgiler verilmiştir.*”⁴⁶⁴ yazılıdır.

C. M. Demidov, 1999 tarihinde, “Türkmen Halklarının Din İnançlarının Tarihi” adlı kitabında, Dn Ata (İhsan şeyh) hakkında bilgiler vermiştir. Sözü geçen kitabın ikinci bölümünde, Dn Ata, Mcavirlerin nderi olarak nitelendirilmiştir. Mücavirler, kendilerinin, Dn Ata soyundan geldiklerini iddia eden ve İhsan şeyh’i yani Dn Ata’ (Bilge Baba) yı manevi mrid kabul eden saliklerdir. Demidov’a göre, Oğuznme, “*Oğuz Han’ın ve onun soyundan gelenler hakkındaki hikyelerin, manzum, edebi ve tarihi sunumudur.*”⁴⁶⁵

Demidov’un kaydettiğine göre, 1851 yılında, Hive şehrinin İnan elçisi Rıza Kulu, Dn Ata’nın Türbesi’ni ziyaret ettikten sonra, İhsan şeyh’in Zengi Baba’nın müridi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Dn Ata’nın muakiplerinin yani “vlad”ların adları zikredilmektedir. şeyhlerin Mcavirlerin temel çekirdeğini oluşturduğu kaydedilmiştir. Demidov, Dn Ata Oğuznmesi hakkında bilgi verirken diğer eserinde olduğu gibi, Samoyloviç’in “Ebu’l Gazi Bahadır Han. Türkmenlerin Soy Ağacı Listelerinden Biri”

⁴⁶³ zkan (1994), a. g. m. 264.

⁴⁶⁴ Ebu’l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 26.

⁴⁶⁵ Демидов (1990), a. g. e. 115-118.

adındaki, 1927 yılına ait bildiriye kaynak göstermektedir. Oğuznâme metninin tıpkıbasımı, Demidov'un işaret ettiği otuz dokuz ve kırkıncı sayfada yer almıştır.⁴⁶⁶

Halik Köroğlu, “Oğuz Kahramanlık Eposu” adlı eserinin “Mitler, Efsaneler ve Rivayetler” bölümünde, Doğudaki Oğuzlardan bahsetmektedir.⁴⁶⁷ Bu bölümde, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın eserine benzer iki Oğuznâme ismi zikredilmiştir. Oğuznâmelerden bir tanesi St. Petersburg İlimler Akademisi'nin El Yazmaları Bölümü'nde saklanan Dâna Ata (İhsan) Şeyh'e ait Dâna Ata Oğuznâmesi'dir.

Halik Köroğlu, Oğuznâme'nin Kayı boyunun Çarig uruğuna mensup, Oraz Muhammed Gurbangeldi (1237/1821) tarafından yazıya geçirildiğini belirtmektedir.⁴⁶⁸ Ayrıca, elyazmasının on üçüncü sayfasında, bu kitaba “Şecere-i Türk” denildiğini kaydetmiştir. Köroğlu, Oğuznâme'nin Ebu'l Gazi Bahadır Han'a ait iki Oğuznâme'den izler taşıdığını bildirmektedir. Halik Köroğlu, bütün bunlara ilaveten Oğuznâme metninin değiştirildiği kanaatindedir.⁴⁶⁹

Yusuf Akgül tarafından 1999 yılında yazılan “*Hoca Ahmet Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçevde Bazı Tesbitler*” adlı makalede, Hoca Ahmed Yesevî ile Dâna Ata arasındaki ilişki, Dâna Ata Oğuznâmesi'ne ait dörtlüklerle açıklanmaya çalışılmıştır.⁴⁷⁰

Akgül, Atalar kültürüyle bağlantılı, Türkmenistan'da Evliya olarak kabul edilip ziyaret edilen türbe ve mezarlıklarda, Dâna Ata'nın da adını zikretmektedir. Dâna Ata'yla birlikte, Goçgar Ata, Çolpan Ata, Arçman Ata ve Köv Ata, Nov Ata, Göz Ata, Gözlü Ata, Gotor Ata'nın da isimleri geçmektedir.⁴⁷¹

Akgül, Dâna Ata Oğuznâmesi'ndeki dörtlüklerden yola çıkarak Ahmet Yesevî ile Akman-Karaman boyları arasındaki münasebete değinmiş; Türkmen boyları arasındaki, iki

⁴⁶⁶ Самойлович (1927), a. g. m. 39-40.

⁴⁶⁷ Короглу, a. g. e. 44-45.

⁴⁶⁸ a. g. e. 44-45.

⁴⁶⁹ “*Tamamıyla aydındır ki, söyleci (veya katib) Dâna Ata Ebu'l Gazi'nin metnini tahrip etmiştir. El yazmada metinden kanaraçımalar çohdur.*” (Короглу 1999, 45)

⁴⁷⁰ Akgül, a. g. m. (8), 48-61.

⁴⁷¹ a. g. m. 50.

rivayetten bahsetmiştir.⁴⁷² Dolayısıyla, olayın tarihi çıkarımı boyların göçünü ifade etmektedir.

Kitab-ı Dede Korkut Ansiklopedisi'nin "Oğuznâmeler" başlığı altında Dâna Ata Oğuznâmesi'nden de bahsedilmektedir.⁴⁷³ Dâna Ata Oğuznâmesi, hece vezninde yazılmış ilk eser olarak gösterilmiştir. Oğuznâme'nin Türkmen Evliya tayfalarından, Mücavirlerin atası Dâna Ata İhsan Şeyh tarafından inşa edildiği kaydedilmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. asrın başında yaşadığı düşünülen Dâna Ata'nın tarikat silsilesi Ahmet Yesevî'ye dayandırılmaktadır.

Fuzuli Bayat tarafından, 2006 yılında hazırlanan "Oğuz Destan Dünyası" adlı çalışmada, Dâna Ata Oğuznâmesi, "*Oğuz Destanı ve Onun Araştırılma İcmali*" alt başlığı altında verilmektedir.

Bayat, 1608 yılının, Dâna Ata'nın ölüm tarihi olduğunu belirtmiştir. Oğuznâme adının da "Dâna Ata Abı Han Oğuznâmesi" olduğunu ifade etmektedir. Eserde, "Dâna Ata Abı Han Oğuznâmesi", Oğuznâmecilik ananesi altında hece vezniyle yazılan ilk şiir olarak tanıtılır. Oğuznâme'nin ilk iki dördlüğü verilir.⁴⁷⁴ Oğuznâme'nin 18 bentlik 8 heceli şiir olduğu vurgulanmıştır.

Murat İlliye tarafından 2010 yılında hazırlanan "Türk Tarihinde Şecere Geleneği: Türkmen Şecere Örneği" adlı Doktora tez çalışmasında, Türkmen Türklerindeki Evliya kültü anlatılmaktadır.⁴⁷⁵ İlliye, Türkmenlerin, ziyaret için türbelere ve kabirlere giderek bu mekânlarda Allah rızası için dua ettiğini bildirmektedir. Türkmenler, bağlı buldukları boy beylerinin de mezar yerlerini, kutsal yerler arasında atfederek; ziyaret etmektedir. Bu davranış şekilleri atalar kültürünün mirasıdır. Çalışmada, Dâna Ata ile birlikte, Saras Baba, İdris Baba, Necmeddin Kübra, Ağışan, Gürcü Ata, Hâkim Ata, Astana Baba, Ebu Sait Meyheni gibi Türkistan Evliyalarının adları zikredilmektedir.

Dâna Ata'nın ziyaret yeri, Balkan vilayetinde, Ala aşireti bölgesinde gösterilmektedir. Dâna Ata, Ahmet Yesevî müridi olarak tanıtılmaktadır. İlliye,

⁴⁷² a. g. m. 60.

⁴⁷³ *Kitab-ı Dədə Qorqud Ansiklopedyası*. (2000). Bakı: Yeni Neşrler Evi.

⁴⁷⁴ Bayat (2006), a. g. e. 26-27.

⁴⁷⁵ İlliye, a. g. e.

kaynakçada, Durmuş Tatlıoğlu'nun "Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri" adlı çalışmasına atıfta bulunmuştur.

İhsan Kalenderoğlu tarafından 2010 yılında yazılan "A. N Samoyloviç'in Türkmen Edebiyatı ve Folkloru Araştırmalarına Katkıları" makalesinde, Samoyloviç'in Hocalı Molla'dan aldığı materyaller doğrultusunda, Türkmen Goroglu Destanı ve Dâna Ata'nın Oğuznâmesi'yle ilgili çalışmalar yaptığı yazılıdır.⁴⁷⁶ Makaleye göre, Samoyloviç, 1910 yılında "Orta Aziya-Türk Edebiyatı Boyunça Materyaller" eserinde, Dâna Ata'dan bahsetmiştir.

Makalede, Samoyloviç'in, 1927 yılında, "Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkimesi'nin Yene Bir Nüşhası" çalışmasında, Oğuznâme hakkında daha fazla bilgiye yer verdiği yazılıdır. Eserin arkasındaki el yazmasının tıpkıbasımının yazılı olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca, St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümünde, üçüncü bir el yazmasının varlığı anlatılmıştır. Ahmed Bekmıradov'a göre, el yazma, "Dâna Ata İhsan Ata Ebu'lhanı" şeklinde adlandırılmıştır. Kalenderoğlu, bu bilgileri Bekmıradov ve Nuraliyev'e dayandırmaktadır.

Mustafa Aça tarafından 2011 yılında hazırlanan "Oğuznâmecilik Geleneği ve Andelip Oğuznâmesi" adlı çalışmanın, "Yazılı ve Tarihi Kaynaklarda Oğuz Kağan Destanı" başlığı altında, Dâna Ata Oğuznâmesi'nden söz edilmektedir.⁴⁷⁷

Muratgeldi Söyegov, 2012 yılında, Kardeşlik Kültür ve Edebiyat Dergisi'nde "Çağatayca Bir Şiir Olarak Oğuzname" adında bir makale yazmıştır. Söyegov, Oğuznâme'yi Latin harflarına aktararak yayına hazırladığını belirtmektedir. Ancak, Oğuznâme metninin kaynakçası verilmemiştir. Makalenin Giriş kısmında şunlar ifade edilmiştir:

"Alman asıllı meşhur Rus Türkolog Wilhem Barthold'un (1869-1930) 'Türk halklarının arasında sadece Türkmenler kendi tarihlerinden bahseden eski kitap ('Oğuznâme') sahipleridir.' sözleri XX. yüzyılın başlarından itibaren uzmanlarca belirlendi. Ancak

⁴⁷⁶ Kalenderoğlu, İ. (2010). "A. N. Samoyloviç'in Türkmen Edebiyatı ve Folkloru Araştırmalarına Katkıları". *Gazi Türkiyat*, (6), 289.

⁴⁷⁷ Aça, a. g. e. 16.

şunu önemle ifade etmeliyiz ki nesirle tespit edilmiş pek çok büyük ‘Oğuznâme’ nüshalarının yanı sıra, eski şairlerimiz tarafından şiirle meydana getirilmiş mühim ‘Oğuznâmeler’ de vardır. Onlardan, henüz az bilinen şairimiz Abulhanlı (Türkmenistan, Balkan vilayeti) Dâna Ata (Baba) İhsanî’nin XVII yüzyılda kullanılan yazı dili Çağatayca ile kaleme aldığı bir ‘Oğuznâme’yi okuyucularımızın dikkatine sunuyoruz.”⁴⁷⁸

İsa Özkan, 2014 yılında, V. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu’ (Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri) nda, “Hazihi’r-Risâlet-i Min Kelimât-ı Oğuznâme El-Meşhur Bi-Atalar Sözü” adlı bildirisinde, “*Muhtevası, kahramanları ve az çok konusu bakımından birbirini tamamlayan on Oğuznâme’nin*” varlığından bahsetmektedir. Bunlardan birisi de Dâna Ata Oğuznâmesi’dir.⁴⁷⁹

Muratgeldi Söyegov, 2014 yılında, Akademik Bakış Dergisi’nde, “Eski Türkmençe Şiir Olarak İki ‘Oğuzname’ Metni ve Yazarları” adlı makalesinde, Andelip Oğuznâmesi ile Dâna Ata Oğuznâmesi’ne ait metinler vermiştir. Söyegov, Dâna Ata’ya ait Oğuznâme metninin kaynakçasını Türkmenistan İlimler Akademisi’ne bağlı Milli Elyazmalar Enstitüsü’ndeki 1771 sayılı Envanteri göstermiştir.⁴⁸⁰ Söyegov’un bu makalesinde yer alan metinle, daha önce Kardeşlik Kültür ve Edebiyat Dergisi’ndeki “Çağatayca Bir Şiir Olarak Oğuzname” adındaki makalede yayımlanan metnin aynı olduğu görülmektedir.⁴⁸¹ Ayrıca, Dâna Ata Oğuznâmesi’ne ait metinlerin Bekmiradov’un ilim dünyasına tanıttığı Oğuznâme metniyle benzerlik göstermesi dikkat çekicidir.⁴⁸²

Ramiz Asker, 2015 yılında, “Kardeş Kalemler” dergisinde, “350 yıldır Şakıyan Bülbül” başlığı altında, Andelip Oğuznâmesi üzerine yorum yaparken Dâna Ata İhsan Şeyh Oğuznâmesi’nin XVI. yüzyılda yazıldığını ifade etmektedir.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Söyegov, M. (2012). “Çağatayca Bir Şiir Olarak Oğuzname”. *Kardeşlik Kültür ve Sanat Dergisi*. (275-276), 21-22.

⁴⁷⁹ Özkan (2015), a. g. e 343-350.

⁴⁸⁰ Söyegov, M. (2014). “Eski Türkmençe Şiir Olarak İki ‘Oğuznâme’ Metni ve Yazarları”. *Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi E-Dergisi*, (40).

⁴⁸¹ Söyegov (2012), a. g. m. (275-276), 21-22.

⁴⁸² Бекмырадов (1992), a. g. e. 89-101.

⁴⁸³ İnternet: Web: www.kardeskalemler.com/haziran2011/350_yildir_sakiyan_bulbul.htm, 22 Mayıs 2015’de alınmıştır.

6.2. Dâna Ata Oğuznâmesi

Şecere-i Terâkime üzerine çalışan Samoyloviç, Şecere-i Terâkime'nin çevirmeni Tumanskiy'den "Türkmenlerin Soy Ağacı" adlı eserin Taşkent el yazısının kopyasını almıştır. Ayrıca, "spiska" olarak nitelendirilen altıncı listenin orijinalini de elde etmiştir.⁴⁸⁴

Samoyloviç, nüshayı kopyalayıp Tumanskiy'e ait el yazmasını, ölümünden sonra, Asya Müzesi'ne (St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümü) vermiştir. El yazısının boyutları 18 x 11, 5 cm'dir.⁴⁸⁵ Dâna Ata Oğuznâmesi'nin metninin tıpkıbasımı, St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümü, 1927-no 643'te, Samoyloviç'in makalesinde (12.1.1927) yer almaktadır.⁴⁸⁶ A. N. Samoyloviç'in "Abu'l Gazi Han'ın 'Türkmenlerin Soyağacı Listelerinden Biri" makalesinde şunlar yazılıdır:

"Abu'l Gazi Han'ın, 1908 yılında, Şecere-i Terâkimesi'nden küçük bir parça basıldıktan sonra, bu eserin beş el yazması kullanıldı.

Tumanskiy'den (Şecere-i Terâkime'nin çevirmeninden), Türkmenlerin Soy Ağacı, Taşkent el yazısından kopyasını ve aynı eserin altıncı listesinin orijinalini aldım. Sahibinin ölümünden sonra, şu altıncı listeyi Asya Müzesi'ne veriyorum. Aşağıda, Türkmen toplumundan çıkan el yazmasını veriyorum. El yazmasının boyutları, 18 x 11, 5 cm'dir.

Tumanskiy, Soy Ağacı metni bulunan sayfaları (1-55) numaralandırdı. El yazısının (Soy Ağacı) bu parçası mavi kâğıt üzerine yazıldı. Bir numaralı sayfanın önünde, ayrıca sekiz sarı beyaz kâğıt ve iki mavi sayfa bulunmaktadır. Saydığım ek sayfalardan özellikle, beşinci ve yedinci sayfaların altını çizmek isterim. Çünkü o sayfalarda, İhsan Şeyh veya Dâna Ata'nın Oğuznâme adlı şiirini buluyoruz ki ben daha önce Hocalı Molla Listesinde gördüm."⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Самойлович (1927), a. g. m. 39-41.

⁴⁸⁵ a. g. m. 39-41.

⁴⁸⁶ a. g. m. 39-41.

⁴⁸⁷ a. g. m. 39-41.

Samoyloviç, Dâna Ata Oğuznâmesi'ne ait şiirin "Tumanskiy el yazısına göre, on altı bent sekiz heceli şiir olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, "Hocalı Molla'nın el yazısına göre, on sekiz bentli şiirdir." demektedir.⁴⁸⁸

Kayıhan boyunun Çarık soyundan 1237 yılının Recep ayı tarihli (1821-2r. M. S.) Oraz Muhammed Oğlu Molla Gurbangeldi'nin adı, Şecere-i Terâkime'nin (1277-1821 Taşkent nüshası olarak) perezisçiki olarak geçmektedir. Oraz Muhammed Oğlu Molla Gurbangeldi'nin adı hem Ahmed Bekmıradov⁴⁸⁹ hem de Halik Koroğlu⁴⁹⁰ tarafından zikredilmektedir.

Ahmed Bekmıradov, "Edebi Miras Ebedi Miras" eserinin "Dâna Ata Oğuznâme Aydıpdır" makalesinde, Dâna Ata'ya ait iki Kolyazması'nın varlığına dikkat çekmektedir.⁴⁹¹ Adı geçen Kolyazması'nın diğeri, Türkmenistan'ın Magtımku Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde, Kolyazmalar Bölümü'nün 1771. numarasında saklanmaktadır.⁴⁹²

Halik Koroğlu, "Oğuz Kahramanlık Eposu" eserinde, Dâna Ata' (İhsan Şeyh) ya ait Oğuznâme'nin St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümü'nde saklanıldığını anlatmaktadır.⁴⁹³ Ancak Koroğlu, Oğuznâme nüshasının, Oğuznâme adıyla, Manuskript archive UBAN altında, Özbekistan SSR. PN185-IV numarada, "Oğuznâme kıt'a-ı manzum Dâna Ata İhsân" şeklinde ve Manuskript archive NHA. inv. N 4347 numarada kayıtlı olduğundan da bahsetmiştir.⁴⁹⁴

6.3.Dâna Ata Oğuznâmesi'ndeki Tabakalar

Dâna Ata Oğuznâmesi, küçük hacimli bir eser olmasına rağmen, Oğuznâmecilik geleneğinde dikkati çeken şecereden kısaca bu metinde de bahsedilmiştir. Kara Han'ın Oğuz Han'ın babası olduğu ve altı oğlunun dünyaya geldiği zikredilmiştir.

⁴⁸⁸ a. g. m. 39-41.

⁴⁸⁹ Бекмырадов (1986), a. g. m. 184-188.

⁴⁹⁰ Короглу, a. g. e. 45.

⁴⁹¹ Бекмырадов (1992), a. g.e. 89-101.

⁴⁹² a. g. e. 92.

⁴⁹³ Короглу, a. g. e. 45.

⁴⁹⁴ a. g. e. 237.

Oğuznâme, Dâna Ata'nın dilinden, Süyün-Soyun Han iline söylenilmesiyle, manzum bir şekilde başlamaktadır. Bu durum, daha önce mukaddimeyle başlayan Dede Korkut Oğuznâmelerini hatırlatmaktadır.

Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı eserinde “*Halk hikâyelerimiz nasıl destandan romana geçen bir edebi nev'in ilk merhalesini teşkil ediyorsa Dede Korkut Kitabı da bu merhalenin ilk basamağını teşkil eden eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kitaptaki, küçük bir hacim içinde tam bir vahdet gösteren, başı sonu belli, masal ve hikâye yapısına uygun parçalar artık destandan çok hikâye tekniğini bize veriyor.*”⁴⁹⁵ demektedir. Boratav, Dede Korkut Kitabı'nda tarihi vakaların konu olmasını da destani tavırla bağdaştırmaktadır.⁴⁹⁶ Bu bağlamda, Boratav'ın dediği gibi, Dede Korkut Kitabı, Destandan Halk Hikâyeciliğine geçişin özelliklerini taşımaktadır. Bu Oğuznâmeleri şekil açısından değerlendirirken Halk Hikâyelerinin şeklini de dikkate almak gerekir. O halde, Dede Korkut Kitabı'ndaki mukaddime bir döşeme⁴⁹⁷ örneği olmaktadır. Dâna Ata Oğuznâmesi'ndeki mukaddime dikkate alındığında Dede Korkut Kitabı'ndaki gibi bir döşeme örneği sergilenmektedir.

Birinci dörtlükte, Dâna Ata'nın ahfadının Oğuz Han ile Süyün Han olduğu anlatılmaktadır. Oğuznâme'de Oğuz Han ve çocuklarının isimleri zikredilerek bir telmihte bulunulmuştur. Burada dikkat çeken husus, oğul sayılarının ve sıralarının gelenek açısından uygunluğudur.

İkinci dörtlükte, Oğuznâmelerde “yaşlı, bilge adam” motifini çizen Irkıl Ata “Sakalı ak” şeklinde tanımlanmıştır. Irkıl Ata'ya telmihte bulunulmuştur. Irkıl Ata, orun ve ülüş taksimatını yapan kişidir. İhsan Şeyh, “*Kırk oğluna orun berdi*” diyerek Oğuz Han'ın torunlarına “artık” kabul edilenleri ilâve etmektedir. Bu duruma Şecere-i Terâkime'de

⁴⁹⁵ Boratav, P. N. (1998). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. (Adam Yayınlarında Birinci Baskı). İstanbul: Adam Yayınevi, 58.

⁴⁹⁶ a. g. e. 58.

⁴⁹⁷ “*Saz faslı bittikten sonra, bazı âşıkların döşeme adı da verdikleri, mensur tekerleme başlar: Bu, olmayacak şeyleri, komik bir şekilde anlatan ufak bir sergüzeştir; aşkın başından geçmiş gibi anlatılır. Bu döşemeyi bitiren ve bunun sonunda, daima anasından ve ninesinden son bir dayak yiyen âşık sazını kapıldığı gibi meclise geldiğini söyler ve böylece hikâyeye girer. Hikâyeye tekaddüm eden bu manzum ve mensur kısımların hepsine birden yine döşeme adı verilir... Keza hikâyenin asıl metninde de, pek ehemmiyeti olmayan, maceraların baş tarafını teşkil eden, mesela kahramanın çocukluğu, babasının veya annesinin başlarından geçenler, ilh....gibi mukaddime kısmına da, mecazî olarak, hikâyenin döşemesi dedikleri vakidir. Görülüyor ki hikâye inkişafının zaruri unsurlarından biri olan döşeme kısmı, sabit hiçbir karakter arzetmiyor: Her parçası değişebilir, hazfedilebilir veya buna yeni parçalar ilave olunabilir.*” (Boratav, 1998, 49)

rastlanmaktadır. Reşidüddin Oğuznâmesi'nde, orun ve ülüş taksimatını yapan Irkıl Ata'nın yaptığı paylaşım sonucu "Orunnâme"nin oluştuğu görülmektedir. "Orunnâme" kavramıyla Dâna Ata Oğuznâmesi'nde de karşılaşılmıştır.

"Orun" kelimesi "rütbe, yer, mevki" anlamlarında kullanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmud ve Yusuf Has Hacip'te kelime "urun" şeklinde görülmektedir. Aynı kökten geldiği düşünülen "ordu" kelimesi, Orhun Abidelerinde "*merkez, payitaht, Kağanın oturduğu yer, hakanın oturduğu şehir, ordugâh, karargâh*" manasında kullanılmaktadır.⁴⁹⁸

"Gün (Han) oğlu Kay il başı", "Bayat kiliir degre daşı", "Alkaöyli birur çaşı" ve "Dodurga Töker bahadır" mısralarında, tesmiye (ad verme) vardır. Kayı boyu "il baş", Bayat boyu "degre", Alkaöyli "çaş" ve Dodurga, Töker "bahadır" kelimeleriyle, boyların sahip olduğu anlamlar birebir örtüşmektedir.

Degre "etraf, dört yan, çevre" manasına gelmektedir. Çaşı "şaşı" anlamındadır. Eylem kökü de "yayılmak" olarak kullanılmaktadır. Tarhan kelimesi, Türkmencede "*bağımsız, kendine yeter, güç sahibi*"⁴⁹⁹ şeklinde geçmektedir.

Kaşgarlı, Tarhan kelimesinin İslamıktan önce verilmiş bir ad olduğunu ve "bey" anlamında kullanıldığını anlatmaktadır.⁵⁰⁰ Orhun Abidelerinde, sözcüğün çokluğu "tarkat" olarak görülmektedir.

"Yulduz oğlu Karkın Avşar", "Bigdil Kızıık haddin aşar", "Kâfirler zûlmindin şaşar", "Hazar Talay Han ilimiz" dörtlüğünde, Çengiz Han'ın oğlu Tuluy Han'a bir telmih vardır. Tuluy Han, Merv'de büyük katliam yapmıştır. Ayrıca "*Her biri Rüstem-i Zâlmuz*" mısrasında, şah dünyasında bir kahraman olan Rüstem motifiyle aynı yola başvurulmuştur. Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın büyük kardeşinin adı İsfendiyar'dır. Bu isim, Şecere-i Terâkime ile bağ kurabileceğinin bir işaretidir.

"Hazar ili 'Ali ili", "Törelere hizmet kılı", "Hive Hazâresbniñ gülü", "Han aldı da yürügenimiz" adlı dörtlükte, Amu Derya'nın suladığı şehirlerden bahsedilerek telmihte bulunulmuştur. Amu Derya ya da diğer adıyla Ceyhun nehrinin suladığı verimli topraklar,

⁴⁹⁸ Ergin, M. (1988). *Orhun Abideleri*. (Yirminci Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 125.

⁴⁹⁹ Simurg. (1995). *Türkmence Sözlük, Türk Dilleri Araştırma Dizisi*: 18. Ankara: Simurg.

⁵⁰⁰ Kaşgarlı Mahmud (1998), IV, 577.

Amül'den (Çarçau) başlamaktadır.⁵⁰¹ Amül ile birlikte, Harezmi'nin birinci şehri Tahiriye, ikinci şehri ise Dargan'dır.

Barthold, XI. yüzyılda, Dargan'ın Harezmi'nin en güneyindeki şehir olduğunu bildirmektedir. Dargan'a bir günlük yolda, Hezaresp bulunmaktadır. Hezaresp ve daha sonra adı zikredilen Hive'de sulama kanalları vardır.⁵⁰² XIII. yüzyılda, Hive halkının hepsinin Şafî mezhebine mensup olduğunu söyleyen araştırmacılar, Harezmi'nin diğer şehirlerinin Hanefî mezhebine mensup olduğunu anlatmaktadır.⁵⁰³ Dâna Ata Oğuznâmesi'nde adları zikredilen Hazar ilinin Ali ili olması, Hive halkının Şafî mezhebine mensup olmasından kaynaklanmıştır.

Hive, Şıban Hanlıklar döneminde, Arap Muhammed Han ve oğullarına (İsfendiyar, Ebu'l Gazi Bahadır Han) merkez konumundadır. Arap Muhammed Han'ın büyük oğlu İsfendiyar ile Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın aralarındaki çekişmede, Hive ve Hezaresp isimleri mekan olarak geçmektedir. Ebu'l Gazi Han, Harezmi hâkimi olunca, Hive'yi başkent yapmıştır.⁵⁰⁴

“*Tağ Han oğlu Salur, Eymür*”, “*Atı Düldül kuşu Alğur*”, “*Ürküt Bürküt birur bolğur*”; “*İrdür Salur soranımız*” dörtlüğü, Dağ Han'ın oğullarının Salur ve Eymür olduğu göstermektedir. Salur ongununun “Bürküt (= kartal)” adı verilen bir kuş olduğu anlatılmaktadır.

Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi eserinde, Reşidüddin Oğuznâmesi'nde, Oğuz boylarına ait ongunların sadece yırtıcı kuş adıyla gösterildiğini kaydetmiştir. Bu kuş adlarının tabiata hakim vasıflarıyla bilinen kuşlar olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın, ongunlar konusunda, daha ayrıntılı bilgi verdiği açıklanmaktadır.⁵⁰⁵

Ögel, Karkın boyunun ongunun “Su-Bürküt”ü olduğunu belirtmektedir. Salur boyunun ongunu ise “Bürküt” adı verilen kartaldır.⁵⁰⁶ Reşidüddin Oğuznâmesi'nde, Salur boyuyla, Eymür boyunun da ongunu, “Üç kuş” olarak gösterilmektedir.⁵⁰⁷

⁵⁰¹ Barthold (1990), a. g. e. IV. Dizi, Sa. 11, IV, 11, 153-154.

⁵⁰² a. g. e. 154.

⁵⁰³ a. g. e. 155.

⁵⁰⁴ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 21-22.

⁵⁰⁵ Ögel (1993), a. g. e. I, 355.

⁵⁰⁶ a. g. e. 364-365.

“Şecere-i Terâkime”de “*Salur’un anlamı kılıçlıdır ve kuşu kartal*” şeklinde ifade edilmektedir. Aynı eserde, Eymür boyunun ongunu ise, “Encarı”dır.⁵⁰⁸ Dâna Ata Oğuznâmesi küçük hacimli bir eser olmasına rağmen, Salur boyuna ait ongunun “Bürküt” olarak zikredilmesi, Oğuznâmecilik açısından dikkate değerdir.

Düldül, Arapça “*Hız. Muhammed’in Hz. Ali’ye verdiği kır katırın*” adı olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰⁹ Hz. Ali’nin Düldül ile Haricîlerle savaştığını söyleyen araştırmacılar, Hz. Muhammed’e, Ofayr adındaki bir eşekle birlikte hediye edildiğini ifade etmektedir.⁵¹⁰ Düldül, Hazar ilinin Ali ili tanımlanmasıyla tenasüp oluşturmaktadır.

“*Hasan ili eli sazlı*”, “*Dal bedevli tıbl bazlı*”, “*Yügrük at boynu kotazlı*” ve “..... çaparımız” dörtlüğünde, “tıbl baz” tamlaması ile kotaz kelimesi dikkat çekmektedir. Baz, Farsça, “doğan (kuş), şehbaz, şahin” anlamlarındadır.⁵¹¹

Kutas ya da Kotaz “*Atların boyunlarına bağlanan kuyruk nişanı*” şeklinde tanımlanmıştır.⁵¹² Emel Esin, Türkçe Hotaz (yak kuyruğu) olarak bilinen kelimenin⁵¹³ resmi törenlerde atların boyunlarına takılan bir gerdanlık olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁴ Ayrıca, alay basan ve kahramanlık gösteren Alplere, Çu hükümdarı tarafından hediye edildiği de anlaşılmaktadır.⁵¹⁵

Kotaz kelimesi, Dede Korkut Kitabı’nın, “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı” adlı boyda, görülmektedir. Şöyle ki:

*“Bunuñ ardınca hanum görelüm kimler yetdi:
Hemid-ilen Merdin kal’asın depüp yıkan, demür yaylu
Kaççak Melike kan kusduran, gelüben Kazanuñ kızın
erlik - ile alan, Oğuzun aq şağallı kocaları görende ol*

⁵⁰⁷ Reşidüddin (1982), a. g. e. 50-51.

⁵⁰⁸ Ebu’l Gazi Bahadır Han (1996), a. g. e. 248.

⁵⁰⁹ Develioğlu, a. g. e. 193.

⁵¹⁰ Hançerlioğlu, O. (1984). *İslam İnançları Sözlüğü*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi, 72.

⁵¹¹ Develioğlu, a. g. e. 74.

⁵¹² Esin, E. (2004). *Türk Sanatında İkonografik Motifler*. (Birinci Baskı). İstanbul: Kabala Kitabevi, 283-284.

⁵¹³ a. g. e. 283.

⁵¹⁴ a. g. e. 284.

⁵¹⁵ Esin, E. (2001). *Türk Mitolojisine Giriş*. (Birinci Basım). İstanbul: Kabalcı Kitabevi, 146.

*yiğidi taħsinleyen, al maħmuzî şalvarlu, atı bahri
hotazlu Kara Göne oğlı Kara Budak çapar yetdi.”⁵¹⁶*

Dânâ Ata Oğuznâmesi’nde “Kotaz” kelimesinin kullanılması Oğuznâme’nin Eski Türk gelenekleri açısından izler taşıdığını göstermektedir.

“Aķman Karaman Ülüşdi” mısrasıyla başlayan dörtlük, XI. yüzyılda Akman ve Karaman boylarının göçünü hatırlatmaktadır.

“Töħmet kıldıng Ğoca Ahmed’e”, “Süfpleri asıl zatlı” mısraları, Hoca Ahmed Yesevî ile bir bağ olduğunun göstergesidir. “Oğuz ili durmay köçti” mısrası ise bir göçün olduğuna işaret etmektedir.

Kösejev tarafından Türkmenistan’da derlenen Dede Korkut Destanlarının “Oğuzların Mellaşmakı” boyunda, adı geçen göç zikredilmiştir.⁵¹⁷ Dâna Ata Oğuznâmesi ile Dede Korkut Destanları arasında tespit edilen diğer bir ortak nokta bu durum olmalıdır.

Dâna Ata Oğuznâmesi manzum bir eserdir. Destan boyunca, Oğuznâmecilik geleneğine uygun davranılmıştır. Mukaddime ile destan, Oğuz Han ile ahfadına değinir. Özbeklerin, Kalmukların, Kırgızların, Kazakların adı zikredilmektedir.

Çağatay Devleti içerisinde Türk unsurunun zamanla, “Özbek” şeklinde tanımlanması ya da göçebelerin (Türklerin) Özbeklerle karışması söz konusudur. XVI. yüzyılda Timurlular Devleti yıkıldıktan sonra, “Özbek” olarak algılanan Türklere değinilmiş olması muhtemeldir. Aynı bölgede yaşayan diğer Türk devletleri Oğuznâme’de zikredilmektedir. Bu bağlamda Oğuznâme’yi söyleyen kişi, aynı bölgede yaşayan Türk devletlerinden haberdardır.

On birinci dörtlükte karşılaşılan “Yasavul” kelimesi, Şeyh Süleyman Efendi’nin “Lûgat-ı Çağatayî ve Türkî” sözlüğünde “yasaķçı, yasaķ memûru, muħâfaza me’mûru, kavvâş, Âsyâ-yı vusûada yasavullar tayak ve değnek ile Ğıdmet - i mîrîde gezerler” şeklinde geçmektedir.⁵¹⁸

⁵¹⁶ Ergin, a. g. e. 169, I, 112.

⁵¹⁷ Erdem, a. g. e. 2(4), 164.

⁵¹⁸ Şeyh Süleyman Efendi. (1923). *Luğat-ı Çağatayî ve Türkî*. İstanbul: Maârif Nezareti, cildi evvel, 293.

Son drtlkte “*Ebulhan’dır uranımız*” ve yedinci drtlkte “*Çavuldur bala uranımız*” mısralarındaki “uran” kelimesinin, Uygur harfli Oğuz Destanı’nda “parola” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Vedat Köken, “uran” sözcüğünün parola ile savaş çığlığı anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.⁵¹⁹ Oğuz Han çocukları doğunca bir toy düzenler, halkına ve beylerine şöyle seslenir:

*“Ben sizlere oldum kağan,
Alalım yay ile kalkan,
Nişan olsun bize buyan,
Bozkurt olsun uran,
Demir kargı olsun orman,
Av yerinde yrsn kulan,
Daha deniz, daha mren,
Güneş bayrak, gök kurikan.”*⁵²⁰

Oğuz Han’ın parolalarının Bozkurt olduğunu dile getirmesi Türklerin köken itibariyle, kurda dayandığını anlatan Ergenekon Destanı’nı anımsatmaktadır. Ergenekon Destanı’nda olduğu gibi Oğuznmelerde de “Bozkurt” motifi kullanılmıştır. Bozkurt, yol gösterme vasfı taşımaktadır.

Dn Ata Oğuznmesi’nde, İhsan şyh, parolalarının “Ebulhan” olduğunu söyleyerek Türklerin Sır Derya boylarından Mangışlak yarımadasına gç edişlerini anlatmaktadır. Oğuznme’nin diğer drtlklerini dikkate alındığında bir gç olayına telmih edilmektedir:

⁵¹⁹ Pelliot, a. g. e. 619, 43.

⁵²⁰ Bang, W., Arat, R. G., a. g. e. 5.

“Pîrdür dirler babamızı
Nāme içre rāstdur sözi
İhsān Baba dirler bizi
Ebulhandur uranımız.”⁵²¹

Ebulhan diğer adıyla Mangışlak ya da Siyah-Kûh adı verilen bölge, Hazar Denizi'nin kuzey sahilinde yer alan dağlık arazidir.⁵²² Kara-tav sahası olarak da bilinmektedir. Hüdudu'l-Alam'a, göre X. yüzyılda, Amu Derya'nın döküldüğü Aral ya da Hazar Denizi Oğuzların hayat merkezidir.⁵²³ Şecere-i Terâkime ile Dâna Ata Oğuznâmesi⁵²⁴ Ebulhan'da, Oğuzların Salur boyunun yaşadığını göstermektedir.⁵²⁵ Veriler, XVI. yüzyılda, Mangışlak'ın Türkmenler tarafından ele geçirildiğini işaret etmektedir. İç Salur ve Dış Salur olarak nitelendirilen Türkmenler, daha sonra, buradan Mangıtlar tarafından çıkartılmıştır.⁵²⁶

Amu Derya'nın XVIII. yüzyıldan sonra, yatağını değiştirerek (Hazar Denizi) döküldüğü Balhan, birçok medeniyet için ticaretin odak noktası olmuştur. II. Timur'un döneminde, Hafız Abru, Amu Derya'nın Harezmi'ye geçerek Gürledi'ye gelip Ağırça'dan (Ogurça) Hazar Denizi'ne döküldüğünü anlatmıştır.⁵²⁷

Şecere-i Terâkime'de Oğuz ilinin Mangışlak ve Ebulhan'da oturanlarının, Arslan oğlu Sereng'den sonra, Ürgenç'te kim padişah olursa ona bağımlı olduklarını kaydetmektedir.⁵²⁸

Oğuznâme'nin “Salur Ögürçük Alp'in Babaları, Küçük kardeşleri ve Oğulları Hakkında” bölümünde, Dingli Bey başkanlığında, Irak'a giden Salur halkından Ögürçük Alp'ten (Küçücük Oğuz) bahsedilmektedir.

Oğuznâme'de, Ögürçük Alp'in, Bayındır Bey'in buyruğuna girmeyerek halkıyla birlikte önce Şamahı'ya sonrada Kırım'a göç ettikleri anlatılmaktadır.⁵²⁹ Kanklı Hanı Kök Tonlu ile Ögürçük Alp arasındaki geçen olaylardan sonra, Ögürçük Alp ve ahalisinin Mangışlak'a göçü ve

⁵²¹ Самойлович (1927), a. g. m. 39-41.

⁵²² Barthold, W. (1913). *Mangışlak*. M. E. B. İslam Ansiklopedisi, 7, 282-283.

⁵²³ Agacanov (2010), a. g. e. 105-113.

⁵²⁴ Самойлович (1927), a. g. m. 39-41.

⁵²⁵ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 259-266

⁵²⁶ Barthold (1913), a. g. e. 7, 284.

⁵²⁷ a. g. e. 7, 284.

⁵²⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 264.

⁵²⁹ a. g. e. 266.

Ebulhan dağında oturmaları da kaydedilmiştir. Ersarılara ait Urug şeceresinde, Ögürçük Alp, Söyün Han olarak nitelendirilmektedir.⁵³⁰

6.3.Dânâ Ata Oğuznâmesi'nin Dil ve Şekil Özellikleri

Dânâ Ata Oğuznâmesi, Türkmen Türkçesinin ağır bastığı Hanlıklar devri Çağatay Türkçesiyle (Hive) tespit edilmiştir. Oğuznâme, Hece vezninin 4+4=8'li kalıbıyla yazılmıştır. Nazım birimi dördlüktür. Destan metninde, Tam kafiye ağır basmaktadır. Kâfiye örgüsü, Oğuznâme metninin yazıya geçirilirken istinsah hatası olduğunu göstermektedir. Metni yazıya geçiren kişilerin sözlü ve yazılı gelenekteki Oğuznâmecilik geleneği açısından bilgili olduğu anlaşılmaktadır. Türkmenler arasında, sözlü gelenekte icra edilen Oğuznâme metni yazıya geçirilirken değişiklikler göstermiştir. Hanlıklar devri Türkçesiyle, Oğuzcanın izleri görülmektedir.

Dânâ Ata Oğuznâmesi'ne ait dil özellikleri şöyledir:

Çağataycanın en belirgin özelliği vokal uyumunun görülmesidir.⁵³¹ Eckmann, “Arap alfabesiyle yazılan metinlerde, kalın ve ince vokalleri değerlendirebilmenin yolu g/ğ ve k/ķ ünsüzleridir”⁵³² demektedir. Metinde gördüğümüz, “busağa” ve “ilige” kelimeleleri vokal uyumunun olduğunun delilidir.

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nin metninde, “ng̃” arka damak konganantının “Hazâresbning̃ gülü”, “berding̃ kelimelerinde devam ettiği anlaşılmaktadır. “Hazâresbning̃ gülü” örneğindeki “ng̃” arka damak ünsüzü, genitif ekte kullanılırken “berding̃” ve örneklerinde, tekil ikinci şahıs olarak görülmektedir.

Ünsüz benzeşmesi açısından metnin kelimelerinin uygunluk göstermediği anlaşılmaktadır. “yoğdur”, “ülüşdi”, “kiçdi” kelimeleri örnektir. Ancak, “göçti” şekliyle, tam tersi bir durumla karşılaşılmaktadır.

⁵³⁰ İlliye, a. g. e.

⁵³¹ Eckmann, J. (2013). *Çağatayca El Kitabı*. (Günay Karaağaç). (Altıncı Baskı). İstanbul: Kesit Yayınevi, 28.

⁵³² a. g. e. 28-37.

Düzlük-yuvarlaklık açısından Dâna Ata Oğuznâmesi metninin uyumlu olduğu görülmektedir. “ayrılmışam”, “atadım”, “yokdur”, “öyün” kelimelerini örnek göstermek mümkündür.

“ayrılmışam” ve “ömrini”, “oğlı” kelimelerinde olduğu gibi, orta hece vokalinin değiştiği görülmektedir.

Eckmann, Karahanlı Türkçesinde görülen “er”, “eşik” ve “kesmek”, “gelmek” gibi kelimelerin, Çağataycada, gil- , ir ve işik olarak yazıldığını belirtmektedir. Dâna Ata Oğuznâmesi metninde, bu durum, “kılür”, “gilse”, “kıçdi”, “irdür”, “İymür” şekillerindedir.

Çağataycada, kelime başı b ksanantı korunmuştur. Metinde, “berding”, “bar”, “buğazlı”, “birur” örnekleri görülmektedir.

“Karaöyli” ve “Alkaöyli” kelimelerinde, ev ses grubunun öy’e dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Kelime içindeki p ksanantının f’ye dönüştüğü, “yafıra” kelimesinde görülmektedir. Ancak, bu durumun tam tersini “tıbl” örneğidir. İki vokal arasındaki p ksanantının, Çağataycada olduğu gibi⁵³³ “çapar” kelimesinde korunduğu anlaşılmaktadır.

Kelime başındaki t ksanantının kimi örneklerde d’li yazıldığı görülmektedir. “Tag”, “Tengiz” kelimelerinde, bu durumla karşılaşmıştır. Ayrıca t > d sedalılışması Oğuzcanın bir örneğidir. Kelime başında d’nin “Dodurga”, “Dal” kelimelerinde olduğu gibi korunduğu anlaşılmaktadır.

Yine, Eski Anadolu Türkçesinde görülen k > g, k > ğ ünsüzleri, kelime başında, “Galmık”, “Gazağ” ve “Gırgıznâme” örneklerinde olduğu gibi değişmiştir. Ancak, imladan kaynaklanan “Kara”, “kırk” örneklerinde olduğu gibi, k / k ksanantlarının da varlığı dikkat çekmiştir.

Çağataycada, -cı/-çı eki, meslek ismi ve sıfatları yapmaktadır. Dâna Ata Oğuznâmesi metninde, “işkiçi” örneğiyle karşılaşmıştır.

⁵³³ a. g. e. 38-46.

-lıg/-lıg eki, “zatlı”, “boğazlı”, “sazlı”, “bazlı” örneklerindeki gibi -lı/-li şeklinde görülmektedir. Ekteki g/ğ ünsüzü düşmüştür.

İsim İşletme eklerini metinde şu şekilde tespit edilmiştir:

Çokluk ekinin “kuşlar” örneğinde olduğu gibi, -ler/-lar şeklinde kullanıldığı görülmüştür.

İyelik birinci çokluk şahsın, “yalanımız”, “Hanımız” örneklerindeki gibi -mız/-miz, -ımız/-miz, -umuz/-umuz şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Çağataycada üçüncü iyelik şahıs -sı/-si şeklinde kullanılmaktadır. Metinde, “Hocası” örneği görülmüştür.

Genitif eki, -ning/ning şeklinde görülür. “Hazâresbning gülü” tamlaması, bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Datif ek, metinde “minge”, “ilige”, “busağa” örneklerinde olduğu gibi, -ğa/-ge şeklinde kullanılmıştır. Ancak, bu durumun tam tersi, “İslam’a” kelimesinde görülmektedir.

Çağataycada, Akkuzatif eki -nı/-ni olarak görülürken⁵³⁴ metinde, “bizi”, “ulusu”, “ömrini” örneklerinde olduğu gibi, -ı/-i şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Lokatif ekinin Çağataycada görüldüğü gibi, -de/-da şeklinde kullanıldığı, “sözde”, “anda” örneklerinde tespit edilmiştir.

Ablatif ekinin, “zulmindin” ve “haddin” örneklerinde olduğu gibi kullanılarak, Çağataycadaki -tın/-tin, -dın/-din ekiyle uyumlu olduğu görülmektedir.

Dânâ Ata Oğuznâmesi’nin metninde sıfatların genel olarak niteleme sıfatı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. “Şakalı ak”, “yügrük at”, “altun âsâ”, “ışkici cellâd” örnekleri görülmüştür. Ancak, “Kırık oğul” örneğinde görüldüğü üzere, belirtme sıfatlarının da kullanıldığı dikkat çekicidir.

⁵³⁴ a. g. e. 74-122.

Çağatay Türkçesinde kullanılan -a/-e , -y geriundiumu vokalle biten fiil kök ve gövdelerine geldiğinde, olumsuz şekilde “durmay göçdi” örneğindeki gibi, -ma-y/-me-y olarak kullanılmaktadır.

-p/-ban/-ben geriundiumu, Çağataycada bağlayıcı özellik taşır. Bu durum, “yol koyub ötdi” örneğinde görülmektedir.

Çağatay Türkçesinde, şahıs ekleri, emir, istek, geçmiş zaman, şart ve mutlak zaman çekiminde farklılıklar gösterir. Metinde, şahıs ekleri şu şekilde kullanılmıştır:

Teklik 1.şahıs: -m, ayrılmışam, yayılmışam.

2.şahıs: -nġ, berding, kılding.

3.şahıs: eksiz, kurdı, birdi, kaldı

Çokluk 1.şahıs: -k / -k.

2.şahıs: -nġz (geçmiş zamanda kullanılmaktadır)⁵³⁵

3.şahıs: -lar, dirler.

Dânâ Ata Oğuznâmesi metninde, fiilerin, isim soylu kelimelere göre daha fazla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Fiil çekimlerinde, geçmiş zaman ekinin, Çağatay Türkçesiyle uyumlu olduğu görülmektedir.⁵³⁶ Ancak, “yayılmışam, ayrılmışam” örneklerinde olduğu gibi, Oğuzcanın da etkisi anlaşılmaktadır. Geniş zaman çekimi, “gilür, asar, basar” kelimelerinde olduğu gibi -er/-ar şeklinde kullanılmıştır.

Ayrıca, nâme, Hasan, 'asâ, ulus, Rüstem-i Zâl, töhmet, sûfi, pîr, Hoca, dua', İslam, kâfir, 'Ali, hizmet, hüküm, mücâvir, gibi Arapça ve Farsça kaynaklı kelimelerin kullanıldığı dikkat çekmektedir.

⁵³⁵ a. g. e. 122.

⁵³⁶ a. g. e. 125.

6.4.Dânâ Ata Oğuznâmesi'nin Metni

Bilgil kim Oğuz Han Kara Han oğludur Oğuz Hanıḡ altı oğlu boldı İlk uluḡı Gün Han andın kiçik Ay Han andın kiçik Yulduz Han andın kiçik Gün Han andın kiçik Daḡ Han andın kiçik Tengiz Han durur Ve yine bilgil kim İhsân Şeyḡ y'ani Dānā Ata rahmetullah 'aleyhğa ilhām Rabbāni bolub cemi' Süyün Han ilige Oğuznâme aytıb turur.⁵³⁷

1.Oğuz Handın ayrılmışam

Gel Süyün Han..... mız

Bir atadın yayılmışam

Yokdur sözde yalanımız

2.Şakalı aḡ öyün kurdı

Qırq oḡlına orun birdi

Orunnâme andın kaldı

Yol koyub ötdi Hanımız

3.Gün (Han) oḡlı Qay il başı

Bayat kilür degre daşı

Alqaöyli birur çası

Qaraöyli Tarhanımız

4.Ay Han oḡlı Yazır, Yafira

Dodurğa,Töker, Bahadır

İslāma girdi köp kāfir

Qaradaşlı qardaşımız

5.Yulduz oḡlı Qarqın, Avşar

Bigdil, Qızık ḡaddin aşar

Kāfirler zulmindin şaşar

Ḥazır Talay Han ilimiz

⁵³⁷ Самойлович (1927), а. г. м. 39-41.

6. H azar ili ‘Ali ili
 Törelere h zmet kılı
 Hüve Haz resbning g l 
 H an aldı da y rgenimiz

7. Gün H an oğlı bil Bayındır

Bahadır arabacı....
  avuldur bala uranımız
 8. Tağ H an oğlı Salur, Eymür
 Atı Düldül kuşu Alđur
  rk t Bürküt birur bolđur
  rd r Salur soranımız

9. Tengiz oğlı  gd r, Bügdüz
 Uva K nık h kmi Yulduz
 Ş hip kıran gi e gündüz
 H asan ili duranımız

10. H asan ili eli sazlı
 Dal bedevli tıbl bazlı
 Yügrük at boynı  otazlı
  aparımız

11. Altun ‘aş ...asar
 Yas vul köy basar
  şki i cell d baş kiser

12. Ulusı aldı on ikisi
 Ayak busağa.....
 Minge.... her birisi
 Her biri Rüstem-i Z limiz

13. Gel Özbek Çingiznāme
 Ğalmıķ Ğazaķ Ğırgıznāme
 Kaşdımaza gilse hemne
 Yoķdur anda duranımız

14. Özbek ķaldıng yaman ada
 Ömriñi berding berbāde
 Töhmet ķıldıng Hocā Aķmed'e
 Sensin yaman körenimiz

15. Şûfileri āşıl zātlı
 Pîrleri bar kerāmetli
 Hocası....
 İlige duā' ķılanımız

16. Aķmān ķaraman ülüşdi
 Göring ne ķudretler kiçdi
 Oğuz ili dürmay köçti
 Ol sorgavul bolanımız

17.mücāvir boğazlı
 Yügrük atlı eli sazlı
 Dal bedevli tıbl bazlı
 Bala ķuşlar salanımız

18. Pirdür dirler babamızı
 Nāme içre rāstdür sözi
 İhsān Baba dirler bizi
 Ebulķandur uranımız.

YEDİNCİ BÖLÜM

DÂNÂ ATA OĞUZNÂMESİ'NİN DİĞER OĞUZNÂMELERLE KARŞILAŞTIRILMASI

7.1. Türk Kavimleri ve Boyları

Türklerin İslamiyetten önceki yaşantılarının sosyal yapısı hakkında bilgi edinilecek Türkçe kaynak Orhun Abideleri olmalıdır.⁵³⁸ Orhun Abidelerine göre, Türk Bozkır cemiyeti, Oguş (aile), Urug (aileler birliği), Bod-boy (Kabile), Bodun (budun, boylar birliği) ve İl (el) den (müstakil topluluk, devlet, imparatorluk) oluşmaktadır.

Köl tegin Yazıtı'nın Şimal tarafında, “*Teñri teg Teñride bolmış Türk Bilge Kagan; bu ödke olurtum. Sabımın tüketi eşidgil. Ulayu iniygünüm, oğlanım, biriki oğuşum, bodunum! Biriye şad, apıt begler; yırıya tarkat, buyruk begler! Otuz (Tatar), Tokuz Oguz begleri, bodunı! Bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tınla!*”⁵³⁹”⁵⁴⁰ cümleleri Türklerde sosyal yapılanmanın göstergesidir.

Dede Korkut Kitabı'nda, Hanlar hanı Bayındır Han'a bağlı Ulaş oğlu Salur Kazan, Beylerbeyi'dir. İç Oğuz ve Taş Oğuz beyleri, Kazan Bey'e bağlıdır. Diğer Oğuznâmelerde olduğu gibi, Dâna Ata Oğuznâmesi'nde de Oğuz Han zikredilmekte ona bağlı boyların adları geçmektedir. İbrahim Kafesoğlu, Boy beylerinin, cesaret, mal kudreti ve doğrulukla, tanınmış kimseler arasından, seçim yoluyla iş başına geldiğini belirtmektedir.⁵⁴¹

Kutadgu Bilig'de, “İl” kavramı, memleket, ülke, halk, saltanat anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁴² Ayrıca kelime, “İl bol-, İl tut- ve İlsüz” şekillerinde de görülmektedir.

⁵³⁸ Kafesoğlu, a. g. e. 226-231.

⁵³⁹ “{Ben semavi Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağanım}; bu zamana ben hükmediyorum {zamanın hükümdarı benim}. Sözümü sonuna kadar dinleyin! Özellikle kardeşlerim, çocuklarım, birlik halindeki soyum ve milletim! Güneyde duran şadlar, apa beyler; kuzeyde duran tarkanlar, yönetici beyler! Otuz (Tatar?), Dokuz Oğuz beyleri ve halkı! Bu sözlerimi iyice işitin, dikkatle dinleyin!” (Ercilasun, 2016, 500).

⁵⁴⁰ Ercilasun (2016), a. g. e. 501.

⁵⁴¹ Kafesoğlu, a. g. e. 228-233.

⁵⁴² Yusuf Has Hacıp (1985), a. g. e. III, 192.

*“Biri kında çıktı sunup il tutar
Biri küsi çavı ajunka yeter.”⁵⁴³544*

Orhun Abidelerinde görülen “İl tutmak” sözünün, Kutadgu Bilig’de yer alması, İslamiyet’ten sonra, Türklerde, “İl” kavramının değişmediğini göstermektedir.

Divanü Lûgati’t Türk’te “Oğuş” kelimesi, Oymak, hısım, akraba anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁴⁵ Bu sözcüğün, “Oğuşka, Oğuşlug, Oğuşlan-, Oğuzla- ve Oğuzlan-” şekilleri de görülmektedir.

Oğuz Kağan Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Şecere-i Terâkime, Uzunköprü Oğuznâmesi, Tevarih-i Ali Selçuk, Andelip Oğznâmesi ve Dâna Ata Oğuznâmesi’ne göre Türk toplulukları, şu şekilde kaydedilmiştir:

7.1.1. Türk Toplulukları

Uygur harfli Oğuz Destanı’nda Uygur, Saklap, Kıpçak, Karluk, Kalaç ve Kanglı gibi Türk halklarının adları geçmektedir. Ancak “Uygur” ismi diğer Türk halklarından farklıdır. Oğuz Kağan’ın ikinci eşinin doğumundan sonra, Oğuz Kağan’ın toy düzenlediği görülmektedir.

Oğuz Kağan, Mefkûre anlayışını ifâde eden “men sinlerge boldum kağan” yarlığını dedikten sonra, yeryüzünün dört bir köşesinin kağanı olması gerektiğini belirtir, kendisine itaat edilmesini ister. Saklap, Kıpçak, Karluk, Kalaç ve Kanglı isimleri ise beylere yaptıkları işlerden dolayı verilmektedir. Türk kavimlerinin ad alışlarının (ulu destan) epepe seviyesine erişmiş Oğuz dairesinin Türk kahramanlık destanlarında etiyolojik mahiyette birbirine yakın açıklamalar mevcuttur.

“Saklap”, adını, Oğuz Kağan’ın Urum Kağan üzerine sefer düzenlemesiyle alır. Oğuz, Buz Dağı’nın eteklerine çadır kurduğunda yol gösterici, kurt olmuştur. Kurdun yol göstericiliğinde, İtil Müren ırmağının kenarında, savaş başlar.

⁵⁴³ “Biri kınından çıkınca, ona memleket sunar; biri nam ve şöhretini dünyaya yayar.” (Yusuf Has Hacip (Reşit Rahmeti Arat), 1985, II, 18).

⁵⁴⁴ a. g. e. I, 26.

⁵⁴⁵ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, IV, 427-428.

Galibiyet, Oğuz Kağan'ın olur ve bu zafer sonucunda ganimetler elde edilir. Urum Kağan'ın Uruz adlı kardeşinin oğlu, Oğuz Kağan'a altın ve gümüş yollayarak onun Kağanlığını kabul eder. Oğuz, bu duruma çok sevinerek Urum Kağan'ın kardeşi Uruz'un oğluna, derin ırmak arasında korunmuş olan şehri koruma görevinden dolayı, "Saklap" ismini verir.⁵⁴⁶

"Kıpçak", Oğuz'un beylerinden Uluğ Ordu Bey'e verilmiştir. Oğuz Kağan, İtil ırmağının kenarına gelir ve geçmek ister. "Nasıl geçeriz?" şeklinde sorar. Uluğ bey, çok akıllı bir erdir, yol boyunca ağaçları ve ağaç dallarını görür, bu ağaçları keser. Oğuz Kağan, bunu görünce çok sevinir. Adını "Kıpçak" koyar.⁵⁴⁷

Oğuz Kağan'ın atı, Buz Dağı'na kaçır ve gözden kaybolur. Oğuz Kağan'ın askerleri arasında ne Tanrıdan ne de şeytandan korkan bir er vardır. Buz Dağı'na gider ve atı, dokuz gün sonra, bularak getirir. Gelirken Buz Dağı soğuk olduğu için, er, kara bürünmüştür. Oğuz Kağan, sevinçle oradaki beylere baş olmasını söyleyerek erin adının "Karluk" olmasını ister.⁵⁴⁸

Oğuz Kağan, Saklap, Kıpçak ile Karluk etnonimlerinin ad alışlarını birer efsaneye bağlı olarak vermektedir. Yolda, duvarları altından, pencereleri gümüşten ve çatısı demirden olan büyük bir ev görür. Ev kapalı ve anahtarı da yoktur.

Oğuz Kağan'ın askerleri arasında, Tömüdü Kağul adlı becerikli bir er vardır. Ona, "Oğuz Kağan, sen burada kal, çatıyı aç ve açtıktan sonra, burada kal!" emrini verir. Tömüdü Kağul'un adı, bundan sonra, "Kalaç"tır.⁵⁴⁹

Kaşgarlı, Halaçları, Zülkarneyn ile ilişkilendirmektedir. Zülkarneyn, Türk ülkesine yöneldiği zaman, dönemin hükümdarı Şu, kaçmayı çare bulmuştur. Halkı da Şu'yu takip etmiştir. Balasagun bölgesinde, hükümdarın arkasından gidemeyen yirmi iki kişiye, sonradan iki kişi eklenir ve Zülkarneyn, bu iki kişi ya da kabileye, Türklere benzer olduğu

⁵⁴⁶ Bang, W., Arat, R. R. (1970), a. g. e. 8.

⁵⁴⁷ a. g. e. 9.

⁵⁴⁸ a. g. e. 10.

⁵⁴⁹ a. g. e. 10.

için “Türkmenend” adını verir. Diğer yirmi iki kişi, aralarında, iki kişiyle gitme konusunda tartışırken iki kişiye, o bölgede kalmak istedikleri için “Kalaç” denmiştir.⁵⁵⁰

Oğuz Kağan Destanı’nda, en son görülen topluluk ismi Kanglı’dır. “Kanglı”, “Kağni” anlamına gelirken üstüne ağırlık yükletilen arabanın adıdır.⁵⁵¹ Oğuz Kağan seferdedir ve kurt, ona, yol göstericilik yapar. “Çürçet” diye bir yere çadırlarını kurarlar. Burası atları, altın ve gümüşleri, öküzleri ve cevahirleri çok olan bir yerdir.⁵⁵²

Çürçet Kağan, Oğuz Kağan’a karşı gelince her iki taraf savaşır ve galip gelen Oğuz Kağan’dır. Çürçet Kağan’dan kalan ganimetler, çok olup, taşınma sorunu ortaya çıkınca becerikli Barmaklığ Çosun Bilig, araba yapar ve bütün ganimetler taşınır. Oğuz Kağan’ın halkı, bu arabayı görünce, onlarda araba yaparlar. Bunlar, arabayı çekerken, durmadan “Kanga, kanga” şeklinde bağırırmaktadırlar. Bunun için Oğuz Kağan, onlara, “Kanga” adını koyup bundan sonra adlarının “Kangalug” olmasını ister.⁵⁵³

Reşidüddin Oğuznâmesi’nde, Kanglı, Kıpçak, Kalaç ve Karluk adlarının hangi olayla bağlı olarak ortaya çıktığı kaydedilmiştir.

Oğuz, babasına, amcalarına, hısım ve akrabalarına karşı savaşta, galip gelir ve bir toy düzenler. Oğuz, ona, yardım etmek üzere iltihak etmiş olan kavme, “Uygur” adını vermiştir. Oğuznâme’ye göre, Uygur, “Türk dilinde, izinden giden, uyan” demektir.⁵⁵⁴

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı’nda olduğu gibi, Reşidüddin Oğuznâmesi’nde, “Kanglı” kavmi için, “*düşmanları yağma edip, ganimet, olcay alındığında, hayvanlar bunları taşımak için yetişmediğinden Qanqlılar yaptılar.*” denilmektedir.⁵⁵⁵

Oğuznâme’de “*evvel tekerlek yoktu; arabayı ilk defa Qanqlılar inşa etti. Oğuz, bundan dolayı, bu kavme, Qanqlı, arabalı adını verdi.*” şeklinde açıklama yapılmaktadır.

⁵⁵⁰ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. No: 521, III, 412-415.

⁵⁵¹ a. g. e. III, 379.

⁵⁵² Bang, W., Arat, R. R. (1970), a. g. e. 10-11.

⁵⁵³ a. g. e. 11.

⁵⁵⁴ Reşidüddin (1982), a. g. e. 20.

⁵⁵⁵ a. g. e. 20.

Oğuz, Kıl Barak ülkesine sefere çıkar. Seferdeyken, Oğuz'un askerlerinden birisi karısı hamile kalır ve kocası da savaşta ölür. Oğuz, savaş yerinde doğum yapmayı yasaklar, bunun sonucunda kadın, içi oyulmuş bir ağaç kabuğuna doğurur. Çocuk, doğduktan sonra, Oğuz'un yanına götürülür ve Oğuz, çocuğun ağaç kavuğunda doğmasından dolayı, adını "Kıpçak" koyar. Reşidüddin Oğuznâmesi'ne göre, "Kıpçak", kabuk kelimesinden çıkmıştır, içi oyulmuş ağaca, "Kıpçak" denir ki bütün "Kıpçak" kavmi bu nesilden türemiştir.⁵⁵⁶

Oğuz, Irak-ı Acem tarafını ele geçirmek ister ve Demavend'e⁵⁵⁷ yönelerek yaylak yapmak ister. Orada, yaşlı bir kadın hamile kalır ve bir oğlan çocuğu doğurur. Yiyecek hiçbir şey olmadığından çocuğuna da süt veremez. Sonunda, karı koca, ağzında sülün bulunan bir çakala rast gelir. Çocuklarına süt vermek için geride kalan aile, Oğuz'a yetişir. Geri kaldıkları için bundan sonra, adları "Kalaç" olarak kalmıştır.

Oğuz, Kürtak ve Ortak'a gitmek için, Gur ve Garcistan yoluyla hareket etmek ister. Yolda giderken, yüksek bir dağa varır. Dağ, çok karlı olduğu için, iki üç aile geride kalır. Hiçbir canlının, ordudan geri kalmaması yasağı vardır. Bu emirden geri kalmaları, Oğuz'un hiç hoşuna gitmez ve yağın kar dolayısıyla, insanların geride kalmaları sonucu, birkaç ailenin adını "Karluk" koyar. Bugün, "Karluk" denilen topluluk, onların neslindedir.

Şecere-i Terâkime'de Oğuz Han, her yıl, Moğol yurdunda oturan halkla savaşır ve kazanır. Moğolların topraklarını ele geçirir. Oğuz Han'dan kaçan Moğollar, Tatar Han'ına sığınır. Bunun üzerine, Oğuz Han, Tatar halkına da saldırır. (Tatar halkı, Çürçet denilen ve Çin'in kuzey tarafında bulunan, Hind ve Taciklerin Çin-Maçin dedikleri yere yakın otururlardı). Oğuz Han, savaşta, Tatar Han'a galip gelir ve Tatar Han'ın askerini kırar. Tatarlardan kalan birçok malın taşınması gerektiğinde, binek hayvanları az gelir. Akıllı ve bilge bir kişi, araba yapar ve arabayı gören herkes, araba yapar. Arabanın adını, "Kank" koyarlar. Araba yürürken Kank diye ses çıkardığı için, "kank" derler. Arabayı yapana da Kanklı demişlerdir. Bugün, bütün "Kanklı" halkı, onun çocuklarıdır.⁵⁵⁸

⁵⁵⁶ a. g. e. 26.

⁵⁵⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 238.

Tatar ve Moğollarla savaşıyan Oğuz Han, Çin, Çürçet ve Tangut'u da almıştır. Şecere-i Terâkime'ye göre, Tacikler, Tangut'a, Tibet demektedir. Oğuz Han, en son, Kara Hitay denilen bir yeri de ele geçirir. Oğuznâme, Kara Hitay hakkında şunları söylemektedir: "*Burası büyük bir ülkedir, ayrıca insanın yüzü Hindû gibi karadır. Hindistan ile Çin'in arasında, Büyük Okyanus'un yakasındadır. Kış olunca, Tangut'un gün doğusunda, yaz olunca da güneyinde olur.*"⁵⁵⁹

Oğuz Han, Çin'in öte yüzündeki bir ülkeye de saldırır. Padişahının adı, İt Barak Han'dır ve Oğuz yenilmiştir. Savaşılan yerin öteki tarafında, iki büyük ırmak vardır. Oğuz, askerlerini toplar. Bu esnada, kocası ölen bir beyin karısı hamiledir, doğuracak yeri olmadığı için, bir ağaç kovuğunda doğurur. Oğuz Han, oğlanı evlat edininip, adını da "Kıpçak" koyar. Oğuznâme'ye göre "*eski Türk dilinde, içi boş ağaca kıpçak*" denir. Bu çocuk da, içi boş ve çürük bir ağaç kovuğunda doğduğu için, adı "Kıpçak" olur. Oğuz Han, Kıpçak delikanlı olduğunda, onu, Don ve Volga suyunun kenarına gönderir, orada üç yüz yıl hükümdarlık yapar. Bugün, onun soyundan gelenlere, "Kıpçak" derler.⁵⁶⁰

Oğuz Han, Turan ve Hindistan'a sefere çıktığında, Gur üzerine de yürür. Gur dağlarına çok kar yağar ve Oğuz'un askerlerinin birkaç kişi geride kalır, ilkbahar olunca, hanın hizmeti için geri döndüklerinde, Oğuz Han, o topluluğa "Karlık" adını verir.⁵⁶¹

Turan ve Hindistan'a sefere çıkan Oğuz Han, İran, Şam ve Mısır'a da sefer kararı almıştır. Sefer kararından sonra, ikinci yıl Talas şehrine gelir. Bu esnada geride kalanlar için birkaç kişi bırakır. Reşidüddin Oğuznâmesi'nde olduğu gibi, eşi doğurup, aç kalan bir ailenin başına gelenleri öğrendiğinde, "fakire at, yiyecek ve mal verin" dedikten sonra, adlarını "Kal aç" koyar. Bütün "Kalaç" halkı, bu nesildendir.

Ebu'l Gazi Bahadır Han, Kanklı, Kıpçak, Karlık ve Kalaç topluluklarını, Oğuz Han'ın ad koyarak söylemiş olduğu kavimler olarak niteleyip bu toplulukların, Oğuz Han'ın neslinden olmadığını kaydetmiştir.⁵⁶²

⁵⁵⁹ a. g. e. 238.

⁵⁶⁰ a. g. e. 238.

⁵⁶¹ a. g. e. 240.

⁵⁶² a. g. e. 245.

Şecere-i Terâkime’de, Uygur harfli Oğuz Destanı ile Reşidüddin Oğuznâmesi’nden farklı “Yüzlük ve Aymak” kavramları görülmektedir. Kün Han, Oğuz Han’ın altı oğlundan olan, yirmi dört torununu, bir çadırda toplar ve on iki bölük olurlar. Kün Han, bu on ikisinden doğanlara “Yüzlük” adını verir. Ebu’l Gazi Bahadır Han’a göre, Yüzlük, “*Bir şeyin yüzü arkasından iyi olduğu için halkın ve devletin yüzüne dönüktür.*” anlamındadır.⁵⁶³

Oğuz Han’ın ad koyduğu oğullarından doğan olan torunlarının sayısı yirmi dördtür. orun ve ülüş taksimatı sırasında, bunlar, evin dışarısında oturur ve on ikisi et doğrar, on ikisi atları tutar. Bu yirmi dördünden doğanlara “Aymak” adı verilir. Aymak hakkında şunlar kaydedilmiştir:

“...aslı Omak’tır. Avam tabakasının hepsinin sözü bütün olarak söylemeyip, yarım söylemeleri gelenektir. İşte, bu zamanda bir kişi diğerinden, halkının omağı nedir? diye sorar. Omak, Moğolcadır. Bu zamanda, Kalmak ve Omak denir. Kalmak ve Omak ’ın anlamı soy, kabile’ dir. Türkmenlerin on iki yüzlük ve yirmi dört oymak demelerinin anlamı budur.”⁵⁶⁴

Şecere-i Terâkime’de, “Türkmenleşip Türkmen’e Katılan Halklar Hakkında” adlı bir bölüm vardır. Bu bölümde, Eski Halkı, Hızır Halkı ve Tiveci Halkı halkları zikredilmektedir.⁵⁶⁵

Uzunköprü Oğuznâmesi’nde, Halaç, Kanglı, Karluk, Kıpçak ve Uygur, Yıgaç toplulukları geçmektedir. Oğuz, bu topluluklara hizmetlerinden dolayı ad verir. Şöyle ki:

*“Ki beraber bulunduğu hizmetçilerine
Hastalarına şifa (?) verib
Hastalar denilen yaralılarıdır
Uruş içinde gör bunlar arslan vurur
Bunların her birine Oğuz ad verdi
Halaç, Kınıklı, Karluk ve Kıpçaktır
Beşi Uygur idi, Agaçer ile ”⁵⁶⁶*

⁵⁶³ a. g. e. 247.

⁵⁶⁴ a. g. e. 247.

⁵⁶⁵ a. g. e. 269.

Tevarih-i Ali Selçuk'un "Giriş" bölümünde, Kıpçak, Kılıç, Kanklı ve Karluk topluluklarına ait şöyle bir cümle vardır: "Oğuz gibi ki mecmu' ı ol kavme bu zamânlarda Türkmân dirler ve anlar münşa' ı ib dururlar. Қапçак ve Қılıç ve Қанқли ve Қарлуқ даһи кabileler ki anlara mensûb dururlar." Bu cümlelerden Oğuz kavminin tamamına "Türkman" denildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Oğuz'un kardeşleri ve onunla müttefik olanlar başlığı altında, Uygur, Kanklı, Kılıç ve Ağaçeri isimleri zikredilmektedir.⁵⁶⁷Oğuznâme'nin ilerleyen bölümlerinde, fütühat anlayışının dile getirilmesiyle, Uygur, Kanklı, Kıpçan (Kıpçak), Karluk ve Kalaç kavimleri hakkında diğer Oğuznâmelere benzer anlatımlar dikkat çekicidir:

Aygur

"Ol vaktin Oğuz-ıla atası ve kardaşları arasında Tengri'ye tapduğı vasıtasıyla muhalefet oldı ve savaş itmeğe başladılar. Oguz'uña ba'zı uruğları Hışımları ānuñ-ıla birikdiler ve ānuñ cānibin tutup ber-taraf oldılar. Ol t̄ayife ki Oğuz'a ulaşıp aña meded iderlerdi, Oğuz anlara Ayğur adı virdi ki anuñ ma'nisi ol zamān Türki dilince bize ulaşdı meded ve muvāfakat itdi demek olur. Ve bu cemā'at dāyim Oğuz-ıla bile olurlardı. Şol vaktin ki gayri memleketleri tutmağa'azm itdi anları Derbendī Şehri nevāhîsinden girü dönderdi tā ol taraflarda oturalar, ol memleketleri saklayalar ana değın ki ol girü döne."⁵⁶⁸

Buradan anlaşılıyor ki Derbend Uygur kavmine aittir. "Uygur" isminin verilisinin Uygur harfli Oğuz Destanı ile Reşidüddin Oğuznâmesi'nde aynı olduğu dikkat çekicidir. Epizot, Reşidüddün Oğuznâmesi ve onun izinden giden Tevarih-i Ali Selçuk'ta bozulmamıştır.

Kanklı

"Hem ol zamanda ki Oğuz atası ve 'ammüleri ve kardaşları ve kardaş oğlanları birle şavaşurdi, aralarında cenk ve miñārebe ve miñātele kāyimdi. Ve vilāyetleri gāret idüp çapardı. Cümle kavmlerden Hışımları ki aña ulaşıp ānuñ-ıla müttefik olmışlardı, bu kavim urmağ çapmağ vaktinde urdukları kavmlardan olçāyi ve ganimet alıp tavarlaru ki yükledürlerdi. Hayli zahmet çekerlerdi. Bunlar kendü hatırlarından kanklı

⁵⁶⁶ Orkun (1935), a. g. e. 118.

⁵⁶⁷ Bakır (2008), a. g. m. 3/7, 172-174.

⁵⁶⁸ a. g. m. 181-182.

tasnif idüp düzediler. Olçalar ve kazançları ve malların ol kanglıya yüklediler. Ol kavme bu sebeb-ile Kınkılı diyü ad virdiler, ol tamâmet Kınkılı şübeler anlaruñ neslinden-dürürler."⁵⁶⁹

Oğuz Destanı'nda, Oğuz Han'a yol gösterici kurt motifiyle, Barmaklıg Çosun'un ismi zikredilmiştir. Diğer Oğuznâmelerde ise araba ve tekerlek yapma söz konusudur.

Kıbçan

"Ol vaktin ki Oğuz İtbarak kavminden ki anlaruñ-ile muşâf ve şavâş iderlerdi, şındı ve ikisinüñ arasında bir atada qalmış-ıdı ve anda yirlenmiş-ıdı. Bir yüklü avrat ki anuñ erini savaşıda öldürmüşler-ıdı. Bir içi çürümüş büyük ağacuñ içine girüp oğlan toğurmuş. Ol hali Oğuz'a dimişler, ana terahhum itmiş ve eyitmiş ki: Çün bu avratın eri yoqdur, oğlancuq beniim oğlum olsun diyü. Ol oğlancuq Oğuz'un oğlı mesâbesinde oldı; aña Kıbçak ad virdi ki koyuqdan müştakdır ki Türkice için boş ağaç dimek olur.Ve tamâmet Kıbçak tayifesi ol oğlanuñ neslinden dürürler."⁵⁷⁰

Uygur harfli Oğuz Destanı'nda, bir ırmaktan karşıya geçmek için Ulug Bey tarafından ağaçtan yapılan sal ifade edilirken, Reşidüddin Oğuznâmesi'nde, Kıl Barak ülkesine yapılan seferde, ağaç kovuğunda doğan çocuğa bu ad verilir. Bu durum, Şecere-i Terâkime'de ile Tevarih-i Ali Selçuk'ta da aynıdır. Sefer, çocuk doğumu ve ad verme, evlat edinme motifleri ortak görünür. Andelip Oğuznâmesi de yukarıda söylenenleri doğrulayıcıdır.

Karluk

"Şöyle rivâyet idi ve iderler ki: Çün Oğuz Ğur ve Ğurcistan vilâyetlerinden kendü kadım yurtına mürâca'at itdi. Yolda bir ulu tağa irişdiler. Bir ulu qar yağdı, bir kaç evler qar yağduğı sebeb ile andan teħâlluf idüp kaldılar. Çün yayak yoğ-ıdı ki kimesne kala, Oğuz ol hareketi beğenmedi ve eyitdi ki: Kişi qar yağduğı-çün kalmak nice olur? Ve ol birkaç evlere ki kaldılar, Qarluk ad virdi, yani qarlıkda kalan olur ve tamâmet qarlık kavmleri anlaruñ neslinden dururlar."⁵⁷¹

⁵⁶⁹ a. g. m. 182.

⁵⁷⁰ a. g. m. 182.

⁵⁷¹ a. g. m. 183.

Uygur harfli Oğuz Destanı'nda, Oğuz Han'ın atının Buz Dağı'na kaçmasıyla "Karluk" ismi ortaya çıkar. Reşidüddin Oğuznâmesi ile Şecere-i Terâkime'de sefere çıkan Oğuz Han'ın hep bir karlı dağ ile karşılaşması sonucunda bu topluluk ismi görülmektedir. Reşidüddin'de Kürtak ve Ortak'a sefer giden Oğuz Han, Şecere-i Terâkime'de Turan ve Hindistan üzerine yürür. Tevârih-i Ali Selçuk ise Reşidüddin Oğuznâmesi ve Şecere-i Terâkime'nin devamı gibidir. Çünkü Oğuz Han, Gur ve Gürcistan dönüşü "Karluk" adını verir.

Kalaç

"Şöyle rivāyet idi ve iderler ki, Oğuz çün İsfahan'ı aldı ve girü yirine yurtına döndi. Yolda bir avrat oğlancuğ toğurdu ve açlık ve kızlık sebab-ile gıdā bulamamağın ol'avratuñ südi gelmedi. Oğlancuğı acıdı ol'avratuñ eri kuş isteyü girü kaldı. Gördi bir çakal bir süñlüni tuşup gider ağaç - ile ite süñlüni bırağdurdu, alup iletdi, bişürüp'avratına yidiürdi. 'Avratuñ südi geldi ol oğlancuğunu süd - ile toyurdu. Ve birkaç gündün sonra göç irişdi. Oğuz çün ki yasağ ki hiçbir illet - ile kimesne andan kala incünip eyitdi, Kalaç dirler, ol lafz anlara ad oldı."572

Uygur harfli Oğuz Destanı'nda, Tömürdü Kagul, diğer Oğuznâmelerden farklı, bir evin çatısını açmak için görevlendirilmiştir. Reşidüddin Oğuznâmesi ve Şecere-i Terâkime'de ise Irak-ı Acem ve Talas'a sefer yapılırken bir kadın doğum yapar ve geride kaldığı için Oğuz Han tarafından bu isim verilir.

Ağaçeri

Ağaçeri ismini bu Oğuznâme'yle, Uzunköprü Oğuznâmesi'nde de görülmesi mümkündür. Şöyle ki:

"Bu ad kadîmü'l-eyyâmda yoğ-imiş, şol vaktin ki Oğuz kavmları bu memleketlere gelmişler, anlardan bir tâyife ki anlaruñ yurtları ormanlu bisselü yirlere düşdi, bu ad-ıla mevsûm oldılar. Ya'ni bise eri anuñ begi ki Mogol tâyifeleri anlara ki yurtları orman ve bise katında idi, hürmiy erkân ad virdiler. Ya'ni Bise kavmi ol Türkler ki Oğuz-ıla bile müttefik olup yardım itdiler, bu zıkr olan kavimlerdir."573

⁵⁷² a. g. m. 183-184.

⁵⁷³ a. g. m. 183-184.

Hazar Ötesi Türkmenlerinin son devirlere kadar, yazılı ve sözlü geleneğinde, Oğuz etnonimlerle ilgili anlatmaların devam ettiği görülmektedir.

Ahmed Bekmıradov'un "Kanglı" kavmiyle ilgili görüşleri şöyledir:

*"Oğuz Han öz goşunları bilen yörişe gidiyer, bir nece erleri basıp alyar. Ummasız olçanıñ eyesi olyar. Esgerler şol olçaları atlarla öküzlere yüklep daşaca goşunıñ içinde bir payhaslı adam araba yasap beylekileri hayran edyer. Oğuz Han onuñ pehimine ulı baha berip arabanıñ tekerleriniñ "Kañ, kañ" edip, seslenyendigini hem göz önüne tutup ona "Kañlı" diyip at goyyar. "Kañlı" diymek gadımı Türki dilde "arabalı" diymegi anladıdır."*⁵⁷⁴

Oğuznâme'de bu konuyla ilgili şu satırları görebiliriz:

*"Bina kıldı araba-yük daşuga,
Kömek oldı köçüp bir yanaşuga."*⁵⁷⁵

Bekmıradov, "Kanglı" kavmiyle ilgili Dâna Ata Oğuznâmesi'nde yer alan "bahadır arabacı" tanımlamasıyla, Kanglı kavmine işaret edildiğini belirtmektedir.⁵⁷⁶

Andelip Oğuznâmesi'nde yer alan "Kıpçak" topluluğuyla ilgili bahis, Reşidüddin ile Ebu'l Gazi Bahadır Han'a ait olan Oğuznâmelerdeki gibi aynıdır; ancak Uygur harfli Oğuz Destanı'ndan farklı olduğu görülmektedir. Bekmıradov'a göre:

*"Oğuz Han, Hitay hanı İt Barak'ın üstüne yöriş edyer. İki hanın goşunları garpışyar. Ulı yürüş bolyar. Bu yürüşde Oğuz Han yenilyer, Ol goşunlarını iki deryanın arasına yıgnap, onların hasabını alyar. Şol vagt ona bir habar getiryerler, Vuruşda, gurban bolan esgerlerin birinin ayalı gövrelı eken. Ol söveş vagtı bir kövek ağacın içine girip çağa doguryar. Munı eşiden Oğuz Han, çağa 'Kıpçak' diyip at goyyar, onı oğıllığına alyar. Şol dövürde 'Kıpçak' diymek kövek ağaç diymek anladıdır."*⁵⁷⁷

⁵⁷⁴ Бекмырадов (1987), а. г. е. 24.

⁵⁷⁵ а. г. е. 24-26.

⁵⁷⁶ а. г. е. 24.

⁵⁷⁷ а. г. е. 25.

Andelip Oğuznâmesi'nde bu satırlar şöyledir:

*“Oğuz aldı da Uygur neslinden bir,
Kişi var erdi, danışlıkda pür-zor.
Ki adı Han ibi Hovanın
Oşol çeñde ölüp tabşırdı çanın.
Anıñ hatını yüklük erdi anda
Hamlnın derdi çün uçaşdı şonda.
Girip çüyrük yagaç içre oturdı.
Tövelled kıldı, zahırğa geltirdi.
Anın atığa Oğuz Han goydı Kıpçak,
Boş yagaç adı edi bu oşol çak.”⁵⁷⁸*

Andelip Oğuznâmesi'nde “Karluk” topluluğuyla ilgili bahis, Reşidüddin ile Ebu'l Gazi Bahadır Han'ı takip edicidir. Ancak, Uygur harfli Oğuz Destanı'ndan farklı olduğu görülmektedir. Uygur harfli Oğuz Destanı'nda, Oğuz Han'ın atları Buz Dağı adı verilen karlı bir dağa kaçmıştır. Bekmiradov, “Andelip Oğuznâmecilik Debi” eserinde, bu meselenin Oğuznâmelerde, çeşitli şekilde ele alındığını anlatmaktadır.⁵⁷⁹

*“Üç aydan soñ çıkıp ol bardı Gurda;
Keyinde kaldı küyçsüz niçem orda.
Sovukdan kar basıp kaldı alarnı,
Lakab Karlık atandı Oğuz bularnı,
O şol gündən te şul vagtka çenli,
Alar Karlık lakab atandı belli.”⁵⁸⁰*

Bekmiradov, Halaçların ortaya çıkışıyla ilgili Kaşgarlı'nın da bir bilgi verdiğini kaydetmiştir. Bu bilgiye göre, Türkmenlerin ortaya çıkışı, Halaçların bu adı alışları, İskender Zülkarneyn ile alakalıdır.⁵⁸¹ Reşidüddin ile Ebu'l Gazi Bahadır Han'da Halaçlar bahsi bir olup, Andelip, bu iki Oğuznâme yazarını takip etmiştir. Ancak diğer kavimlerde görüldüğü gibi Uygur harfli Oğuz Destanı'nda Halaç kavminin ortaya çıkışı, Andelip Oğuznâmesi'nde farklıdır.

⁵⁷⁸ a. g. e. 25.

⁵⁷⁹ a. g. e. 26.

⁵⁸⁰ a. g. e. 27.

⁵⁸¹ a. g. e. 27.

Reşidüddin Oğuznâmesi'nde, Oğuz Han, Demavend'in fethi esnasında, Kalaç-Halaç adını vermiştir. Şecere-i Terâkime'de bu hadise, Oğuz Han'ın Talas'ın ele geçirilmesi sırasında cerayan etmiştir.

*“Bir az Türk cemg olup arz etdi hanga,
Alar garıp, hor, muhtaç erdi nanga.
Tiydiler şaha: “Bizler galla acı,
Seniñ ihsanıñ ermiş deniz mövci.
Ki bizlerge sarı aylansa tolkun,
Bolar erdi garıpnıñ gövin galkın.
Bularga tiydi han: “Sen gitme, gal aç!”⁵⁸²
Oşol günden aña at kıldı Galaç.
Yene alarga köp engam-u ihsan,
Berip galaçlarını şat etdi çenden.
Oşol “Galaç” sözi özgerlip imdi,
“Halaç tiyip niçe millet şimdi.”*

Türk topluluklarına ad verilirken Karluk kavmi için Buz Dağı, Kürtak, Ortak, Turan, Hindistan, Gur, Gürcistan ve en sonda (Andelip Oğuznâmesi) yeniden Buz Dağı mekânı tespit edilmiştir. Kıpçaklar için, İtil Irmağı, Kıl Barak, İt Barak ve Hıtay isimleri geçmektedir. Burada, Tevarih-i Ali Selçuk, Şecere-i Terâkime'yi takip etmektedir. Kalaçlarda, Oğuz Kağan fetih sırasında, Tömürdü Kağul'u görevlendirirken, Reşidüddin' de Irak-ı Acem'e düzenlenen sefer anlatılmaktadır. Kanglılar için Çürçet ortak bir mekân gözükmektedir.

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nde, diğer Oğuznâmelerden farklı, Özbek, Kalmık, Kazak isimlerinin zikredildiği görülmektedir. Aynı bölgede yaşayan, diğer Türk boylarının adları da geçmektedir.

*“Gel Özbek Çingiznâme
Galmıķ Ğazaķ Ğırgıznâme
Kaşdımuza gilse hemne
Yokdur anda duranımız”⁵⁸³*

⁵⁸² a. g. e. 28.

Daha önceki dizelerde de Tuluy Han'ın adının geçmesi, Merv ve Horasan bölgesindeki Çingiz evladı tarafından yapılan fethi hatırlatmaktadır. Özbek adı, 1505 yılında, Orta Asya'nın büyük bir kısmı, Altınorda Hanı, Şeybani Han tarafından alındığında ortaya çıkmıştır. Oğuznâme'de bu adın geçmesi, Çingiz Han'ın torunu, Özbek Han ile ilişkilendirilmesi tabiidir. Ancak XVIII, XIX ve XX. Yüzyılda, Türkmenler ile Özbekler arasındaki kavmi çekişme de bu destan parçasına bütünüyle, mana aleminin piri olarak görülen Hoca Ahmed Yesevî'ye "Özbeklerin töhmet kıldıkları" şeklinde kaydedilmiştir. Bu sebeple de Özbeklerin adlarının kadir bilmez, kötüye çıktığı, ömürlerinin de berbat ettiği şeklinde nitelendirilmiştir. Şöyle ki:

*“Özbek ƣaldıng yaman ada
Ömriñi berdiñg berbāde
Töhmet ƣaldıng Hocā Aħmed'e
Sensin yaman körenimiz”⁵⁸⁴*

⁵⁸³ Самойлович (1927), а.г. м. 39-41.

⁵⁸⁴ а. г. м. 39-41.

Kavimleri	SAKLAP	KIPÇAK	KARLUK	KALAÇ-KALIN	KANGLI	UYGUR	AĞAÇERİ	KIRGIZ ÖZBEK KALMUK KAZAK
1-Dede Korkut Oğuznameleri	-	-	-	-	-	-	-	-
2-Oğuz Kağan Destanı	Oğuz Kağan, Uruz Bey'in oğluna bu adı verir.	Uluğ Bey'in adı "Kıpçak" olmuştur.	Oğuz Kağan askerin adını "Karluk" koymuştur.	Tömüdü Kağul'un adı "Kalaç" olmuştur.	Oğuz, bundan sonra, askerin adını "Kangalug" koyar.	"Ben Uygur kağanıyım" demiştir.	-	-
3-Reşidüddin Oğuznamesi	-	Oğuz, adını "Kıpçak" koyar.	Oğuz, yüksek dağa varıp, karlı olunca geride kalan ailelere "Karluk" adını verir.	Bu sözün manası, "ey kadın aç ve geri kal!" demektir.	Oğuz, arabayı yapanlara "Kanklı" adını verir.	Kendisine yardım edenlere bu adı vermiştir.	-	-
4-Şecere-i Terâkime	Yafes'in çocuklarından birinin adıdır. "Türk, Tapar, Saklap, Rus..."dur.	Oğuz Han, çocuğu evlat edinip adını "Kıpçak" koyar.	Oğuz, "Karlık" adını verir.	Han, geride kalanlara burada "Kal aç" demiştir.	Adını "kank" koyarlar. Arabayı yapana "Kanglı" adını verirler.	-	-	-
5-Tevârih-i Âli Selçuk	-	İt Barak'la savaş dönemidir.	Kar yağması sonucu geride kalanlara bu ad verilir.	İsfahan seferinde geride kalanlara verilir.	Oı kavme 'Kanklı' adını verirler."	"Bize ulaştı ve meded ve muvafakat itdi."	"Ormanlı bisseli yer" demektir.	-
6-Andelip Oğuznâmesi	-	Oğuz adını "Kıpçak" koyar.	-	"Sen gitme kal aç" der.	-	"Oğuz kavmi içinde adım Uygur" demektir.	-	-
7-Uzunköprü Oğuznâmesi	-	"Oğuz, Uruş içinde, arslan vuran hizmetçilerin her birine ad verir. Halaç, Kınıklı Karluk ve Kıpçak, Uygur adları geçmektedir. Uygur ve Ağaçeri isimleri geçmektedir.						-
8-Dânâ Ata Oğuznâmesi	-	"Kıpçak" adı zikredilir.	-	-	"Bahadır arabacı" şeklinde geçmektedir.	-	-	Oğuznamede adları geçmektedir.
9-Tarihi Salar Baba Oğuznamesi	-	Oğuz, çocuğa "Kıpçak" adını koyar.	-	Savaştan geri kalanlara böyle hitap edilir.	Malları yükleyip adına da "Kanglı" dediler.	Ona yardım ve destek veren kavmin adıdır.	-	-

7.1.2. Türk boyları

Şecere-i Terâkime’de “Oğuz Han’ın Çocukları ve Torunları Adları Hakkında” adlı bölümde, Oğuz Han’ın iki eşinden olma, altı çocuğunun isimleri zikredilmiştir. Bu isimler şöyledir: “*Oğuz Han’ın büyük oğlunun adı Kün Han ve onun küçüğünün adı Ay Han, onun küçüğünün adı Yulduz Han, onun küçüğünün adı Kök Han, onun küçüğünün adı Tag Han ve onun küçüğünün adı Tiñiz Han.*”⁵⁸⁵ Dâna Ata Oğuznâmesi dikkate alındığında Kayıların, Gün Han oğulları olduğu anlaşılmaktadır.

Bu altı ismin asıl hanımlarından dört oğlu vardır. Kün Han’ın çocuklarının adları, Kayı, Bayat, Alka İvli, Kara İvli’dir. Ay Han’ın çocukları ise, Yazır, Yaparlu, Dodurga ve Döger’dir. Ay Han’dan sonra gelen Yıldız Han’ın çocuklarının adları, Avşar, Kızık, Begdilli ve Karkın’dır. Uygur harfli Oğuz Destanı, Reşidüddin Oğuznâmesi ve Şecere-i Terâkime’de bu kol “Bozok”, Dede Korkut Kitabı’nda ise İç Oğuz şeklinde tanıtılmıştır.

Oğuzların Üçok kolunu oluşturan Kök Han, Dağ Han ve Deniz Han’dan olma, sırasıyla, Bayındır, Beçene, Çavuldur, Çepni, Salur, Eymür, Ala Yuntlu, Üregir’dir. En son oğlanın yani Deniz Han’ın ise İğdir, Bügdüz, Yıva ve Kınık adlı oğulları vardır. Şecere-i Terâkime’de, Reşidüddin Oğuznâmesi’nden farklı, Oğuz Han’ın altı oğlunun ikinci eşinden olan çocukların adları da görülmektedir.

Oğuz Han’ın oğullarının ikinci eşlerinden olan çocuklarının adları Kene, Köne, Turbatlı, Gireyli, Sultanlı, Oklı, Kökli, Suçlı, Horasanlı, Yurtçı, Çamçı, Torumçı, Kumı, Sorkı (Sorhı), Kurçık, Suraçık, Karaçık, Kazgurt, Kırgız, Teken, Lala, Murdeşuy, Sayır’dır. Bu isimlerden bir kısmını, Orun ve Ülüş Taksimatı sırasında, et doğrayıp atları tuttuğu görülmektedir.⁵⁸⁶

Tevârih-i Ali Selçuk’ta, Oğuz’un erkek çocuklarından oluşan boy sayısı yirmi dördtür. Oğuznâme’de altı erkek çocuğundan türeyen yirmi dört boyun maceraları anlatılmaktadır. Her birinin adı ve lakabı kendine mahsustur. Selçuklular ve Osmanlılar gibi cihan devletleri dönemi ile beylikler ve diğer devletler döneminde, Ön Asya’da mühim roller üstlenen bütün Türkmenler, bu yirmi dört boyun neslindedir.

⁵⁸⁵ Ebu’l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 245.

⁵⁸⁶ a. g. e. 245-246.

Oğuznâme’de Oğuz’un oğullarının adları, Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz’dir. Oğuz Han bir toy düzenleyip, toy sonu oğullarını ava gönderir. Avda, bir altın yay ve üç altın ok bulunur. Oğuz, üç büyük oğluna altın yayı paylaştırırken “Bozok” adını verir. Küçük oğlanlarına ise “Üçok” adını koyar. Oğuz Han, küçük oğlanların büyük oğlanlara tabii olduğunu söyledikten sonra, padişahlık veya Han olmanın yolunun Bozok’tan geçtiğini bildirir. Bu epizot, Uygur harfli Oğuz Destanı’ndan başlayarak hemen hemen hiç değişmemiştir. Oğuznâme’de, kendisinden sonra, ulu oğlanın ve daha sonra da Ay Kağan’ın Han olacağı anlatılmaktadır.⁵⁸⁷

Dede Korkut Oğuznâmeleri, Reşidüddin Oğuznâmesi, Moğolların Gizli Tarihi, Şecere-i Terâkime, Yazıcıoğlu’nun Tevarih-i Ali Selçuk adlı Oğuznâmesi ile Dâna Ata Oğuznâmesi ve Kaşgarlı Mahmud’a göre, Oğuz-Türk boylarının⁵⁸⁸ anlamları, ongunları şöyledir:

BOZOKLAR

1. KAYI: Dâna Ata Oğuznâmesi’nde “*Gün Han oğlu Kay il başı*” olarak geçen “Kayı” sözü, Reşidüddin Oğuznâmesi’ne göre “muhkem” anlamındadır.⁵⁸⁹ Kaşgarlı’da, ikinci sırada yer almaktadır.⁵⁹⁰ Şecere-i Terâkime’de “sağlam” şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁹¹ Zeki Velidî Togan da Reşidüddin gibi Moğol boyuyla Kay, Kıyan~Kıyat arasında ilişki kurmuştur.⁵⁹² Tevarih-i Ali Selçuk’ta Reşidüddin Oğuznâmesi’ndeki gibi “muhkem” olarak kullanılmıştır.

Ahmet Bican Ercilasun, XI. yüzyılda, ilk defa, Oğuz boyları hakkında bilgi veren Divanü Lûgati’t-Türk’ten faydalanarak Kayı kelimesini, kadir kelimesinin “güç, sarp, zor” anlamlarıyla ilişkilendirmiştir.⁵⁹³ Ongunu Şunkar’dır.⁵⁹⁴ Dede Korkut Destanlarının Dresden nüshasında, Korkut Ata, Mukaddime’de “*Ahir zamanda Hanlık yine Kayı boyuna tege*” şeklinde diyerek eserin Osmanlı nüfuzu etkisinde yazıldığını göstermektedir. Dâna Ata Oğuznâmesi’nin üçüncü bendinde Kayı ismi zikredilmiştir. Dikkati çeken husus,

⁵⁸⁷ Bakır (2008), a. g. m. (3/7), 184.

⁵⁸⁸ Şecere-i Terâkime’deki sıra dikkate alınarak ele alınmıştır.

⁵⁸⁹ Reşidüddin (1982).a. g. e. 50.

⁵⁹⁰ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g.e. 521, I, 55-58.

⁵⁹¹ Ebu’l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247.

⁵⁹² Ercilasun, A. B. (2008). “Türk Boy Adlarının Etimolojisi”. *Dil Araştırmaları Dergisi*, (3 Güz), 11.

⁵⁹³ a. g. m. 11.

⁵⁹⁴ Ögel (1993), a. g. e. 1, 356.

Oğuznâme’de boy adları sıralamasında, Kayı ve ardından Bayat boyunun gelmesidir. Kayı boyu, Gün Han oğludur ve ardından Bayat boyu geçmektedir. Bu sırayı Karaevli ve Alkaevli takip eder. İhsan Ata, “*Gün Han oğlu Kayı*”⁵⁹⁵ diyerek geleneği bozmamıştır.

Ataniyazov’a göre, Kayı boyu, günümüzde, Türkmenistan’da, Göklen ve Bayat boylarının içinde, urug halinde kalmıştır.⁵⁹⁶

2.BAYAT: Reşidüddin’de “devletli ve nimetli”⁵⁹⁷, Şecere-i Terâkime’de “devletli”⁵⁹⁸ ve Yazıcıoğlu Ali’de de “devletlü, nimetlü” anlamındadır.⁵⁹⁹ Kaşgarlı’da dokuzuncu sırada yer almaktadır.⁶⁰⁰ Moğolların Gizli Tarihi’nde, Moğolistan’da Kobdo bölgesinde yaşayan Bait/Bayıt adlı bir Moğol kabilesinden bahsedilmektedir.⁶⁰¹

“Bayan” zengin sözü, Moğolca’da ve eski Türk ünvanlarında görülür. “Bayı-”, “Bayın-”, “Bayu”, “Bayu-t-” fiilleri aynı kökten gelmektedir. Bayat boyunun ongunu, “Ügü” adı verilen baykuştur.⁶⁰² Dede Korkut Destanlarında, Dedem Korkut, Bayat boyuna mensuptur. Dâna Ata Oğuznâmesi’nde, Bayat boyu, ikinci sıradadır. Dâna Ata, “*Bayat kilür degre daşı*” diyerek Bayat’ı hatırlatmıştır. Burada, “degre-daş” sözünü bütün çevre olarak düşünmek ve Bayatların geniş bir alana yayıldıklarını söylemek yanlış olmayabilir. Dâna Ata’nın da bunun farkında olduğu görülmektedir.

Bayatlar, günümüzde, Büyük Hazar’ın, kenarından başlayıp Amu Derya boylarını içeren bölümde yaşamaktadır.⁶⁰³ Bunlara, Dargan Ata, Danev, Çarçev, Sakar, Farab, Hocambaz; Buhara’da Alat ve Garaköl’deki yerleşim alanları da eklenmelidir. Azerbaycan Gence, Agcabedi, Guba, Neftçalan, Ucar, Şuşa bölgelerinde de Bayat boyundan yaşayanlar vardır. Ayrıca, Bayatların, Anadolu, Irak, Suriye Türkmenleri ile Rumeli’nde de varlıkları söz konusudur.

⁵⁹⁵ Самойлович (1927), a. g. m. 39-41.

⁵⁹⁶ Ataniyazov, S. (2010). *Şecere, Türkmenin Soyağacı*. (Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine uygulayan Seyitnazar Arnazarov, Nergis Biray). İstanbul: Ötüken. (Eserin orijinali 1994’te yayımlandı), 104.

⁵⁹⁷ Reşidüddin (1982), a. g. e. 50.

⁵⁹⁸ Ebu’l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247.

⁵⁹⁹ Yazıcızâde Ali. (2014). *Selçuk-nâme*. (Hazırlayan: Abdullah Bakır). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 13a, 14a, 19a.

⁶⁰⁰ Kaşgarlı Mahmud (1998), No: 521, I, 55-58.

⁶⁰¹ Haenish, E. , Kozin, S. (2010), a. g. e. 269.

⁶⁰² Ögel (1993), a. g. e. 1, 357.

⁶⁰³ Ataniyazov (2010), a. g. e. 72-73.

3-ALKA EVLİ-KARA EVLİ: Reşidüddin Oğuznâmesi'ne göre “vardığı her yerde başarı ve rahata mazhar olan”⁶⁰⁴, Şecere-i Terâkime'de “uygun”⁶⁰⁵, “Yazıcıoğlu Ali'de “her yere yürürler, muvafakat ederler”⁶⁰⁶ anlamlarındadır. Kaşgarlı Mahmud'un eserinde, “Alkabölük-Karabölük” olarak adlandırılarak on ikinci ve on üçüncü sırada yer almaktadır.

Ahmet Bican Ercilasun, ikinci kelimenin “bölük, avul, evli” anlamına geldiğini anlatmaktadır.⁶⁰⁷ Faruk Sümer, Anadolu'da, “Halka-Evli” şeklinde bir tanımlamanın yer aldığını ifade etmiştir. Alka-evli boyunun ongunu “Köykenek” adı verilen kartal cinsinden bir cins kuştur.⁶⁰⁸ Kara-Evli boyunun ongunu ise Ebu'l Gazi Bahadır Han'a göre Göbek-sarı'dır.

Dânâ Ata “*Alkaöyli (Agöyli) birur çaşı*” mısrasıyla, Oğuznâme geleneğini bozmamıştır. Ataniyazov, günümüzde, Özbekistan'ın Harezmi bölgesi, Ürgenç taraflarında, Salır Türkmenleri arasında “Agöyli” adında bir uruğun varlığından bahsetmektedir.⁶⁰⁹

Aggöylüler, XVIII. ve XIX. yüzyılda Hive Hanlarının, Merv Türkmenlerine yağma amacıyla saldırdıkları zamanda Hive'ye rehin olarak götürülen insanların torunlarıdır.⁶¹⁰ Ahal'da “Aggöyli” şeklinde, oymak adları da bulunmaktadır. “*Alkaöyli (Agöyli) birur çaşı*” mısrasındaki “Çaş” kelimesi, şaş-, çaş-, çöz-, dağıtmak, bozmak anlamına gelir ki düşmanı bozmak karşılığında kullanıldığı anlaşılmaktadır. İhsan Şeyh'in, “*Karaevli (Garaöyli) tarhanımız*” şeklindeki sözünden, İslamiyet öncesi askeri ünvanların Hazar ötesi Türkmenleri arasında yaşadığını göstermektedir.

Şecere-i Terâkime'de, Arsarı Bay'ın kızı Mama, Horasan'a döndüğünde, dört oğlu ve iki kızı olan bir hizmetliyi yanına verirler.⁶¹¹ Bu kulun büyük oğluna Hıdır Çora, ikincisine Ali Çora, üçüncüsüne de İğbek ve dördüncü oğluna da Kaşga Çora adı verilir. Mamabike yaşlanınca bu oğlanlara, mal mülk verir, azat eder. Hıdır Çora Hıdır ili, Ali Çora Ali ili, Kaşga Çora Garaöyli'nin boybaşı olur. Garaöyli boyu, Oğuzname'ye göre, Acı Deniz'in (Amu Derya) kenarında yaşamaktadır.

⁶⁰⁴ Reşidüddin (1982), a. g. e. 51.

⁶⁰⁵ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247.

⁶⁰⁶ Reşidüddin (1982), a. g. e. 51.

⁶⁰⁷ Ercilasun (2008), a. g. m. 12.

⁶⁰⁸ Ögel (1993), a. g. e. 1, 1, 358-359.

⁶⁰⁹ Ataniyazov (2010), a. g. e. 39.

⁶¹⁰ a. g. e. 39.

⁶¹¹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 270-271.

4.YAZIR: Reşidüddin'e göre "çok ülkelerden insanlar senin tarafını tutar"⁶¹², Şecere-i Terâkime'de "halkın, devletin büyüğü"⁶¹³ ile Yazıcıoğlu Ali'de "iller ağası"⁶¹⁴ anlamındadır. Kaşgarlı Mahmud "yazır" kelimesini "yazgır" şeklinde kullanır ve onuncu sırada yer almıştır.⁶¹⁵ Ongunu, Turumtay/Turumtai/Turumtay şeklinde görülen bir çeşit doğan adıdır.⁶¹⁶

Ahmet Bican Ercilasun, "Yazır" kelimesiyle, On Okların A-si-kie boyu arasında ilgi kurmuştur. Kaşgarlı'daki anlamla yani "yas- dağıtıp, yay- ve çöz" şeklinde kullanılmalıdır.⁶¹⁷

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nde adı zikredilen diğer boy isimlerinden biri de Yazır'dır. Yazır⁶¹⁸, Oğuznâme'ye göre, Ay Han soyundan gelmektedir. Yazır'ı Dodurga ve Döger takip etmektedir.

5-DÖGER: Reşidüddin'de herhangi bir anlam verilmemiştir. Şecere-i Terâkime'de "derilmekçün bir yere geleler"⁶¹⁹, Yazıcıoğlu Ali'de "tügrek-tekerlek" manasındadır.⁶²⁰ Kaşgarlı'da on sekizinci sırada yer almaktadır. Dâna Ata Oğuznâmesi'nde de "Töker" şeklinde kullanılmıştır.

Zeki Velidi Togan, "Döger" kelimesini "Tohar" kavmiyle ilgili bulmuş ve kelimeyi duh+er'e getirerek Dede Korkut Destanlarındaki Duha Koca'yla ilgi kurmaya çalışmıştır.⁶²¹

Ahmet Bican Ercilasun "Döger" kelimesi için yuvarlak kavramı etrafında düşünülebileceğini ancak tüğ- fiili için "dügümle-, bağla-" anlamının "yuvarlak"

⁶¹² Reşidüddin (1982), a. g. e. 50.

⁶¹³ Ebu'l Gazi Bahadır Han (1996), a. g. e. 247-248.

⁶¹⁴ Reşidüddin (1982), a. g. e. 50.

⁶¹⁵ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55- 58.

⁶¹⁶ Ögel (1993), a. g. e. 1, 359.

⁶¹⁷ Ercilasun (2008), a. g. e. (3Güz), 13.

⁶¹⁸ "Sultan Ataniyazov'un verdiği bilgilere göre, Yazır kelimesinin etnonim "Yas" isimli Türk boyuyla eş tutulmalıdır. Bu görüşünü, Şecere - i Terâkime'deki "Yasır" kelimesini göstererek açıklamaktadır. Ona göre, "Yas veya As" adı, Alanların ikinci adıdır. Oğuznâme metninin beşinci dördlüğünde adı geçen, "Karadaşlı" kelimesi "Garadaşlı" adı verilen Türkmen boyuna işaret etmektedir ki bu boy Yazırlardan türemiştir." (Ataniyazov, 2010, 233-234)

⁶¹⁹ Reşidüddin (1982), a. g. e. 50.

⁶²⁰ a. g. e. 50.

⁶²¹ Ercilasun (2008), a. g. e. (3 Güz), 14.

kavramı için uygun düşmediğini anlatmaktadır.⁶²² Ogunu “Göçgen” ya da “Köçken” adı verilen bir kuştur.⁶²³ Anadolu’da bu adla anılan yer adları bulunmaktadır.

“Tüver/Tüger/Dügerboyu”, Ataniyazov’a göre, XI. yüzyılda, Sır Derya boylarından, Mangışlak civarına gelmiştir. Bugünkü Krasnovodsk (Kızılsu-Türkmenbaşı) şehri “Gızılkaya” kasabasına yerleşmişlerdir.⁶²⁴ Dodurga boyu ile Tüger boyu bir arada düşünüldüğünde, Bahadır kelimesi, Tüger boyu için de anlamlı olacaktır. Uygur harfli Oğuz Destanı’nda, arabanın bulunuşunun ifâde edilmesi, bu boyla ilgili olabilir.

6-DODURGA: Reşidüddin’de “ülkeyi alan ve düzene sokan”⁶²⁵, Şecere-i Terâkime’de “yurt almayı ve onu saklamayı bilici”⁶²⁶, Yazıcıoğlu Ali’de “mülk dutmak ve yasamak”⁶²⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Anadolu’da Dodurga, Doturga, Dodurga, Doturga, Toturga şeklinde görülür. Kaşgarlı’da “Tuturgu neng tutulması ve buyrulması emrolunan şey” anlamındadır.⁶²⁸

Togan, “Dodurga” boyunu, Kıtayların Liao tarihindeki Tu-tuku kabilesiyle aynı olduğunu düşünmüştür. Ercilasun, tut- fiil kökünün ettirgen çatılı olan tutur- türevinden -a ekiyle türediğini belirtmektedir. Tut- fiili Köktürk Bengü taşlarında, “il tut- devleti, ülkeyi muhafaza et-” anlamında kullanılmaktadır.⁶²⁹ Ogunu Anadolu’da “karçıga/karçıgu” adı verilen Kızıl-Karçıgay’dır.⁶³⁰

Dodurga, bugün, Göklenlerin iki büyük bölümünden birinin adıdır. Dâna Ata Oğuznâmesi’nde yer alan “*Dodurğa Töger bahadır*” mısraı, sözü geçen boyların kahramanlığına işaret etmektedir. Bahadır kelimesiyle, sıfat olarak, Dodurga ve Döger boyları için eş anlamlı şekilde kullanılmıştır.

⁶²² a. g. m. 13-14.

⁶²³ Ögel (1993), a. g. e. 1, 362.

⁶²⁴ Ataniyazov (2010), a. g. e. 201.

⁶²⁵ Reşidüddin (1982), a. g. e. 51.

⁶²⁶ Ebu’l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶²⁷ Reşidüddin (1982), a. g. e. 51.

⁶²⁸ Sümer, F. (1996). *Oğuzlar(Türkmenler)*. (Beşinci Baskı). Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 337-338.

⁶²⁹ Ercilasun (2008), a. g. m. (3 Güz), 15.

⁶³⁰ Ögel (1993), a. g. e. 1, 361.

8-YAPARLI~YAPARLU: Şecere-i Terâkime'de Yapurlu boyu için "Yasır" adı geçmektedir. "Önüne her ne gelse onu yıkar" anlamındadır.⁶³¹ Ancak Reşidüddin'de ve Yazıcıoğlu Ali'de "Yapurlu" ismi zikredilerek Reşidüddin'de "Onun asıl adı Yağma idi. Savaş sırasında, bir kusur işlediğinden onu cezalandırmak icab etti" manasının altı çizilmiştir.

Yazıcıoğlu Ali'de ise hiçbir anlam verilmez. Bu boyun adı Kaşgarlı Mahmud'un eserinde görülmez. Dâna Ata Oğuznâmesi'nde "Ay Han oğlu Yazır Yafıra" mısrası "Yapır" ya da "Yapur" boyuna işaret etmiştir. Yapur boyu Ay Han'dan türemiştir. Faruk Sümer ise, Yapır+lı yani "miskli" ihtimalinden bahsetmektedir.⁶³²

Yaparlu boyunun ongunu, Anadolu'da "kırgay veya kırgaw" olarak bilinen Kaşgarlı Mahmud'da ise "Kargıy" şeklinde geçen bir cins atmacadır.⁶³³

9-AVŞAR: Reşidüddin'de "işinde çevik ve avcılığa düşkün"⁶³⁴, Şecere-i Terâkime'de "iş hızla yapan", Yazıcıoğlu Ali'de ise "cust u çalak ve ava ve canavara ve kuşa heveslü" anlamlarında görülmektedir.⁶³⁵ Doğu ve Batı lehçelerinde görülen farktan dolayı, Kaşgarlı Mahmud, kelimeyi Afşar şeklinde kullanır ve altıncı sırada yer alır. Ongunu, "Cure Laçın" adı verilen bir tür beyaz doğandır.⁶³⁶

Dâna Ata Oğuznâmesi'nde görülen "Yıldız oğlu Karkın Avşar" mısrası, Oğuznâmecilik geleneği açısından her bir Oğuz boyunun adının sayıldığını göstermektedir.

10.KIZIK: Reşidüddin'de "kuvvetli olup, yasa ve savaşa akli eren"⁶³⁷, Şecere-i Terâkime'de, "kahraman"⁶³⁸, Yazıcıoğlu Ali'de "kuvvetlü ve yasaka cid ü cehd edici" anlamlarına kullanılmıştır. Dâna Ata Oğuznâmesi'nde ise "Yıldız oğlu Karkın Avşar", "Bigdil Kızıık haddin aşar" mısralarıyla, Yıldız Han'ın oğullarının adları zikredilmektedir. "Haddin aşar" sözleri ise çokluğu ifade etmektedir.

⁶³¹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶³² Ercilasun (2008), a. g. m. (3 Güz), 15-16.

⁶³³ Ögel (1993), a. g. e. 1, 360.

⁶³⁴ Reşidüddin (1982), a. g. e. 50.

⁶³⁵ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶³⁶ Ögel (1993), a. g. e. 1, 362.

⁶³⁷ Reşidüddin (1982), a. g. e. 50.

⁶³⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

Ercilasun, kız- fiil kökü için, “bir dişi hayvanın erkek istemesi anlamına olabileceğini” anlatmaktadır. Oysa bugünkü modern Türk lehçelerinde, “heyecan, telaş”; kızık- fiili ise “heyecanlı, telaşlı” manasında kullanılmaktadır. Ongunu, “Sarıca kuşu” adı verilen bir cins sarı doğandır.⁶³⁹

11.BEĞDİLİ: Reşidüddin’de “büyüklerin sözleri gibi aziz olur”⁶⁴⁰, Şecere-i Terâkime’de “sözü hürmetlüdür”⁶⁴¹ ve Yazıcıoğlu Ali’de “begler sözü azizdir” anlamlarında görülmektedir. Kaşgarlı’da yedinci sıradadır.⁶⁴² Beğdili, Reşidüddin Oğuznâmesi’nde, hükümdar çıkararak beş boydan birisidir. Bunlardan birisi Kayı boyu iken diğeri de Beğdili’dir. Ongunu “Bahri kuşu” adı verilen bir çeşit deniz doğandır.⁶⁴³

Begdili, Dâna Ata Oğuznâmesi’nde, “Bigdil Kızık hadin aşar” mısrasıyla görülen diğer adı zikredilen boy adlarından birisidir. Yıldız Han oğlu olarak gösterilmiştir. Kızık boyu da bu boy adıyla beraber zikredilir. XI. yüzyıldaki göç esnasında, İran, Türkiye⁶⁴⁴, Kafkas, Irak ve Suriye’ye gitmişlerdir.

12.KARQIN~KARKIN: Reşidüddin’de “aşı çok ve halkı doyurucu”⁶⁴⁵, Şecere-i Terâkime’de “aşlı”⁶⁴⁶ ve Yazıcıoğlu Ali’de “ulu aş ve doyurucu” anlamlarındadır. Kaşgarlı Mahmud’da adı geçmeyen boylardan biridir.

Ercilasun’a göre, Karkın kelimesinin kökü kar- fiilidir. Oğuzlar dışındaki Türklerce bu fiil kat- fiil köküyle kullanılmaktadır. Kar- fiil kökünün üzerine, fiil hareketinin devamlı kılan -kın eki getirilmiştir.⁶⁴⁷ Ongunu, “Su Bürkütü” adı verilen büyük bir kartaldır.⁶⁴⁸ Dâna Ata Oğuznamesi’nde alıcı kuş olarak “Algur” ismiyle birlikte, kartal karşılığında “Bürküt” adı da geçmektedir.

⁶³⁹ Ögel (1993), a. g. e. 1, 363.

⁶⁴⁰ Reşidüddin (1982), a. g. e. 50-51.

⁶⁴¹ Ebu’l Gazi Bahadır Han (1996), a. g. e. 247-248.

⁶⁴² Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁶⁴³ Ögel (1993), a. g. e. 1, 363.

⁶⁴⁴ Yalçın, A. R. (1993). *Cenupta Türkmen Oymakları*. (Hazırlayan: Sabahat Emir). Ankara: Kültür Bakanlığı, I, II, 3-310.

⁶⁴⁵ Reşidüddin (1982), a. g. e. 50-51.

⁶⁴⁶ Ebu’l Gazi Bahadır Han (1996), a. g. e. 247-248.

⁶⁴⁷ Ercilasun (2008), a. g. e. (3Güz), 18.

⁶⁴⁸ Ögel (1993), a. g. e. 1, 364.

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nde “*Hazar ili Ali ili*” mısrasıyla adı geçen “Ali ili” boyu, Şecere-i Terâkime dışında, diğer Oğuznâmelerde zikredilmeyen bir boydur. Dâna Ata Oğuznâmesi'nde, bu boy adının geçmesi, Oğuznâme sahasının, muhtemelen Türkmenistan ile sınırlı olduğunu göstermektedir. Günümüzde, Ali iline mensup oymaklar, Kaka bölgesi, Onbegi ve Yüzbaşı köylerinde, Daşhovuz vilayetinde, Çarçev vilayeti Danev ve Farab'ta, Buhara vilayeti Peşku bölgesinde, Afganistan Antguyı ve Mezar-ı Şerif'te yaşarlar.⁶⁴⁹ Karpov'un eserlerindeki rivayete göre, “Ala il”, “Ağzala il” etnonimi şeklindedir.⁶⁵⁰

Ali ili'nin oluşumu konusunda, Şecere-i Terâkime'deki rivayet dikkat çekmektedir. Arsarı Bey'in karısı Mama'nın kulunun oğullarından birinin adı, Ali Çora'dır. Rivayete göre, Ali Çora azat edilince, ondan gelenler, “Alili” diye tanınır. Ali liler, bu devirde, Aktam ve Garrı geçit arasında yaşamışlardır.⁶⁵¹ 1578 yılında, Ünzün (Uzboy) suyu kesilince, göç etmek zorunda kalmışlardır.

ÜÇOKLAR

1.BAYINDIR: Reşidüddin'de “her zaman bolluk içinde olan”⁶⁵², Şecere-i Terâkime'de “nimetli”⁶⁵³, Yazıcıoğlu Ali'de “hemişe bay ve nimetli ol” anlamlarındadır. Kaşgarlı Mahmud'un eserinde “Bayundur” şeklinde kaydedilmiştir ve üçüncü sırada yer almaktadır.⁶⁵⁴ Dâna Ata Oğuznamesi'nde “*Gün Han oğlu Bayındır*” mısrasında geçmektedir. Bayındır'ın Gün Han oğlu olduğuna işaret edilerek gelenek devam etmiştir.

Zeki Velidî Togan, kelime kökünün “zengin” anlamına gelen, “bay” olduğunu anlatmaktadır. Ercilasun, sözcüğün bayı- fiil kökünden türemediğini düşünmektedir.⁶⁵⁵ Dede Korkut Destanları, Kam Gan oğlu Han Bayındır ve ona bağlı beyler arasında şekillenmiştir.

⁶⁴⁹ Ataniyazov (2010), a. g. e. 60.

⁶⁵⁰ a. g. e. 60.

⁶⁵¹ a. g. e. 61.

⁶⁵² Reşidüddin (1982), a. g. e. 51-52.

⁶⁵³ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶⁵⁴ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁶⁵⁵ Ercilasun (2008), a. g. e. (3. Güz), 18.

2.BECENE: Reşidüddin'de “iyi gayret eden”⁶⁵⁶, Şecere-i Terâkime'de “yapıcı, yapan”⁶⁵⁷, Yazıcıoğlu Ali'de “eyü dövirişi” anlamındadır. Kaşgarlı Mahmud, “Beçenek” şeklinde yazmaktadır. On dokuzuncu sıraya koymuştur.⁶⁵⁸ Togan, Beçenek ile Afrasiyab'ın babası Beşenk arasında ilgi kurmaya çalışmıştır.⁶⁵⁹ Dâna Ata Oğuznamesi'nde adı geçmeyen bir boy olarak gözükmektedir. Ongunu, “Ala-toğanak veya Ala-toğan”dır.⁶⁶⁰

3.ÇAVULDUR: Reşidüddin'de “herkese işinde yardım eden, savaşı, durmayan”⁶⁶¹, Şecere-i Terâkime'de “namuslu”⁶⁶² Yazıcıoğlu Ali'de “namuslu ve irak çavlu” anlamındadır. Kaşgarlı Mahmud “Çuvaldar” şeklinde göstermiştir; yirmi birinci sıradadır.⁶⁶³ Ongunu “Buğdayık” adı verilen kartal türünün en büyüğü ve en yırtıcısıdır.⁶⁶⁴ Çavuldur, Dâna Ata Oğuznâmesi'nde Gün Han'a bağlıdır. “Çavdur bala uranımız” mısrasıyla görülen Çavuldur boyu, Bayat, Salır, Eymir, İva boylarından sonra, bağımsız boy olarak tanınmaktadır. Ögel'in fikrini doğrularcasına Bayındır boyuyla, aynı dürtlükte kullanılmıştır.

Çovdurların, XI. yüzyıla kadar yaşamalarının göstergesi, Çimkent Kazaklarında, Şauldur isimli, bir demiryolu istasyonunun olmasıdır.⁶⁶⁵ Büyük bir grubu, Türkmenistan'da, Mangışlak'a yerleşmiştir. Stravropol'a göçenlerle birlikte, Daşhovuz vilayetinde, Kalinin, Telman bölgelerine gidenler de olmuştur. Sayat, Hocambaz, Buhara (Alat, Garaköl) yaşadıkları yerler arasındadır.⁶⁶⁶

4.ÇEPNİ: Reşidüddin'de “yağı olan her yerde durmayıp savaşı”⁶⁶⁷, Şecere-i Terâkime'de “cesur, kahraman”⁶⁶⁸ Yazıcıoğlu Ali'de “kandaki yağı göre, derhal savaşı ve çapar” anlamındadır.

⁶⁵⁶ Reşidüddin (1982), a. g.e. 51-52.

⁶⁵⁷ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶⁵⁸ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁶⁵⁹ Ercilasun (2008), a. g. m. (3 Güz), 19.

⁶⁶⁰ Ögel (1993), a. g. e. 1, 1, 364.

⁶⁶¹ Reşidüddin (1982), a. g. e. 51-52.

⁶⁶² Ebu'l Gazi Bahadır Han (1996), a. g. e. 247-248.

⁶⁶³ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁶⁶⁴ Ögel (1993), a. g. e. 1, 1, 364.

⁶⁶⁵ Atanıyazov, a. g. e. 221.

⁶⁶⁶ a. g. e. 221.

⁶⁶⁷ Reşidüddin (1982), a. g. e. 51-52.

⁶⁶⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

Ercilasun, Çepniler için, On-Okklar ile Su-ni-şe arasında ilgi kurarak kelimenin kökünü “Çap”a dayandırmaktadır. ⁶⁶⁹ Ongunu efsanevi bir kuş olarak bilinen “Humay/Kumay” kuşudur. ⁶⁷⁰ Dâna Ata Oğuznamesi’nde, Çepniler, Becene-Peçenek ile adı geçmeyen bir boy ismidir.

5.SALUR: Reşidüddin’de “vardığı yerde kılıç çalıp çomakla harbeden”⁶⁷¹, Şecere-i Terâkime’de “kılıçlı”⁶⁷² Yazıcıoğlu Ali’de “qandaki irişesin, kılıç ve çomakın revân olsun” anlamındadır. Kaşgarlı Mahmud’da “Salgur” haliyle görülmektedir; beşinci sıradadır.⁶⁷³ Reşidüddin, Şecere-i Terâkime ve Yazıcıoğlu Ali’de, Salur’dur.

Togan, Salgur boyunun Köke-nor etrafında yaşayan Sarı-gur kabilesinden geldiğini düşünmüştür. Ercilasun Türgiş oymaklarından Sou-ko kabilesinden geldiğini savunmuştur.⁶⁷⁴ Ongunu Orta Asya’da en büyük kartala verilen isim olan “Bürküt”tür.⁶⁷⁵

Salur boyu, Dâna Ata Oğuznâmesi’nde “*Tağ Han oğlu Salur Eymür*” mısrasıyla zikredilir ki bu durum, Şecere-i Terâkime ile aynıdır. Oğuznâme’de, Salur boyunun ardından Eymür boyu gelmektedir. Ayrıca, “*Ürküt Bürküt birur bolgur*” mısrasıyla da ongunun da, “Algur” ya da söylenildiği gibi “Ürküt ya da Bürküt” olması doğrulanmıştır.

Dâna Ata Oğuznâmesi’nin birinci dörtlüğünde adı geçen Süyün Han, Şecere-i Terâkime’ye göre, Salur Kazan soyundandır. Salur Kazan, Dedem Korkud’un söylediği destanlar ile Şecere-i Terâkime ile Dâna Ata Oğuznâmesi arasında bağlayıcı bir kişiliktir.

Salırlar, günümüzde, Türkmenistan’da varlığını sürdüren üç boydan birisidir. Ataniyazov’a göre, Sır Derya boylarından, Mangışlak’a gelen Salırlar, 1263-1264 yıllarında, Selçukların batıya yürüdükleri devirde (Karaman boyu), Saltık Baba önderliğinde Kırım’a gitmişlerdir. Şecere-i Terâkime bu durumu çok iyi özetlemiştir. Salırların diğer kısmı 1370’den önce, Semerkant vilayetindeki Nurata ve Goşarbat

⁶⁶⁹ Ercilasun (2008), a. g. e. (3 Güz), 20.

⁶⁷⁰ Ögel (1993), a. g. e. 1, 365.

⁶⁷¹ Reşidüddin (1982), a. g. e. 50-51.

⁶⁷² Ebu’l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶⁷³ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁶⁷⁴ Ercilasun (2008), a. g. e. (3 Güz), 20-21.

⁶⁷⁵ Ögel (1993), a. g. e. 1, 1, 365.

dolaylarındaki Salırlar'dan ayrılıp Çin'e yol almıştır. Pekin'e yakın Syuh'hua ilinde yaşayan Türkmenler de Salır boyuna mensup olan Türkmenlerdir.⁶⁷⁶

6.EYMÜR: Reşidüddin'de “askeri çok ve zengin”⁶⁷⁷, Şecere-i Terâkime'de “zenginlerin zengini”⁶⁷⁸, Yazıcıoğlu Ali'de “hadsüz eyü bay ol” anlamındadır. Kaşgarlı'da on birinci sıradadır.⁶⁷⁹ Dâna Ata Oğuznâmesi'nde “*Tağ Han oğlu Salur Eymür*” mısrasıyla anlatılmaktadır. Salırlar gibi Eymürler de Dağ Han'a bağlıdır.

Ercilasun'a göre kelimenin kökü, iyi kelimesinde olduğu gibi, ed- köküne dayanmaktadır; asli hali “edimür”dür.⁶⁸⁰ Türkmen şecerelerinde, Yemreli gibi farklı adlarla geçmesine rağmen ongunu “Encari”dir.⁶⁸¹

7.ALA YONTLI~ALAYUTLU~ALA YUNTLU: Reşidüddin'de “hayvanları (atları) daima çok olan”⁶⁸², Şecere-i Terâkime'de “ala atlı”⁶⁸³ ile Yazıcıoğlu Ali'de “Kıratları âla ve eyü atlı” anlamındadır. Kaşgarlı Mahmud, Ula-Yondluğ şeklinde yazmıştır ve on yedinci sırada yer almaktadır.⁶⁸⁴ Ongunu, Moğolcada “cagalmai” olarak bilinen ve siyah kartal anlamına gelen “Yağılbay”dır.⁶⁸⁵ Dâna Oğuznâmesi'nde adı geçmeyen boy isimlerinden biri de Alayuntlu'dur.

Kaşgarlı'nın eserinde dile getirdiği yirmi iki boydan iki ya da üçü adının, M.S. VIII yüzyılda yazılmış Tibetçe bir Uygur belgesinde bahsedildiği görülmektedir. Bu belgede adı geçen boylardan birisinin Peçenek diğzerinin de Ula Yundlug (Alayuntlu) olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸⁶

⁶⁷⁶ Ataniyazov, a. g. e. 182-183.

⁶⁷⁷ Reşidüddin (1982), a. g. e. 51-52.

⁶⁷⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶⁷⁹ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁶⁸⁰ Ercilasun (2008), a. g. e. (3 Güz), 21.

⁶⁸¹ Ögel (1993), a. g. e. 1, 365.

⁶⁸² Reşidüddin (1982), a. g. e. 51-52.

⁶⁸³ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶⁸⁴ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁶⁸⁵ Ögel (1993), a. g. e. 1, 1, 366.

⁶⁸⁶ Dıvıçioğlu, S. (2005). *Oğuz'dan Selçuklu'ya Boy, Konat, Devlet*. (Dördüncü Baskı). Ankara: İmge Yayınevi, 15.

8.ÜREGİR~ÜRÜGÜR: Reşidüddin'de “işi daima yüksekte olan”⁶⁸⁷, Şecere-i Terâkime'de “iyi iş yapan”⁶⁸⁸, Yazıcıoğlu Ali'de “hemîşe eyülük ve ihsan edici” anlamındadır. Kaşgarlı'da on beşinci sırada yer almaktadır.⁶⁸⁹

Ercilasun, Üregir ile On-ok boyları Hu-lu-u arasında bir ilişki kurmuştur. Kelime kökünün, yükselmek anlamında olan ör- fiil kökü olduğunu düşünmektedir.⁶⁹⁰ Ongunu Yazıcıoğlu Ali'de de “Üçkuş” olarak belirtilen “Beygu ya da Baygu”dur.⁶⁹¹ Becene, Çepni, Alayuntluğ ile birlik Üregir'in, Dâna Ata Oğuznâmesi'nde adı zikredilmez.

9.İĞDİR~YİĞDİR: Reşidüddin'de “iyi, büyük”⁶⁹², Şecere-i Terâkime'de “uluğ, yüce”⁶⁹³, Yazıcıoğlu Ali'de “eyülük, ululuk ve bahadırlık” anlamlarına gelmektedir. Kaşgarlı'da on dördüncü sırada yer almıştır.⁶⁹⁴

Ercilasun, kelimenin, daha iyi anlamına gelen “yeg” kelimesine -dır ekinin gelmesiyle oluştuğunu bildirmektedir.⁶⁹⁵ Ongunu “Karçıgay” adı verilen, güvercin avlayan orta boy bir doğandır.⁶⁹⁶ Dâna Ata Oğuznâmesi'nde, İğdür, Bügdüz ve Kınık, Deniz Han oğlu olarak zikredilmiştir.

10.BÜGDÜZ: Reşidüddin'de “herkese karşı alçak gönüllü ve hizmet eden”⁶⁹⁷, Şecere-Terâkime'de “hizmet eden”⁶⁹⁸, Yazıcıoğlu Ali'de “dükeline tevazu ve kulluk ve hizmet eder” anlamındadır. Ongunu “İtelgü” adı verilen ve köpek kapan bir çeşit kartaldır.⁶⁹⁹ Dâna Ata Oğuznamesi'ndeki “*Tengiz oğlu İdür Bügdüz*” mısrasıyla Bügdüz boyu Deniz Han'a bağlanmıştır.

⁶⁸⁷ Reşidüddin (1982), a. g. e. 51-52.

⁶⁸⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶⁸⁹ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁶⁹⁰ Ercilasun (2008), a. g. e. (3), Güz, 22.

⁶⁹¹ Ögel (1993), a. g. e. 1, 366.

⁶⁹² Reşidüddin (1982), a. g. e. 50-51.

⁶⁹³ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶⁹⁴ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁶⁹⁵ Ercilasun (2008), a. g. e. (3), Güz, 22.

⁶⁹⁶ Ögel (1993), a. g. e. 1, 1, 366.

⁶⁹⁷ Reşidüddin (1982), a. g. e. 51-52.

⁶⁹⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁶⁹⁹ Ögel (1993), a. g. e. 1, 367.

Kaşgarlı Mahmud'un eserinde, sekizinci sırada yer almıştır.⁷⁰⁰ Ercilasun'a göre, Bügdüz, "yere kapanmak, gizlenerek saklanmak" anlamındadır.⁷⁰¹

11.YIVA~AVA: Reşidüddin'de "atları yüksek ve aynı zamanda hünerli olan"⁷⁰², Şecere-i Terâkime'de "derecesi yüksek"⁷⁰³, Yazıcıoğlu Ali'de "mertebesi yüksek anlamındadır. Kaşgarlı'da dördüncü sırada yer almıştır.⁷⁰⁴ Ogunu Kırgızlarda beyaz atmaca olarak bilinen ve tuğrul olarak da düşünülen "Toygun"dur.⁷⁰⁵

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nde, "*Iva Kınık hükmi Yılduz*" mısrasıyla, Yıva ve Kınık boylarının sehven Yıldız Han oğlu olduğu ifade edilmiştir. Oysa Reşideddin ile Yazıcıoğlu'nda, Yıva ve Kınık, Deniz Han evladı olarak kaydedilmiştir. D. Aytmuratov, İva boyunun eski Avarlardan geldiğini ileri sürmüştür.⁷⁰⁶ Ona göre, Ava/Avar sözü Moğolların Ever veya Çinlilerin Efa sözünden gelmektedir. "Örölmüş saç, çokul" anlamında kullanılan kelime, bundan dolayı, Avarlarla özleştirilir. Aytmuratov'un yakıştırmadan ibaret bu tezinden farklı olarak Türkmen araştırmacı Ataniyazov, Astrahan ve Stavropol Türkmenleri ağzında görülen, Uva/Uya, "hövürtge (yuva)" kelimesiyle ilişkilendirmiştir.⁷⁰⁷

12.KINIK~KINIQ: Reşidüddin'de "bulunduğu her yerde aziz olan"⁷⁰⁸, Şecere-i Terâkime'de "muhterem, sevgili, aziz"⁷⁰⁹, Yazıcıoğlu Ali'de "dükkelinden her yerde bunlar aziz ola" anlamındadır. Kaşgarlı'da ikinci sıradadır. Ogunu açık renkli güvercin avlayan "Cure doğan" adında bir atmacadır.⁷¹⁰

AKMAN-KARAMAN

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nde, "*Akman Karaman Ülüşdü*" mısrasında, adı geçen Akman ve Karaman boyları hakkında Kaşgarlı ve Reşidüddin'de herhangi bir bilgi mevcut

⁷⁰⁰ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁷⁰¹ Ercilasun (2008), a. g. e. (3 Güz), 23.

⁷⁰² Reşidüddin (1982), a. g. e. 51-52.

⁷⁰³ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 247-248.

⁷⁰⁴ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

⁷⁰⁵ Ögel (1993), a. g. e. 1, 1, 367.

⁷⁰⁶ Ataniyazov, a. g. e. 225.

⁷⁰⁷ a. g. e. 225-226.

⁷⁰⁸ Reşidüddin (1982), a. g. e. 51-52.

⁷⁰⁹ Ebu'l Gazi Bahadır Han (1996), a. g. e. 247-248.

⁷¹⁰ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, I, 55-58.

değildir. Bu tespit, boyların eskiliğine bir işaret olabilir. Nitekim Agacanov'a göre, XI. yüzyılda, Akman ve Karaman boyları, Çimkent'te yaşamıştır. Ancak, bahise konu boyların son dönem büyük Oğuz boylarının daha alt kolları olması mümkündür.

Tenişev'e göre, Semerkant'taki Nurata Türkmenleri (Salırlar) nin bir kısmı, 1370'de, Çin'e, Pekin'e (Syunhua eyaleti) göç etmiştir. Mirza Haydar Duğlat tarafından yazılan, Tarih-i Reşidî adlı eserin "Tibet'in Konumu, Dağları ve Düzlüklerinin Adet ve Dinleri Hakkında Bir Bahis" bölümünde, Tibet'in coğrafyası anlatılmıştır.

Eserde, Huçu, "Salar" adlı bir bölgeden bahsedilmektedir. Tibet'in Kuzey ile Batısı arasında, Güney ile Doğu arasında sekiz aylık bir mesafe olduğuna değinildikten sonra, Baluristan ve Hitay Kanfancusu'na bağlı olan Huçu Salar zikredilmiştir. Salar, Sarı nehrin güney yakasında, Hoçu'nun kuzey ve kuzey batısındaki çok sayıda köyü içermektedir. Hoçu ve Salar bölgesine bir ziyaret gerçekleştiren W. W. Rockhill, burada yaşayanların Müslüman ve Türk olduğunu ifade ederek "Ak Kalpaklı ve Kara Kalpaklı" olmak üzere ikiye ayrıldıklarını belirtmektedir. Rockhill, Çinlilerin Salarları, "Kara Kalpaklı" şeklinde ifade ettiklerini, Ming Hanedanı yıllıklarında, Salarlardan, Hoçu ve komşu yörelere yerleşen Türk boylarının kalıntıları olarak görüldüğünü ve İmparatorluk açısından rahatsızlık duyduklarını anlatmıştır.⁷¹¹

Karamanlılar, Orta Asya, Çin, Makedonya, Bulgaristan, Türkiye, Irak, Suriye'ye dağılmışlardır.⁷¹² Navşirvanov'a göre, Karaman adlı Türkmen boyu, Kırım'da yaşayarak, Satuk Baba önderliğinde, Erzurum'dan Kırım'a göçmüştür. Karaman boyu, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime eserine göre, XI. yüzyılda, Mangışlak'a göç etmiştir.

7.2.Orun ve Ülüş Taksimatı

Eski Türklerde, kabilelere mensup insanların meclislerde, toy gibi büyük toplantılarda, oturuş düzenine "orun" denilmektedir. Ziyafetlerde yiyeceklerin, yemeklerin belirli olmasına da "ülüş = pay" adı verilmektedir.⁷¹³

⁷¹¹ Duğlat, H. M. (2006). *Tarih-i Reşidî*. (Çeviren: Osman Karatay). İstanbul: Selenge Yayınevi. (Eserin orijinali 1895'te yayımlandı), 575.

⁷¹² Ataniyazov, a. g. e. 52.

⁷¹³ Kafesoğlu, a. g. e. 244.

Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lûgati't Türk'te "orun" kelimesini, "urun ve orun" şeklinde kullanmıştır. "Urun" "oturulan yer"⁷¹⁴ anlamına gelmektedir. "*Ol meni urundın turgurdi*" cümlesinde olduğu gibi "yer, mekân, mevki" manalarında da kullanılmaktadır.⁷¹⁵

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eserindeki "orun" kelimesi, Divanü Lûgati't Türk'te olduğu gibi, aynı anlamı taşımaktadır. "Yer, mekân, mevki" manaları veren sözcük, şöyle geçmektedir:

*"Hangi çağda olursa olsun, bugüne kadar daha yüksek daima yer bilgiliye kismet olmuştur."*⁷¹⁶

*"Yeri o yarattı, onun için yer bahis mevzuu değildir; şunu bil ki onsuz da yer yoktur."*⁷¹⁷

Aynı eserin, "Ay Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'ya Vasiyetnâme Yazdığını Söyler" bölümünde, "ülüş" kelimesinin "pay, nasip, hisse" anlamlarında da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

*"Toplanmış olan altın ve gümüşüm olduğu gibi kaldı; onlardan benim hissem ancak hesap vermek düştü."*⁷¹⁸

Ahmet Caferoğlu, Atabetü'l Hakayık'ın Nesim Asım neşrinde, "sokak, mahalle" anlamlarında kullanılan, "oram/uram" kelimesine değinerek Muhabbet-nâme hariç, diğer eserlerde görülmediğini anlatmaktadır. Caferoğlu, Radloff'un sözlüğünde "oram" sözcüğünün geçtiğine işaret ederek Tatar Türkçesi gibi yaşayan Türk şivelerinde varlığına değinmektedir.⁷¹⁹

Dede Korkud Destanlarında, Dresden nüshasının Dirse Han Oğlu Boğaç Boyu'nda, Dirse Han, Bayındır Han'ın kendisinin diğer beylerden daha aşağı yerde oturmasına dair şu sözleri dile getirmiştir:

⁷¹⁴ Kaşgarlı Mahmud (1998), a. g. e. 521, IV, 698.

⁷¹⁵ a. g. e. 442.

⁷¹⁶ Yusuf Has Hacip (1985), a. g. e. II, 27.

⁷¹⁷ a. g. e. 13.

⁷¹⁸ a. g. e. 107.

⁷¹⁹ Caferoğlu, A. (1943). *Türk Dili Tarihi Notları*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası, II, 79.

*“Bayındır Han benim ne eksüklüğüm gördi,
kılıcumdan-mı gördi, şuframdadan mı gördi, benden
alçak kişileri ağ otağa kızıl otağa kondurdu, benim
şuçum ne oldu - kim kara otağa kondurdu.”⁷²⁰*

Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında, asıl konu, “çocuksuzluk” motifi olsa da Dirse Han, konuşmasında, yerinin neden diğer beylerden farklı olduğunu sormaktadır.

Uygur harfleriyle yazılmış Oğuz Destanı’nda, Oğuz Kağan büyük bir kurultay toplar ve herkesi bu kurultaya davet eder. Kurultay sonunda, sağ yanına kırk kulaç büyüklüğünde bir direk diktirip üstüne de bir altın tavuk koyup altına da bir ak koyun bağlatır. Aynı şekilde, sol tarafına da kırk kulaç büyüklüğünde bir direk diktirip üstüne bir gümüş tavuk, altına da bir kara koyun koydurmuştur. Bundan sonra, sağ yanına “Bozoklar”, sol yanında da “Üçoklar” oturur.⁷²¹ Açık bir şekilde ifade edilmese de, oturuş şekli düzenlenmiştir.

Oğuznâmecilik geleneği içinde, Oğuz boylarının her boyun oturacak yerini (orun) ve ülüşünü, ilk defa, Oğuz Han’ın ilk eşinden olma Gün Han tayin etmiştir.

Reşidüddin Oğuznâmesi’nde, Oğuz Han, sağlığında, Yenikent şehrinin hâkimiyetini, Irkıl Hoca’ya emanet etmiştir. Irkıl Hoca, Oğuz Han oğlu, Kün Han’a, Oğuz Han zamanından, pek çok hazine, sayısız hayvan düştüğünü ve Kün Han ile altı kardeşin (yirmi dört çocuğun) sonradan bu mallar yüzünden çekişebileceğini anlatır.

Yaşlı bilge, önceden, her bir kardeşin rütbesini, mesleğini, adını kararlaştırarak her birinin nişanının ve damgasının olmasının, sorunun çözümü olduğunu Kün Han’a bildirir. İleride, devletin geleceği için bu gereklidir. Irkıl Hoca, düşüncesini şu sözlerle sonlandırır: *“Bunu yapmak devletin devamlılığı ve uruğunuzun iyi nam kazanmasının gereğidir.”⁷²²*

Kün Han, bu sözleri çok beğenir ve Irkıl Hoca’ya söylediklerinin yerine getirmesini ister. Oğuznâme’ye göre, Irkıl Hoca, Oğuz’un hayatında, bir yarısı “Bozok” diğer yarısı

⁷²⁰ Ergin, a. g. e. 169, 78-79.

⁷²¹ Bang, W., Arat. R. R., a. g. e. 14.

⁷²² Reşidüddin (1982), a. g. e. 50-52.

“Üçök” olan alan oğullardan olan çocukların her birisine isim verir. Yine her birine, birer damga tespit eder. Her birinin hangi hayvanın ongunu kullanacağını belirtir.⁷²³

Şecere-i Terâkime adlı Oğuznâme’de, Oğuz Han, Şam vilayetine sefere çıktığında bir kölesine altın bir yay ve ok vererek Şam çölünün doğu ve batısına gönderir. Amaç, çocuklarını, Şam çölüne ava gönderip, gizlettiği yay ve oku buldurmaktır.

Oğuz Han, üç büyük oğlu Gün, Ay ve Yıldız’ı çölün doğu tarafına, üç küçük oğlu olan Gök, Dağ ve Deniz’i de çölün batı tarafına, gönderir. Hem büyük oğullar hem de küçük oğullar saklanılan yay ve oku bulmakla beraber, bir çok avla gelir. Oğuz Han, çocuklarının yay ve oku bulduklarını halka bildirip çocuklarına yay ve oku geri verir. Yay ve ok üçe kırılarak paylaşılır.

Oğuz Han, altın yayı bularak üçe bölüp paylaşan büyük kardeşlerin adına “Bozok”, adını verir. Altın oku bulup üçe bölerek paylaşan küçük kardeşleri de “Üçök” şeklinde tanımlar. Ayrıca, yerine Kün Han’ın geçmesini söyledikten sonra, Bozok neslinden gelenin padişah olmasını ister.

*“Dünya son buluncaya kadar, Bozok’un iyisi padişah olsun, diğerleri sağda otursun, Üçöklar, solda olsunlar, evin sol tarafında, otursunlar”*⁷²⁴ şeklinde diyerek Bozok ve Üçökların orunlarını belirlemiş olur.

Reşidüddin Oğuznâmesi’nde olduğu gibi Ebu’l Gazi Bahadır Han tarafından kaleme alınan Şecere-i Terâkime adlı Oğuznâme’de de Irkıl Hoca, devletin geleceği için, Kün Han’a, babası Oğuz Han zamanında kazanılan yurtlar, şehirler, iller ile canlı ve cansız malların paylaşılması gerektiğini anlatmıştır. Kün Han, babasına da ölünceye kadar vezirlik yapan Irkıl Hoca’ya, neyi uygun görürse onu yapmasını emreder.

Reşidüddin Oğuznâmesi’nden farklı görülen, Oğuz Han ve kardeşlerinden olan ikinci eşlerin orun ve ülüş meselesidir. “Oğuz Han’ın Çocukları ve Torunları Adları Hakkında” adlı bölümde, açık bir şekilde, orun ve ülüşlerini görmemiz mümkündür.

⁷²³ a. g. e. 50.

⁷²⁴ Ebu’l Gazi Bahadır Han, 243- 244.

Oğuz Han'ın altı oğlunun kumalardan olan çocuklarının adları, Kene, Köne, Turbatlı, Gireyli, Sultanlı, Oklı, Kökli, Suçlı, Horasanlı, Yurtçı, Çamçı, Torumçı, Kumı, Sorkı (Sorhı), Kurçık, Suraçık, Karaçık, Kazgurt, Kırgız, Teken, Lala, Murdeşuy, Sayır'dır. Bu isimlerden bir kısmını orun ve ülüş taksimatı sırasında, et doğrayıp atları tuttuğu görülmektedir.⁷²⁵

Orun ve ülüş meselesi, Cengiz-nâme'nin girişinde de görülmektedir. İçen Han ile Sayın Han, birbirlerinin adına hanlıktan feragat edip, Cengiz Han'ın yanına giderler. İçen Han, Sayın Han'ı Han olarak görmek ister. Cengiz Han, bir anadan doğan iki oğul ve diğer eşlerinden on yedi oğula üç orda⁷²⁶ verir. Altın eşikli ordayı Sayın Han'a, gümüş eşikli kök orda'yı İçen Han'a ve çelik eşikli boz ordayı da Şiban Han için düzenler.⁷²⁷ Bu tayin şekli, bir Altay kavmi olan ancak ordusunun, tebasının Türk boylarının teşkil ettiği Çengiz siyasal sistemini de tesis eder.

Ülüşle ilgili olarak Cengiz Han'ın gerekli yurt taksim yaptıktan sonra ülüşü de belirlediği görülmüştür. Çengiz-nâme'de ülüşün adı, "süsün ve konalga"dır. Cengiz Han, nesline yurdunu taksim ettikten sonra, süsün ve konalgaları da dağıtır.⁷²⁸ Sabahleyin, daire şeklinde toplanıp beyler bir tarafa otururlar. Cengiz Han, beylerle istişare edip On (Sağ) kol ile İdil nehrindeki illeri Sayın Han'a, Sol kol ile Seyhun boyundaki illeri İçen Han'a verir.⁷²⁹ Bu taksim, Üçok ve Bozok tayinini hatırlatmaktadır.

Moğolların Gizli Tarihi'nde "ok" motifi, bir araya gelmenin aracıdır. Alan-ho'a, oğulları Belgunotai, Bugunotai, Buhu-hatagi, Buhatu-salci ve Bodonçar'a kıştan kalma bir koyunu keserek ziyafet düzenler. Ziyafette, onlara bir ok vererek kırmalarını ister. Oğullar, oklarını rahat bir şekilde kırarlar. Ancak anneleri, oğullarına, oklarını ikiye bölmelerini ister, bu da kolaydır, kırılırlar. Bu sefer kırılan okların bir deste yapılıp kırılması

⁷²⁵ a. g. e. 246.

⁷²⁶ "Orda: Orda ya da ordu kelimesi Türk ve Moğol dillerinde aynı manaya gelmekte ve bu dillerin sözlüklerinde eskiden beri mevcut olup, başlangıçta yurt, han yurdu, saray yurdu anlamında kullanılır." (Ötemiş Hacı (İlyas Kamalov), 2009, 32)

⁷²⁷ Ötemiş, a. g. e. IV/A1. 1. Dizi, 1, 32.

⁷²⁸ "Süsün ve konalga: Altın Orda'da Süsün, ulaklara ve seyahat eden devlet görevlilerine ve hayvanlarına erzak temini ile ilgili yükümlülük olarak geçmektedir. Konalga ismine kaynaklarda rastlanmamaktadır. Koltka vergisi olarak düşünülebilir. Hanın ve adamlarının gezileri esnasında geçtikleri topraklarda kendilerine takdim edilen hediye olduğu düşünülmektedir." (Ötemiş Hacı (İlyas Kamalov), 2009, 34-35)

⁷²⁹ a. g. e. 34-35.

istendiğinde, bunun mümkün olmadığı görülür. Alan-ho'a, çocuklarına bir ok olarak kaldıklarında kırılmanın çabuk olacağını, ancak destenin kırılmayacağını anlatmıştır.

Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Oğuznâmesi'ne göre ise orun ve ülüş taksimatı, Reşidüddin in Oğuznâmesi ile ortaktır.

Yazıcıoğlu Ali tarafından kaleme alınan Tevârih-i Ali Selçuk adlı Oğuznâme'nin birinci bölümünde, diğer Oğuznâmelerde görüldüğü gibi, Oğuz Han bir toy düzenler. Gün, Ay, Yılduz, Gök, Dağ, Deniz adlı oğullarını ittifak ile ava gönderir. Avda bir altın yay ve üç altın ok bulunur. Oğuz, altın yayı alıp, üçe böler ve büyük oğullarına "Bozok" adını koyar. Askerlerin sağ kolunun bu üç oğlana taalluk etmesi gerektiğini söyleyerek, diğer oğlanlara "Üçok" adını verir. Askerlerin sol kolunun da bunlara tabi olacağını belirtir. Bozok ve Üçok adlarının verilmesiyle askerlerin orunu da belirlenmiş olur. Kendisinden sonra, Ulu oğlanın geleceğini ifade ederek, Ay Han'ın Ulu oğlandan sonra padişah olacağını belirtir.⁷³⁰

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda yaşlı bilge Ulug Türk, Reşidüddin Oğuznâmesi ile Tevârih-i Ali Selçuk adlı Oğuznâme'de Irkıl Hoca olarak görülmektedir. Dâna Ata Oğuznâmesi'nde ise telmihte bulunularak, "Sakalı ak" diye anlatılmaktadır.

Kazan Üniversitesi Yazmalar Kütüphanesi'nde bulunan ve 1930-1937 yılları arasında, Sait Vahidî tarafından derlenen Kazan Oğuznâmesi'nde Oğuz Kağan oğullarına Bozok ve Üçok isimlerini verdikten sonra Düsturü'l Amel adı altında bir vasiyet yazar. Bu vasiyeti veziri, Irkıl Hoca'ya verir. Düsturü'l Amel kısmından sonra, Oğuz Han'ın oğullarının ismi sayılır. Bu isimler arasında Ay Han'ın oğulları sayılırken Ebu'l Gazi'de dördüncü oğul gösterilen Düker'in yerine Badlı ismi vardır. Yıldız Han'ın ikinci oğlu da Kızık yerine Karal olarak geçer.⁷³¹

Orun meselesinde, Kazan Oğuznâmesi ile diğer Oğuznâmeler arasında görülen fark, sağ kolda dördüncü çadırda Dodurga'nın yerinin Yıldız Han'ın büyük oğlu Afşar'a bırakılmasıdır. Ülüş'te payı Düker yerine Kırıl doğrar ve atları Mürdeşay'ın yerine

⁷³⁰ Bakır (2008), a. g. m. (3/7), 184-185.

⁷³¹ Türkmen (1995), a. g. e. (26), 4-8.

Tarumçı at tutar. Diğer bir fark ise beşinci çadırda Avşar yerine Biğdilli oturur. Kazık yerine Karkın et doğramakta, Tarumçı yerine de Karaca at tutmaktadır.⁷³²

Uzunköprü Oğuznâmesi'nde, başta ve sonda görülen eksikler, orun ve ülüş paylaşımı hakkında bilgi sahibi olunmasını engellemektedir. Ancak, Halaç, Kınıklı, Karluk, Kıpçak ve Uygur ile Agaçerlerin Oğuz'a itaat etmesi sonucu, Oğuz'un onlara bir toy düzenlediği ve bu toyda da, bunların hak ettiği gümüş, altın ve at ve koyun paylarının tükettiği yazılıdır.⁷³³

Andelip Oğuznâmesi'nde , “Damgalar Hakkında Halkın Söyledikleri” adlı bölümde, “atasının âkil, anası nâkil, bir kız doğmuştur, yirmi dört şekil” şeklinde denilerek, damgalara telmihte bulunulmuştur.⁷³⁴

“Oğuz Han'ın Saltanat Basamağına Ulaşması” bölümünde ise Oğuz Han'ın üç karısından altı oğlu olduğu dile getirilmiştir. Oğuz'un her bir dört oğlun işe, sağdan sola doğru başlaması, oruna işaret etmektedir. Oğuznâme'nin “çok inci mallar verip, kendi iradelerine bırakmış” mısrası da ülüşü göstermektedir. Reşidüddin ve Şecere-i Terâkime adlı Oğuznâmelerde, paylaşım işini yapan Irkıl Ata'dır. Yine aynı Oğuznâme'de Oğuz Han'ın yurdunu üçe taksim edip, her iki oğlunu hükümdar yaptığı yazmaktadır.

Tarihi Salar Baba adlı Oğuznâme'de, Oğuz'un büyük oğlu Kün Han tahta geçmiştir. Yenikent'in hâkimi Irkıl, yirmi altı oğula makam, meslek ve ad verilmesi gerektiğini Kün Han'a söylemiştir.⁷³⁵ Orun ve ülüş paylaşımı, Reşidüddin Oğuznâmesi'ni takip edici niteliktedir. Toprak paylaşımında, Bozoklar Sayram sınırı ve Başkırt'taki dağları ve Karabağ'ı yaylak edineceklerdir. Üçoklar ise Kürtak, Korkut ve Tuğlık, Almalık'a kadar yaylak yapabilirler.⁷³⁶

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nin ikinci dörtlüğü incelendiğinde, sakalı ak olan bir kişinin “öyün” kurduğu görülmektedir.

⁷³² a. g. m. 6.

⁷³³ Orkun (1935), a. g. e. 118.

⁷³⁴ Aça, a. g. e. 215-219.

⁷³⁵ Güler, a. g. e.

⁷³⁶ a. g. e. 291-292.

“Şakalı ak öyün kurdı
 Kırk oğluna orun birdi
 Orunnâme andın kaldı
 Yol koyub ötdi Hanımız”⁷³⁷

Oğuznâme sistemi düşünüldüğünde, kırk oğluna orun veren Oğuz Han olmalıdır. Bu orunlardan dolayı, “Orunname” ismi zikredilmektedir. Oğuznâmeler dikkate alındığında orun ismini Şecere-i Terâkime ile Dâna Ata Oğuznâmesi’nde görülmektedir. Oğuznâmelerde, Oğuz Han’ın altı oğlu ve ona bağlı olarak yirmi dört oğullarının torunlarının ismi geçmektedir. Şecere-i Terâkime ve onun izleyen diğer Oğuznâmelerde, bu sayı, İrkıl Ata ve kendisiyle beraber otuz yedidir.

7.3.Şecere

Arapça şecere kelimesi, “küçük ağaç, bir tek ağaç” anlamlarında kullanılmaktadır. Şecere-i hayat ise “hayat ağacı, soy ağacı, bir ailenin soyunu, sopunu gösteren cetvel” olarak bilinmektedir.⁷³⁸

Oğuznâmelerde, ilk Ata’ya işaret edilirken kimi zaman da soy açısından bir şecere içerisine girilmektedir. İslamiyetten önce tespit edilen Oğuznâmelerde İlk Ata Oğuz Han’dır. Diğer Oğuznâmelerde ise birbirini takip eden bir çizgi söz konusudur.

Dede Korkut Oğuznâmelerinin girişinde, Korkut Ata’nın Bayat boyuna mensup olduğunu ifade eden bir cümle mevcuttur. Soy bilgisi açısından, Korkut Ata Bayat’tır. Daha sonraki cümlelerde, Korkut Ata, Hanlık’ın Kayı’ya geçmesini dileyerek Kayı boyunun Osmanlı nesli olduğuna işaret etmektedir.⁷³⁹

Dede Korkut Kitabı’nda “Oğul atanın yetirüdür, iki gözinün biridir. Devletlü oğul kopsa ocağının közidür” cümlesiyle, neslin devamının oğul ile sağlatıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca “Ata adını yorıtmayan hoyrad oğul ata bilinden inince inmese yiğ” cümlesi, yukarıdaki görüşü desteklemektedir.

⁷³⁷ Самойлович (1927), а. г. е. 39-41.

⁷³⁸ Develioğlu (1995), а. г. е. 982.

⁷³⁹ Ergin, а. г. е. 169, 73-74.

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda, Saklap, Kıpçak, Karluk, Kalaç ve Kanglı topluluklarına ad veren Oğuz Kağan'dır. Oğuz Kağan, bu yönüyle, kavimlerin nesebinin kökenini belirlemiş olmaktadır. Bir anlamda nesil başısıdır.

Reşidüddin Oğuznâmesi'nde, İslami rivayetle, "*Nuh Peygamber A. S. yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman büyük oğlu Yafes'e Doğu illeri Türkistan'ı ve o tarafları verdi. Yafes Türklerin deyişine göre Olcay Han diye lakap alır*"⁷⁴⁰ şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Daha sonra, Olcay Han'ın Dhib Yavqu Han adında bir oğlu olacaktır.

Câmiü't Tevârih'te, Türkistan ve Doğu illerinin Yafes'e verilmesiyle, Türklerin soyunun, bir manada Yafes'ten başladığına işaret edilmiştir. Olcay Han, Türklerin soyunun başlangıcıdır. Onun oğlu Dib Yavqu Han ve onun oğulları, Kara, Or, Kür ve Küz-Han'dır. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın yerini, Câmiü't Tevârih'te Nuh peygamber almıştır. Nuh peygamber de, oğullarına toprak paylaşımı yapar. Bu konuda, keskin çizgi, İslamiyet'in kabulü olmalıdır. Nuh ve Yafes A.S.'dan sonra, diğer adı zikredilen Adem peygamberdir. Oğuz Han, "*Âdem peygamber topraktan yaratılmıştı ve sonunda toprak oldu*" şeklinde diyerek özünün toprak olduğunu belirtmiştir. Âdem peygamberin ilk insan olduğuna işaret edilerek insan özünün toprak olduğu inancı işlenmiştir.

Oğuznâme'de kılıç artıkları olarak nitelendirilen Muvallar için şunlar kaydedilmiştir:

*"Kılıç artıkları nihayet onun hâkimiyetini kabul ettiler. Dediler ki: Biz senin aslından ve soyundanız; aynı kökten türeyen dal - budaklarız ve onların yemişleriyiz."*⁷⁴¹

*"Mogollar Kür-Han, Küz-Han ve Or-Han neslinden türemiş ve doğu taraflarına sahip olmuşlardır. Amma onların ne oldukları hususu doğru olarak belli değil."*⁷⁴²

Reşidüddin Oğuznâmesi'nde, Moğollar, soylarının Oğuz Han ile aynı olduğunu imâ ederler. Oğuz Han'ın babasının kardeşleri, Moğolların atasıdır. İslamiyet öncesi olduğu gibi sonrasında da, Oğuznâmeciliğin temel yapı taşı, soyu Oğuz Han'a bağlama çabası

⁷⁴⁰ Reşidüddin (1982), a. g. e. 17.

⁷⁴¹ a. g. e. 20.

⁷⁴² a. g. e. 20.

burada da görülmektedir. Ancak bu durum ikinci aşamadır, çünkü öncelikle, Nuh ve Yafes peygamberin adı zikredilmiştir. Oğuz Han, adı zikredilen peygamberlerin soyundan gelmektedir.

Moğolların Gizli Tarihi'ne girişte, Çingiz Kağan'ın atalarının, Tanrı'nın takdiriyle bir bozkurttan ileri geldiği Cengiz Han'ın eşinin de beyaz bir dişi bir geyik olduğu anlatılmaktadır. Onan nehri ve Burhan Haldun Dağı civarına yerleştiklerinde, Bataçihan adlı oğulları, soylarını devam ettirmiştir. Bataçihan ile başlayan soy, Duvasohor ve Dobun-mergan ile sürecektir.⁷⁴³ Dişi bir kurttan türeme motifi, Moğolların Gizli Tarihi'nde erkek bir kurda dönüşmüştür.

Kurt motifiyle bağlantılı, Dobun-mergan ve Alan-ho'a'dan doğan iki çocuk dışındakiler (Belgunotai ve Bugunotai) evin (çadırın) bacasından sızan ışık vasıtasıyla doğarlar. Buhu-hatogi, Buhatu-saki ve Bodonçar, bu sarı ışıktan değildir.⁷⁴⁴ Bu motif, Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan'ın eşlerinin, gökten inmesini ve su kenarında bulunmasını hatırlatmaktadır. Daha sonra, gökten inen ve su kenarında bulunan eş motifi erise de, destanlarda isimleri kalacak ve Oğuz'un soyu hakkında belirleyici olacaktır. Sonuçta İslami olmayan bir motif, İslamiyet sonrası Oğuznâmelerde soy belirleyicisi olarak kullanılmıştır.

Şecere-i Terâkime'de, giriş, şecereyi anlatan kişinin Çingiz Han soyundan Ürgençli Arap Muhammed Han oğlu olduğu dile getirilerek Ebu'l Gazi Bahadır Han anlatmaya başlamıştır. Şecere kelimesi, ilk defa Türkmenlerin Şeceresi anlamına gelen eserde kullanılmıştır. Ebu'l Gazi Bahadır Han, "*Âdem'den bu zaman kadar tarih 1071*" şeklinde diyerek, Türkmen adını dile getirmektedir.

Oğuznâme'de, Âdem peygamberden başlayarak Âdem peygamberin oğlu Şeys ve onun oğlu Kınan'ın adı sırayla verilir. Âdem peygamber öleceği zaman, oğlu Şeys'e baş olma görevini vermiştir. Bu bir anlamda, saltanatın intikal etmesidir. Şeys, öldükten sonra sırayla Anuş, Mihlail, Berd, Ehnoh yani İdris, Matuleşeh, Leymek ve en son Nuh gelir. Mihlail zamanında, insanların çoğaldığı, oturdukları yere sığamadıkları anlatılmıştır.⁷⁴⁵

⁷⁴³ Haenish, E., Kozin, S., a. g. e. 3-6.

⁷⁴⁴ a. g. e. 8.

⁷⁴⁵ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 232.

Diğer Oğuznamelerden farklı olarak bir şecere karşılaşılmakta ve en son Nuh A.S ile sonlanmaktadır. Şeys peygamber, Hz. Âdem'in vasisidir. Şit peygamber olarak da bilinir. Şit peygamberin oğlu, Anuş ve onun oğlu Kenan gelir. Mihlail ve Berd (Yerd), Berd oğlu Ehnoh (İdris), İdris oğlu Matuleşaleh'in isminin zikredilmesi de dikkat çekicidir. Matuşaleh, Nuh peygamberin büyük dedesi olup ondan sonra, Leymek gelmektedir. Bu isimler arasında, Şit, İdris ve Nuh peygamberin Kuran-ı Kerim'de adı geçmekteyken diğerleri, Tevrat ve İncil'de yer almaktadır.⁷⁴⁶

Nuh peygamberin oğulları Ham, Sam ve Yafes'in adı zikredilmiştir. Nuh A.S. Ham adlı oğluna Hindistan, Sam adlı oğluna İran ve en son Yafes'e de Kuzey taraflarını vererek çoğalmalarını emreder.⁷⁴⁷ Başlangıçtan beri gördüğümüz Oğuz Han'ın taksim işini, Nuh A. S. yapmıştır.

Yafes peygamberin babasının emriyle, Cudi Dağı'ndan ayrılıp, İtil ve Yayık suyunun yakasına ulaştığı yazılıdır. Yafes'in Türk, Hazar, Saklap, Rus, Ming, Çin, Kimarı ve Tarih adında sekiz oğlu vardır. Anlaşıldığı üzere, bu isimler, o dönemdeki milletleri yansıtacak konumdadır. Saklap adının, Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'ndan beri gelmesi düşündürücüdür. Hem Uygur harfli Oğuz Destanı'nda hem de de Reşidüddin'de, Yafes peygamber ile ilgili bu kadar ayrıntı görülmemiştir. Uzadıya verilen nesil, eserin adıyla birebir örtüştüğünü göstermektedir. İslamiyet'in kabulüyle, insanlığı Âdem peygambere ve ardından milletleri de Nuh peygambere bağlama geleneği, Oğuznâmecilik geleneği içerisinde bir kült haline dönüşmüştür.

Diğer iki Oğuznâme'den farklı olarak Yafes'in oğlu Türk'ün, dört oğlu olduğu açıklanmıştır. Oğullarının adları Tütek, Çigil, Bersaçar ve Emlak'tır. Türk'e Yafes oğlu adı verilip, Isıg Köl civarına kadar gelip yerleşmiştir. Yafes, yerini oğlu Türk'e, Türk de Tütek'e bırakır.

Şecere ve nesil ile bağlantılı "Oymak" kavramına, Şecere-i Terâkime'de rastlanmıştır.⁷⁴⁸ Oğuznâme'de, "Oğuz Han'ın Çocukları ve torunlarının Adları Hakkında" adlı bölümde, altı oğlunun kumadan olan çocuklarının adı yazılmıştır. "On iki Yüzlük ve

⁷⁴⁶ a. g. e. 233.

⁷⁴⁷ a. g. e. 234.

⁷⁴⁸ a. g. e. 247.

Yirmi Dört Oymağın Anlamı Hakkında” bölümünde,“Yüzlük” ve “Aymak” adları zikredilmiştir.

Ötemiş Hacı'nın Çengiz-nâme tercümesinde, insanlığın yaradılışı, Âdem A.S.'a dayandırılmıştır. Dünyayı ve insanlığı yoktan var eden ve Âdem'i bütün yaratılmışlardan yüce ve değerli kılan Allah'a şükür söz konusudur.⁷⁴⁹

Tevârih-i Ali Selçuk adlı Oğuznâme'de şecere, Âdem peygambere salavatla başlayıp Allah'ın Hz. Âdem'e, Havva'yı çift olarak verdiğini ifade etmektedir. İkinin neslinin yeryüzüne yayılarak, Nuh A. S'ın oğullarından Yafes'in zürriyetinin Türkistan iklimine, yer ve yurt verdiğini anlatılmaktadır.⁷⁵⁰

Fihrist adı başlığı altında, Dib Yakub'un dört oğlundan Abulca Han'ın, kuzeybatıya gönderildiği kaydedilmiştir. Kara-Han, Or-Han, Gün-Han ve Gür-Han'ın isimleri zikredildikten sonra Kara-Han'ın oğlunun Oğuz şubesini oluşturduğu yazılmıştır.

Uzunköprü Oğuznamesi'nde İslamiyet öncesi Oğuz Kağan Destanı'nda olduğu gibi, Oğuz Kağan, kavimlere ad vererek soyları başlatmıştır. Ancak diğer Oğuznâmelerde kavimlere ad verilirken yaptıkları iş ve yapan kişi hakkında bilgi verilir. Bu Oğuznâme'de yoktur.

Tarihi Salar Baba Oğuznâmesi'nde Nuh A.S. yeryüzünü çocuklarına bölüştürdüğünde Yafes'e Türkistan'ı vermiştir.⁷⁵¹ Yafes, diğer adıyla Ulca Han'ın Dib Yavku adında bir oğlu olmuştur. Bu şecere, Reşidüddin Oğuznâmesi'ne benzemektedir. Dib Yavku Han'ın Kara-Han, Or-Han, Ker-Han ile Ler-Han adında dört oğlu vardır. Bu dört oğuldan Ler Han'ın adı Reşidüddin Oğuznâmesi'nde yoktur. Oğuz Han, Kara Han'ın oğulu olarak görülmektedir.

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nin ilk dörtlüğü, Oğuz Han'ın adının zikredilmesiyle başlamaktadır Bu durum, sadece, Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı ile Dâna Ata Oğuznâmesi'nde görülmektedir. Oğuz Han'dan sonra, Suyun-Söyün Han adı zikredilerek “*Bir atadın yayılmışam*” şeklinde denilmiştir.

⁷⁴⁹ Ötemiş, a. g. e. IV / A1. 1. Dizi, 1, 1.

⁷⁵⁰ Yazıcızâde Ali (2014), a. g. e. 1b, 5a.

⁷⁵¹ Güler, a. g. e.

İslamiyet'in kabulüyle, insanlığın ilk atası Hz. Âdem ve Hz. Nuh'un adlarının zikredilerek, Oğuz Han'ın bahsine geçilmesi, Dâna Ata Oğuznâmesi'nde yoktur. Oğuznâme'de, "Sakalı ak" şeklinde Irkıl Ata'ya telmihte bulunulmuştur.

7.4. Muhtelif Kişiler

7.4.1. Süyün Han-Ögürçük Alp-Oğuzcuk Alp

Ersarlara ait Urug şeceresinde, Ögürçük Alp, Söyün Han olarak nitelendirilmiştir.⁷⁵² Bu şecereye göre, Salur Kazan, Dağ Han'ın oğludur. Ata Cıkıyev, Salurların Salur Kazan'dan ileri geldiğini sürmüştür.⁷⁵³ Dede Korkut Oğuznâmeleri, Şecere-i Terâkime ile Dâna Ata Oğuznâmesi bu görüşü doğrulamaktadır. Dâna Ata Oğuznâmesi'nde, Salur boyunu ilgilendiren dörtlük, Dede Korkut Oğuznâmeleri ile ortak noktanın Salur boyu, dolayısıyla Salur Kazan ve onun torunu Ögürçük Alp ile bağlantı kurulmasını sağlamaktadır.

*"Tağ Han oğlu Salur, Eymür
Añı Düldül kuşu Algur
Ürküt Bürküt birur bolgur
İrdür Salur soranımız."*⁷⁵⁴

Aynı devirde, aynı bölge ve bir Han etrafında şekillenen Dede Korkut Oğuznâmelerinde, bütün beylerin bağlı oldukları Hanlar Hanı Kam Gan oğlu Bayındır Han, başroldedir. Ancak hemen yanında, Ulaş oğlu Salur Kazan gözüktür. Salur Kazan Beylerbeyi'dir ve İç, Taş Oğuz beyleri Salur Kazan'a bağlıdır. Bütün hikâyelerde, Salur Kazan yer almıştır. Ulaş oğlu Salur Kazan adından yola çıkarak Ulaş'ın Tag Han olabileceği düşüncesi, muhtemeldir.

Vatikan nüshasının "Hikâyet-i Kazan Bey ve Gayri" şeklinde adlandırılması, Salur Kazan ile ilgili düşünmemiz gereken diğer bir sorudur. Dede Korkut Destanlarından yola çıkarak Salur Kazan'ın ailesi hakkında şu ipuçları gözükmemtedir: Kazan Bey'in oğlu Uruz'dur. Kardeşi Kara Göne, Kara Göne oğlu Kara Budak hem yeğen hem de damattır. İnağı Beyrek, Kazılık Koca Bayındır Han'ın veziri ve dayısı olmaktadır. En son olarak da eşi, Altun Közeki Sündün Bay'ı (Boyu Uzun Burla Hatun) dememiz mümkündür. Bu isim, "Türkmenlere beylik yapan kızlar"

⁷⁵² İlliye, a. g. e.

⁷⁵³ Ataniyazov, a. g. e. 100.

⁷⁵⁴ Самойлович (1927), a. g. m. 39-41.

adı altında görülmektedir. Salur Kazan'ı Ögürçük Alp'in dedesi olarak kabul edilirse hikâyelerdeki Boyu Uzun Burla Hatun ebesidir. Salur Kazan'ın annesi Çaçaklı'nın Beceneler tarafından esir edilmesinin hem Dede Korkut Kitabı'nda hem de Şecere-i Terâkime'de bahsedilmesi, Oğuznâmeler arasındaki ortak noktayı gösteren diğer bir husus olmalıdır. Bu olay, Becenelere it denilmesinin sebebi olabilir.

Reşidüddin Oğuznâmesi'nde, Ulaş ve Ulad adlarında, Salur boyundan baba ve oğul iki kişi, Dib Yavguy Han tahta geçince “*O beyler, büyükler ve divan üyelerinden ceddiniz Oğuz, bu kadar ülkeyi nasıl almıştır; nereden, nereye kadar zapt etmiştir.*” sorusuna cevap verirler. Reşidüddin Oğuznâmesi'ndeki Ulaş, Dede Korkut Oğuznâmelerindeki Ulaş yani Dağ Han, Ulad'ın da Salur Kazan olma ihtimali ortaya çıkmaktadır.⁷⁵⁵

Şecere-i Terâkime'de, Dip Bakuy döneminde, “*Oğuz Han'ı görenlerden yaşayan var mı?*” şeklinde bir soru sorulduğunda, Salur halkından Ulaş'ın çağrıldığı görülmektedir. Dede Korkut Oğuznâmeleri ile Salur Kazan arasındaki diğer ortak nokta, burada “Ulaş” isminde kilitlenmektedir.⁷⁵⁶

Şecere-i Terâkime'ye göre, Salur Kazan, Hz. Muhammed'den üç yüzyıl sonra yaşamıştır. Korkut Ata'nın Salur Kazan'ı öven şiiri düşündüğümüzde, aynı dönemde yaşamış olmaları muhtemeldir. Ancak, destani eserlerde, zaman itibaridir.⁷⁵⁷

Ögürçük Alp-Süyün Han, Dağ Han'ın torunu olarak gözükmektedir. Balhan bölgesi ki Dâna Ata Oğuznâmesi'nde “Ebulhan” olarak geçer; Oklı, Eymür, Salur, Göklen ve Sultanlı oymaklarında Yaka Türkmeni ya da Sayın Han Türkmen'i denildiği bilinmektedir. Samoyloviç'in Hocalı Molla'dan Şecere-i Terâkime üzerine yolladığı metinler, Gürgen nehrinin döküldüğü, Göklenlerin yaşadığı yerde derlenmiştir. Bu bize, Dâna Ata Oğuznâmesi hakkında da bilgi verecek konumdadır. Dâna Ata Oğuznâmesi Sayın Han Türkmeni olan ve Ögürçük Alp ahfadı tarafından söylenmiştir. Düşüncemizi, Dâna Ata Oğuznâmesi'nin şu dördlüğü doğrular niteliktedir:

⁷⁵⁵ Reşidüddin (1982), a. g. e. 53-56.

⁷⁵⁶ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a. g. e. 249.

⁷⁵⁷ a. g. e. 265.

*“Oğuz Handın ayrılmışam
Gel SüyünHan..... mız
Bir atadın yayılmışam
Yokdur sözde yalanımız.”⁷⁵⁸*

Nazar Yomudsky adlı ilim adamı, Süyün-Söyün Han’ın, “Yomut” olduğunu ifade etmektedir. Söyün Han, Salur Kazan’ın torunu olarak gösterilip XII. asrın sonlarıyla, XIII. asrın başlarında yaşamıştır.⁷⁵⁹ Ancak Ögürçük Alp’in Salur boyuna mensup olduğu açıktır. Zamanla, Salurların arasında, “Yomud” diye bir Oğuş oluşmasını da gözlerden irak tutmamak gerekir. Nitekim Hazar ötesi Türkmenlerde, Faruk Sümer’e göre, ana boy Salurlardır. Bundan dolayı, “İçki Salurlar” a, Ersarı denilmiş, Teke, Yomut gibi boylara da “Taşkî Salurlar”dan neşet etmişlerdir.⁷⁶⁰

Şecere-i Terâkime’ye göre, Ögürçük Alp, Bayındır Han’ın emri altına girmemiştir. Dede Korkut Oğuznâmeleri ile diğer ortak nokta, Bayındır Han gözükmektedir. Süyün Han, savaşmamak için 1000 evli halkla Şamahı’ya gelir. Buradan Kırım’a göç eder. Kırım’dan tekrar İtil ırmağını geçip, Yayık ırmağına yol alır. Ala Kenk ve Kara Kaş denilen yerlerde, Kanklı Hanı Kök Tanlı’yla kötü olunca, tekrar Mangışlak’ta Kara Han denilen bölgeye gider. En sonunda Ebulhan Dağı’na döner.⁷⁶¹

Oğuzname’ye göre, ihtimalen doğru olmasa da Ögürçük Alp, Kara Gazi Bey’in oğludur. Suvarcık, Dudık ve Kabacık adlarında iki kardeşi daha vardır. Ögürçük Alp’in Berdi, Buka, Usar, Kusar, Yaycı ve Dingli adlarında oğulları olur. Reşidüddin Oğuznamesi’nde Salvur (Salavur) Dikli adıyla geçen, Ögürçük oğlu Salavur, Şah Melik’in beyi ve Kınık, Kazıkurt nökeri olarak gösterilir. Salavur-Dikli-Dingli Bey, kendi kabilesine on altı bin atlı ile göç edip Horasan sınırlarına, oradan da Kuhistan, Tabes ve Isfahan taraflarına gider. Selçuklular, adı geçen bölgeleri işgal edince, Salavur bey, Selçuklular ile birleşir. Salavur’un çocukları, Fars’a giderek alır. Daha sonra, Fars Atabeklerinin Salvur çocuklarından doğacağı belirtilmektedir.⁷⁶²

“Öğrenmek ya da alışmak” anlamına gelen o-/ö-fiil köküne, +G(U)r-/G(Ü)r- fiilden fiil yapım eki getirildiğinde, “o+gur” biçimi çıkmaktadır. “O+gur” şeklindeki kelime, rotasizmle -

⁷⁵⁸ Самойлович (1927), а. г. е. 39-41.

⁷⁵⁹ İlliyeв, а. г. е.

⁷⁶⁰ Sümer, F. (1999), а. г. е. 162.

⁷⁶¹ Ebu’l Gazi Bahadır Han, а. г. е. 266.

⁷⁶² а. г. е. 267-268.

z'ye dönüşerek semantik olarak da“alışılan ya da birbirine alışmış, birbirini öğrenmiş Türk boylarını” ifade etmektedir.

Oğuz kelimesine, isimden isim yapım eki olarak da bilinen küçültme eki +Cık /+Cuk ekini getirildiğinde, “Ogurcuk ya da Öğürçük” şekli çıkmaktadır. Dâna Ata Oğuznâmesi'ndeki Öğürçük Alp, Oğuz Han'ın torunu “Küçücük Oğuz” olmalıdır.

7.4.2.Tuluy Han-Uluğ Noyan

Çengiz-nâme'ye göre Tuluy Han, Çengiz Han'ın dört oğlundan birisidir.⁷⁶³ Çengiz Han, Bağdat, Hindistan ve Deşt-i Kıpçak ve İdil nehri olan illeri, oğullarına pay etmiştir. Irak'ı Hülagu Han'a, Semerkant, Horasan ve Hisar vilayetlerini Çağatay Han'a verir. Tuluy Han'ı ise yanından ayırmaz.⁷⁶⁴ Harezmi, Cuci Han'a aittir.

Moğol töresince, Cengiz Han'ın en genç oğlu olan Tuluy, ailenin koruyucusu anlamına gelen “otcigin” ya da “oçigin”, babadan kalan topraklara, Tula, yukarı Onon ve Kerülen nehirlerinin bulunduğu topraklara sahip çıkar. Rene Grousset, Tuluy'un ölümünün, aşırı içki kullanmasından dolayı 1232 yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir.⁷⁶⁵ Dolayısıyla bu tarih ışığında, Dâna Ata Oğuznâmesi'nin söylenişiyile ilgili, on üçüncü yüzyıl aklımıza gelmektedir. Türkmenlerin katliamından sonra yazıldığı düşünülürse, Dâna Ata Oğuznâmesi'nin söyleniş tarihiyle yazıya geçirildiği tarih arasında bir fark olduğu muhtemeldir.

Sultan Ataniyazov'a göre, XIII. asrın başları, Cengiz'in Türkmenistan'ı işgal ettiği dönemdir. Marı (Merv), Ürgenç (Eski Ürgenç), Lebap ve Ahal vilayetleri yerle bir edilir. Harezmsahlar hanedanı yıkılınca, Buhara Emirliği, Hive Hanlığı, Ahal ve Batı taraflarını da İran'daki Türk şahları ellerine geçirirler. Cengiz Han'ın oğlu Tuluy Han, Hafız Abru'ya göre, Merv'de bir milyon üç yüz insanı katleder.⁷⁶⁶ (25 Şubat 1221)⁷⁶⁷.

⁷⁶³ Ötemiş, a. g. e. IV / A1. 1. Dizi, 1, 30.

⁷⁶⁴ a. g. e. 30.

⁷⁶⁵ Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. (Çev. M.Reşat Uzmen). İstanbul: Ötüken. (Eseri orijinali 1939 yılında yayımlanmıştır), 249.

⁷⁶⁶ İlliye, a. g. e.

⁷⁶⁷ Cüveynî, A. A. (1998). *Tarih-i Cihan Güşa*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (1911 yılında yayımlandığı tahmin edilmektedir), 880-I, 198-199.

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nde adı zikredilen Tuluy Han'ı, Türkmenlerce unutulmaz kılan, babası Cengiz Han ile birlikte Horasan'ın dört önemli şehrini istila etmesidir. Tarih-i Cihangüşa'ya göre, Cengiz Han, Belh'i fethettikten sonra, Horasan için, Tuluy Han'ı gönderir. Cengiz Han, Abıverd, Nesa, Yazir, Beyhak, Sancan, Serahs ve Zurabad şehirlerini ele geçirir. (Türkmenistan ili sınırları içinde) Herat'tan Sicistan'a kadar olan bölüm, tamamen yakıp yıkar. Tuluy, adı geçen bütün yerleşim nüfuslarını sıfırlar. Erat'ı ele geçirdikten sonra, Talikan'ı almak için babasının yanına döner. Merv'i üç Moğol ordusu işgal eder. Bunlardan birincisi Tuluy'un ordusu, ikincisi Moğol ordusu üçüncüsü de Cebe'den ayrılmış Taysi'nin ordusudur.⁷⁶⁸ Ardından Harezm ve Cend bölgelerinin tamamı iki ay gibi bir sürede ele geçirilir. Tuli, Merv'i katlettikten sonra,618 (1221) de Nişabur 'a hareket eder.1221 yılının Nisan ayından sonra, Nişabur'u ele geçirir.

İhsan Şeyh'in XIII yy'da geçen bir olayı, Oğuznâmesi'nde dile getirmesi tarihi olaylarla ilgidir. Geçmişte Türkmenlerce yaşanan talihsiz bir olay, bu kısa hacimli manzum Oğuznâme'de işlenmiştir. Bu olayın telmih edilmesi de tarihi arka plana ait hatıraların saklandığını göstermektedir.

7.4.3.Rüstem-i Zal

Rüstem-i Dâstân, Rüstem-i Zâl, Pûr-ı Zâl, Pûr-ı Zâl-i Zer gibi⁷⁶⁹ isimlerle de tanınan Rüstem, Firdevsî'nin "Şehname" eserinde geçmektedir. Zâl'in oğlu olan Rüstem'in M.Ö. IV. asırda yaşadığı düşünülmektedir. Saçı, kirpikleri beyaz olarak doğduğu için, "Zâl" lakabını almıştır. Rivayete göre, saç, sakalı beyaz doğduğu için, babası Zâl tarafından, Elburz Dağı'na atılmış, Simurg tarafından büyütülmüştür. Rüstem'in Çin'den getirilen bir okla İsfendiyar'ı öldürdüğü ifade edilmektedir.

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nde Rüstem adına bir telmih söz konusudur. İran destanlarında merkezi kahraman olan Zal oğlu Rüstem, Türk destanlarında da gücün sembolü olarak ödünç bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁶⁸ a. g. e. 200.

⁷⁶⁹ Akçağ Kitabevi. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (Üçüncü Baskı). Ankara.

SONUÇ

Dânâ Ata Oğuznâmesi, metninden de anlaşıldığı üzere, Dâna Ata' (İhsan Şeyh) dan tespit edilmiştir. Farsça sıfat cemii olan “Dâna” kelimesi, “bilen, bilici, bilgiç” anlamıyla geçmiştir. Dâna Ata'nın bilen, bilici ve bilgiç sıfatlarına sahip olması, onu, Dede Korkut Kitabı'ndaki Dedem Korkut ile eş değer tutmamızı sağlamaktadır. Çünkü Dedem Korkut da dönemin bilicisidir. Bu bağlamda, Dâna Ata İslami dönemin derviş donuna bürünmüş bir Kam'ıdır. Dâna Ata'nın babasının adının “Pir” olduğunu söylemesi, Ahmed Yesevî ile bir bağ kurmamıza işaret edebilir. Ancak bugün, elimizde, bu bağ gösterecek bir şecerenin varlığı söz konusu değildir. Hakim Ata müridi Zengî Baba üzerinde çalışılmalıdır. Dâna Ata, konuya dahil edilmelidir. Ayrıca, Dâna Ata'nın ne zaman yaşadığına dair elimizdeki bulgular yeterli değildir.

Türkiye'de Oğuznâmecilik geleneği üzerine yapılan çalışmalarda, Dâna Ata'nın kimliği üzerine bir bilginin olmadığı görülmüştür. Çalışmamızın bu anlamda ilk olduğunu söylememiz mümkündür.

Dâna Ata Oğuznâmesi, İhsan Şeyh'in Oğuz Han'dan geldiğini ve Süyün-Soyun Han (Ögürçük Alp) halkına mensup olduğunu göstermektedir. Ersarıllara ait bir şecerede, Süyün Han, Salur Kazan'ın torunu olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda, Ögürçük Alp, Dede Korkut Destanları ile Şecere-i Terâkime arasında bir bağ kurabileceğimizin işaretidir. Çalışmamızda, Ögürçük kelimesinin etimolojisinden yola çıkarak küçücük Oğuz olduğunu ifade ettik. Ögürçük Alp'in Oğuz Han'ın soyundan geldiğini söyleyebiliriz.

Demidov adlı Rus araştırmacıdan elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda, Batı Türkmenistan ili sınırları içerisinde, Dâna Ata'ya ait iki önemli makamın olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi Balkan Dağı eteklerinde diğeri ise Küren Dağı'ndadır. Eldeki veriler, Dâna Ata'ya ait makamın Balkan Dağı olduğunu göstermektedir. Balkan Dağı eteklerinde bulunan toplu mezarlıkta, mezar taşlarının üzerindeki dağ keçisi piktogramı buna işaret olabilir. Emel Esin'den edindiğimiz bilgilere göre, dağ keçisi piktogramı Göktürklerden itibaren Oğuz boylarının tamgası olmuştur. Balkan Dağı eteklerinin Dâna Ata'nın makamı olduğunu söyleyebiliriz.

Dâna Ata Oğuznâmesi üzerine ilk bilgiyi, Samoyloviç'in “Ebu'l Gazi Bahadır Han. Türkmenlerin Soy Ağacı Listelerinden Biri” adlı makaleden öğrenmekteyiz. Samoyloviç,

Şecere-i Terâkime adlı Oğuznâme üzerine çalışırken Tumanskiy'den, Şecere-i Terâkime'nin Taşkent el yazısının kopyasını ve "spiska" olarak nitelendirilen altıncı listenin orijinalini almıştır. Tumanskiy, vefat ettikten sonra, Tumanskiy'e ait el yazmasını, Samoyloviç, St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümü'ne vermiştir. Türkiye'de ve Türk dünyasında, Dâna Oğuznâmesi üzerine çalışılırken, adı geçen makaledeki metin dikkate alınmamıştır. Ahmed Bekmiradov'un ilim dünyasına tanıttığını metin kullanılmıştır. Çalışmamızın, bu anlamda önemli olduğunu ifade etmeliyiz.

"Ebu'l Gazi Bahadır Han. Türkmenlerin Soy Ağacı Listelerinden Biri" adlı makaleden anlaşıldığı üzere, Hocalı Molla ve Oraz Muhammed oğlu Gurbangeldi, Şecere-i Terâkime ile Dâna Ata Oğuznâmesi'nin söyleyicisi değil, yazıya geçiren isimleridir. Çalışmamız her iki destancının perepisçik olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü bazı araştırmacılar, adı geçen destancıların, Dâna Ata Oğuznâmesi'nin söyleyicisi olarak kabul etmektedir.

Dâna Ata Oğuznâmesi'nin hem sözlü hemde yazılı geleneğin izlerini taşıdığını söylememiz mümkündür. Destancılık geleneğinde, destanların okunduğu ve yazıya geçirildiği döneme göre, ilaveler kazanması doğaldır. Belki de mitolojik devirde bir çekirdek halinde olan Oğuznâme, zamanla yeni katmanlar kazanmış olabilir. Oğuznâme, Dede Korkut Kitabı'ndaki gibi bir mukaddime ile başlamaktadır. Dâna Ata Oğuznâmesi, Dâna Ata'nın dilinden Süyün Han iline manzum bir şekilde söylenilmiştir. Nesir ve nazım bir aradadır. Bu bağlamda Oğuznâme'nin yazıya geçirilmeden önce dilden dile nesilden nesile anlatıldığını düşünecek olursak anlatıcılarının olması muhtemeldir. Bu isimler, Oraz Muhammed Molla Gurbangeldi ya da Hocalı Molla olabilir. Ancak bu konuda elimizde yeterli bilgi mevcut değildir. Oğuznâme metni yazıya geçirilirken istinsah hataları metin üzerinde bir paralelliğin ya da cinasın varlığını göstermemektedir.

Oğuznâme metni, hem Oğuzcanın hem de Hive Hanlıklar döneminin izlerini taşımaktadır. Bu durum, "metin kurmaca mıdır?" sorusunu aklımıza getirmektedir. Düşüncemize, Halik Köroğlu'nun, eserinde, Dâna Ata'ya ait Oğuznâme metninin değiştirildiğini ifade etmesi neden olmaktadır. Ayrıca, Ahmed Bekmiradov, "Edebi Miras Ebedi Miras" adlı eserinde, Oğuznâme metninin nüshalarını karşılaştırarak ilim dünyasına sunduklarını anlatmaktadır. Oraz Muhammed oğlu Gurbangeldi'ye ait metnin ilk defa gün ışığına çıkartıldığını söylememiz mümkündür.

Dânâ Ata Oğuznâmesi'ne ait üç nüsha bulunmaktadır. Birincisi, St. Petersburg İlimler Akademisi Doğu Bilimleri El Yazmaları Bölümü, 1927-no 643'te, Samoyloviç'in makalesinde (12.1.1927) saklanmaktadır. Çalışmamız, bu makale üzerine odaklanmıştır. İkincisi, Türkmenistan'ın Magtımkuulu Adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde, Kolyazmalar Bölümü'nün 1771. numarasında bulunmaktadır. Ahmed Bekmıradov'un Abdurrahman Mulkamonov ile üzerinde çalıştıkları metindir. Araştırmamız sonucu, Dâna Ata Oğuznâmesi üzerine yapılan çalışmaların bu minvalde olduğunu söyleyebiliriz. Üçüncüsü, Manuskript archive UBAN altında, Özbekistan SSR. PN185-IV numarada, "Oğuznâme kıt'a-ı manzum Dâna Ata İhsân" şeklinde ve Manuskript archive NHA. inv. N 4347 numarada kayıtlıdır. Adı geçen üçüncü nüsha incelenmeli, diğer Oğuznâme metinleriyle mukayese edilmelidir. Dâna Ata Oğuznâmesi üzerine çalışan araştırmacılar, (Halik Köroğlu hariç) üçüncü nüshasının adını zikretmemektedirler. Çalışmamız bu anlamda önem taşımaktadır.

Dâna Ata Oğuznâmesi, küçük hacimli bir eser olmasına rağmen, Oğuznâmecilik geleneğinde dikkati çeken şecereden kısaca bahsedilmiştir. Oğuz Destanı'nın bütün dairelerinde görüldüğü gibi bu destanda da tesmiye (ad verme) söz konusudur. Dâna Ata Oğuznâmesi'nin ilk defa, şecere, orun ve ülüş taksimatı açısından diğer Oğuznâmelerle karşılaştırıldığını söylememiz mümkündür. Ayrıca, Türk Kavimleri ve Türk boyları açısından da bir mukayese gidilmiştir.

Dâna Ata Oğuznâmesi'nde, "Hazar ili, Ali ili" mısrasıyla adı geçen "Ali ili" boyu, Şecere-i Terâkime'nin dışında, diğer Oğuznâmelerde, adı zikredilmeyen bir boydur. Dâna Ata Oğuznâmesi'nde, bu boy adının geçmesi, Oğuznâme sahasının muhtemelen Türkmenistan ile sınırlı olduğunu söylememiz mümkündür.

Dâna Ata Oğuznâmesi'nin ikinci dörtlüğünü incelediğimizde, sakalı ak olan bir kişinin "öyün" kurduğu görülmektedir. Oğuznâme sistemini düşündüğümüzde, kırk oğluna orun veren Oğuz Han'dır. Orunlardan dolayı, "Orunnâme" ismi zikredilmektedir. Oğuznâmeleri dikkate aldığımızda, orun isimi sadece, Şecere-i Terâkime ile Dâna Ata Oğuznâmesi'nde görülmektedir. Reşidüddin Oğuznâmesi'ne de bir telmih olduğunu söylememiz mümkündür. Bu bağlamda, destanı yazıya geçiren Oraz Muhammed oğlu Gurbangeldi'nin Oğuznâmecilik geleneğini oluşturan yapı taşlarını iyi bildiğini düşünebiliriz.

Dânâ Ata Oğuznâmesi'nde gördüğümüz Tuluy Han, Çengiz Han'ın dört oğlundan birisidir. Rene Grousset adlı ilim adamı Çengiz'in oğlu Tuluy Han'ın aşırı içki kullanımından dolayı, ölümünün 1232 yılında gerçekleştiğini anlatmaktadır. Bu bilgilerin ışığında, Dâna Ata Oğuznâmesi'nin Tuluy Han tarafından yapıldığı düşünülen Türkmen katliamından önce yazıldığı düşünülmeyebilir. Bu takdirde, Oğuznâme'nin söylenildiği ve yazıya geçirildiği tarih arasında bir zaman farkı olduğunu çıkarmamız mümkündür.

KAYNAKLAR

- Aça, M. (2011). *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi*. (Genişletilmiş İkinci Baskı). Konya: Kömen Yayınları, 16-219.
- Agacanova, S. G. (2010). *Oğuzlar*. (Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev). İstanbul: Selenge. (Eserin orijinali 1969'da yayımlandı), 16-113.
- Ağca, F. (2016). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Dil Araştırmaları Serisi, 1-256.
- Ahmed Yesevî. (1983). *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*. (Hazırlayan: Kemal Eraslan). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 60-546.
- Akgül, Y. (1999). "Hoca Ahmet Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Çerçevde Bazı Tespitler". *bilig*, (8/Kış), 48-61.
- Ali Emiri Efendi. *Cam-ı Cemâyin*. Millet Genel Kütüphanesi, Eski Kayıt No: 203, 3-7.
- Alizade, S. (2006). *Oğuzname*. Azerbaycan: Şark-Garb, 5.
- Atanıyazov, S. (2010). *Şecere, Türkmenin Soyağacı*. (Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine uygulayan Seyitnazar Arnazarov, Nergis Biray). İstanbul: Ötüken. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı). 60-234.
- Bakır, A. (2008). Tevârih-i Ali Selçuk Oğuznâmesi. *Turkish International Periodical for the Languages, Liteary and History of Turkish or Turkic*, 164-199.
- Baldick, J. (1993). *Imaginary Muslims, the Uwaysi Sûfis of Central Asia*. In the United States of America: I. B. Tauris & Co Ltd Publishers, 1-158.
- Baldick, J. (2002). *Mistik İslam*. (Çev. Yusuf Said İslamoğlu). (Birinci Baskı). İstanbul: Birey Yayıncılık. (Eser, ilk olarak 1989 yılında basılmıştır), 7- 281.
- Bang, W., Rahmeti, G. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. (Birinci Baskı). İstanbul: M. E. Basımevi. (Eserin orijinali 1936 yılında basılmıştır), 5-14.
- Barkan, Ö. L. (1942). "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi*, 279-304.
- Barthold, W. (1913). *Mangışlak*. M. E. B. İslam Ansiklopedisi, 7, 282-284.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (Çev. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Eserin 1900 yılında neşredildiği bilinmektedir), IV. Dizi, Sa. 11, 153-213.
- Bayat, F. (2004). "Uz, Ğuz, Oğuz Kavim Adının Etimolojisi". *Karadeniz Araştırmaları*, (3), 71-77.
- Bayat, F. (2006). *Oğuz Destan Dünyası, Oğuznâmeleri Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 25-27.

- Бекмырадов, А. (1986), Дана Атанын Огузнама Поэмасы. *Журнал советской литературы*, 185-188.
- Бекмырадов, А. (1987). *Андемир Хем Огузнамачылык Деби*. Ашхабад: Илим, 6-127.
- Бекмырадов, А. (1992). *Эдеби мирас эбеди мирас*. Ашхабад: Туркменистан. Ричы151.
- Bennigsen, A., Vimbush, S. E. (1985, 1986). *Muslims of the Empire: a guide*, London: Hurst, 92-104.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (Birinci Baskı). Ankara: Yurt Kitap, Yayın, 521.
- Biray, H. (1989). “Andelip Oğuznamesi, I-II-III”. *Milli Folklor*, (4), (5), (6), 12-32, 23-24, 21-23.
- Boratav, P. N. (1998). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. (Adam Yayınlarında birinci Baskı). İstanbul: Adam Yayınevi, 49-58.
- Caferoğlu, A. (1943). *Türk Dili Tarihi Notları*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası, II, 43-46.
- Cüveynî, A. A. (1998). *Tarih-i Cihan Güşâ*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (1911 yılında yayımlandığı tahmin edilmektedir), 198-880.
- Çoruhlu, Y. (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. (Üçüncü Basım). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 15.
- Демидов, С. М. (1976). *Туркменские овляды* Ашхабад: ЫЛЫМ, 55-183.
- Демидов, С. М. (1990). *История религиозных верований народов Туркменистана*. ЫЛЫМ, 115-164.
- Develioğlu, F. (1995). *Osmanlıca, Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (Genişletilmiş On ikinci Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi, 164-982.
- Deweese, D. (2012). *Studies on Sûfism in Central Asia*. (II. series). Variorum Collected Studies Series CS1017, 353-371.
- Divitçioğlu, S. (2005). *Oğuz'dan Selçuklu'ya Boy, Konat, Devlet*. (Dördüncü Baskı). Ankara: İmge Yayınevi, 15.
- Duğlat, H. M. (2006). *Tarih-i Reşidî*. (Çeviren: Osman Karatay). İstanbul: Selenge Yayınevi. (Eserin orijinali 1895'te yayımlandı), 442-698.
- Ebu'l Gazi Bahadır Han. (1996). *Şecere-i Terâkime*. (Hazırlayan: Zuhâl Kargı Ölmez). Ankara: Simurg, 22-269.
- Eckmann, J. (2013). *Çağatayca El Kitabı*. (Günay Karaağaç)(Altıncı Baskı). İstanbul: Kesit Yayınevi, 28-125.

- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitapevi. (Eserin orijinali 1983'te Editions Payot tarafından yayımlanmıştır), 22-23.
- Eraslan, K. (1976). "Manzum Oğuznâme". *Türkiyat Mecmuası*, 169-174.
- Ercilasun, A. B. (2008). "Türk Boy Adlarının Etimolojisi". *Dil Araştırmaları Dergisi*, (3 Güz), 4-21.
- Ercilasun, A. B. (2016). "Oğuznâme (İngiltere Nüshaları)-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım". *Dil Araştırmaları*. Güz 2016/19:225-229.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergah, 500-629.
- Erdem, M. (2005). "Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantını Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine". *Modern Türklük Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 159-170.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. (İkinci Baskı). Ankara: Bizim Büro Basımevi, 314-316.
- Eren, H. (2001). "Türklerin Ana Yurdu". *Türk Dili*. (II), 600-665.
- Ergin, M. (1988). *Orhun Abideleri*. (Yirminci Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 125.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. (Yirminci Baskı). İstanbul: Bayrak Basım, 203.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı(Giriş, Metin, Faksimile)*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 4-169.
- Erhat, A. (2011). *Mitoloji Sözlüğü*. (On dokuzuncu Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi, 187.
- Esin, E. (2001). *Türk Mitolojisine Giriş*. (Birinci Basım). İstanbul: Kabalcı Kitabevi, 146.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya, Türk Sanatında İkonografik Motifler*. (Birinci Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 248-283.
- Esin, E. (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. (Birinci Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 192.
- Gabain, A. V. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 532-304.
- Гарриев, С. А. (1975). *история туркменской литературы средневековье литературное наследие доврюннн*. Ашхабад: Илим, I, 56; II, 83-167.
- Genç, R. (2007). *Makaleler*. (Birinci Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi, 4-21.
- Gökalp, Z. (1977). *Makaleler III(Milli Tetebbular Mecmuası'ndaki Makaleler)*. (Hazırlayan: M. Orhan Durusoy). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları:283,II,13-39.
- Gökyay, O. Ş. (1936). "Oğuzlara Dair". *Ülkü Halkevleri Dergisi*, (38),7-153.

- Gökyay, Ş. O. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. (Birinci Basım). İstanbul: Kabala Kitabevi, 643-1320.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. (Çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul: Ötüken. (Eseri orijinali 1939 yılında yayımlanmıştır), 249.
- Gülensoy, T. (2007). “Moğolların Gizli Tarihi, Altan Topçı, Defter-i Çingiz-nâme ve Anonim Şibani-nâme’ye Göre Soy Kütüğü”. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, (Volume 2/2), Spring, 257-275.
- Güler, M. (2010). *Salar Baba Oğuznâmesi*. (İnceleme, Metin, Tercüme, Dizin). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Günay, U. (1993). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. (İkinci Baskı). Ankara: Akçağ, 1, 252.
- Gündüz, T. (2015). *Bozkırın Efendileri*. (İkinci Baskı). İstanbul: Yeditepe, 41-122.
- Haenish, E. , Kozin, S. (2010). *Moğolların Gizli Tarihi*. (Çev. Ahmet Temir). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1240 tarihinde yayımlandığı tahmin edilmektedir), 8-269.
- Hançerlioğlu, O. (1984). *İslam İnançları Sözlüğü*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi, 72.
- Hoppal, M. (2003). “PostModern Çağda Şamanizm”. (Çev. Mustafa Arslan). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (III), 4-148. (Makalenin orijinali 1996 yılında basılmıştır).
- Hoppal, M. (2008). “Milenyum Çağında Şamanizm”. (Çev. Muhtar Kutlu). *Milli Folklor*, (77), 106-110.
- Hoppal M. (2008). “Macar Halk İnançlarında Şamanizmin İzleri”. (Çev. Muvaffak Duranlı). *Milli Folklor*, (20), 77-117. (Makalenin orijinali 1976 yılında basılmıştır).
- Hoppal, M. (2012). *Avrasya’da Şamanlar*. (Çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 2005 yılında basılmıştır), 19-63.
- Hunkan, Ö. S. (2011). *Türk Hakanlığı(Karahanlılar)*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: IQ Yayıncılık, 1-69.
- İbn Fadlan. (2015). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. (Çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınevi. (Eserde, 1987 F. Sezgin tıpkıbasımı, 1939 neşri ve 1959 Sami Dehnan neşri dikkate alınmıştır), 49-66.
- İllyev, M. (2010). *Türkmen Şecereleeri Geleneği: Türkmen Şecereleeri Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Ankara.

- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, I, 204-225.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*. (On altıncı Basım) İstanbul: Ötüken Yayınevi, 151-227.
- Kalenderoğlu, İ. (2010). “A. N. Samoyloviç’in Türkmen Edebiyatı ve Folkloru Araştırmalarına Katkıları”. *Gazi Türkiyat*, (6), 289.
- Kaplan, M. (2014). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlileri*. (Dokuzuncu Basım). İstanbul: Dergâh, 16-126.
- Kara, M. (1985). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. (Birinci Baskı). İstanbul: Dergâh, 161.
- Kaşgarlı Mahmud (1998). *Divanü Lûgati't Türk Tercümesi*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları No. (Eser, 1072-3 yıllarında yazılmıştır), 521, I, 28-577.
- Kaşgarlı Mahmud. (1998). *Divanü Lûgati't Türk Tercümesi*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları No: 521, III, 283-443.
- Kirzioğlu, M. F. (2000). *Dede Korkut Oğuznâmeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını:212, 12, I-II.
- Kitab-ı Dədə Qorqud Ansiklopedyası*. (2000). Bakı: Yeni Neşrler Evi.
- Kocaoğlu, İ. A. (2006). *Cengiz-nâme Üzerindeki Şekil ve Cümle Bilgisi Çalışması*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*. (Birinci Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:827, 66.
- Kozin, S. A. (1942). “Moğolların Gizli Tarihi”. (Çev. Abdülkadir İnan). *Belleten*, 121-126. (Makalenin 1942 yılında yayımlandığı tahmin edilmektedir).
- Haenish, E., Kozin, S. (2010). *Moğolların Gizli Tarihi*. (Çev. Ahmet Temir). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1240 tarihinde yayımlandığı tahmin edilmektedir), 3-6.
- Köprülü, M. F. (1934). “Hibet Al-Hakayık Hakkında Yeni Bir Vesika Daha”. *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, (84), 112-172.
- Köprülü, M. F. (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (Dördüncü Basım). Ankara: Gaye Matbaacılık, 85.
- Köprülü, M. (1985). *Türk Edebiyat Tarihi*. (Dördüncü Basım). İstanbul: Milli Kültür Yayınevi, 50-289.
- Köprülü, M. F. (1991). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. (Dördüncü Basım). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 29-247.
- Короглу, Х. (1999). *Огуз Кахраманлыз Эносу*. Баку: Юрт,3-238.

- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı*. (Dördüncü Basım). İstanbul: Enderun, 13, 52-54.
- Mesudî. (2011). *Murûc ez-Zeheb*. (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınevi. (Eserin orijinali 1872'de Fransızcaya çevrilmiştir), 123-147.
- Mevlânâ Ali B. Hüseyin Es, Safî. (2013). *Reşahat*. (Müstensih: Hacı Mehmet Zülâlî Eskişehirî). (Hazırlayanlar: Naci Bayraktaroğlu Nizamettin Arslan). İstanbul: İz Yayıncılık. (Eser, 1585 yılında Türkçeye çevrilmiştir), 29.
- Molla Camî. (2011). *Nefahat'ül Üns Min Hadârat'il Kudüs Evliya Menkabeleri*. (Sadeleştiren Abdulkadir Akçiçek). İstanbul: Huzur Yayınevi, (Eserin aslı Lamii Çelebi tarafından Türkçeye çevrilmiştir), 704.
- Nour, R. (1928). *Oughouz-name(Epopée Turque)*. Alexandrie: Societe De Publications Egyptiennes, 4-61.
- Нурғалиев, Д. (1971). Академик А. Н Самойлович О. *туркменской литературе*. Ашхабад: Илим, 5-139
- Rıdvan N. (1934). “Oğuz Destanından Bir Parça”. *Türk Tarih Arkeologya veEtnografya Dergisi*, II, 243-249.
- Ocak, A. Y. (1980). *Veysel Karanî ve Üveysilik*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5-146.
- Okyay, F. (2004). *Oğuznâme. Metin (1a-50b Varaklar Arası)-Dizin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Orkun, H. N. (1935). *Oğuzlara Dair*. Ankara: Ulus Basımevi, 74-96.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. (Birleştirilmiş Üçüncü Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, 1-472.
- Ögel, B. (1951). “Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Kül Kağan ve Moyunçur”. *Bellekten*, (59), 362-376.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi, Kaynakları ve açıklamalarıyla Destanlar*. (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, VII Dizi, 102, I, 14-365.
- Ögel, B. (1994). “Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayı'ndaki Oğuz Destanı Parçaları İle Karşılaştırma)”, *Bellekten*, 113-128.
- Ögel, B.(2001). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. (Dördüncü Basım). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2170, I,64-95.
- Ötemiş Hacı. (2009). *Çengiz-nâme*. (Hazırlayan: İlyas Kamalov). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1-200.
- Özkan, İ. (1993). “Türkmenistan'da Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnanışlar”. *Türk Kültürü*, 368, (XXXI), 730-740.
- Özkan, İ. (1994). “Türkmenistan'da Derlenmiş Dede Korkut Yılları”. *Bellekten*, 263-264.

- Özkan, İ. (2003). “XIX ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmed Yesevi’nin Doğum yeri Meselesi”. *bilig*, (Yaz/26), 1-10.
- Özkan, İ. (2004). *Bir Yemeğin Türkçemizdeki Hikâyesi: Menemen*. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda sunuldu. Ankara.
- Özkan, İ. (2009). “Ergenekon Destanı Hakkında”. *Türk Yurdu*, 265(29), 43-47.
- Özkan, İ. (2015). “Hazîhi’r-risalet-i min kelimât-ı Oğuznâme el-meşhur bi-atalar sözü”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar. Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, 343-350.
- Öztürk, O. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. (Birinci Basım). Ankara: Phoenix Yayınevi, 892.
- Pelliot, P. (1995). *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*. (Çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Paul Pelliot’un T’oung Pao adlı bilimsel dergideki 1930 tarihli makalesi dikkate alınmıştır), 619, 8-103.
- Reşidüddin, F. (1960). *Reşidüddin Oğuznâmesi, Câmi’ Al Tavârih*. (Yayımlayan: Ahmed Ateş) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: III. Seri, No, 6-15.
- Reşidüddin, F. (1982). *Oğuz Destanı, Reşidüddin Oğuznâmesi, tercüme, tahlil*. (Hazırlayan: Zeki Velidi Togan). (İkinci Baskı). İstanbul: Enderun, 7-162.
- Rashiduddin Fazlullah. (1998). *Rashiduddin Fazlullah’s Jami’u’t tawarikh: Compendium of Chronicles, A History of the Mongols, Part One*. (English Translation & W. M. Thackston) (Edited by: Şinasi Tekin & Gönül Alpay Tekin). England: Published at Harvard University, 5-240.
- Reşidü’ d-dîn Fazlullah. (2010). *Câmi’ü’t Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*. (Çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, (Eserde, 1960/1999 yıllarında yapılan neşir dikkate alınmıştır), 9-203.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Hayvan ve Bitkiler*. (Çev. A.Kazancıgil, L. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eserin orijinali 2000 yılında basılmıştır), 326-328.
- Rusça–Türkçe Sözlük. (1972). Moskova: Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi.
- Самойлович, А. Н. (1927). Один из списков «Родословного туркменского». Абульгази-хана. *Доклад Академии Наук СССР*, 39-41.
- Самойлович, А. Н. (2005). *Тюркское языкознание. Филология*. Руника. *Восточная литература РАН*, 887-895.
- Sarıyev, B. (2007). “İlk Türkmen Kadın Türkologu: Prof.Dr. Zılıha Bakıyevna Muhammedova”. *Modern Türklük Araştırmalar Dergisi*, 4,(4), 125-131.
- Simurg. (1995). *Türkmence Sözlük, Türk Dilleri Araştırma Dizisi*: 18. Ankara: Simurg.

- Sinor, D. (1949). “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”. (Çev. Ahmet Ateş). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 5. (Cambridge Mayıs 1949).
- Söyegov, M. (2012). “Çağatayca Bir Şiir Olarak Oğuzname”. *Kardeşlik Kültür ve Sanat Dergisi*. (275-276), 21-22.
- Söyegov, M. (2014). “Eski Türkmence Şiir Olarak İki ‘Oğuznâme’ Metni ve Yazarları”. *Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi E-Dergisi*, (40).
- Sümer, F. (1961). “Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler”. *DTCF*. (XVII/3/4), 1-259.
- Sümer, F. (1996). *Oğuzlar(Türkmenler)*. (Beşinci Baskı). Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 329-342.
- Sümer, F. (2001). *Oğuzlar*. (İslam Ansiklopedisi, c. 9, s. 378). Eskişehir: M. E. B. Devlet Kitapları.
- Şeyh Süleyman Efendi. (1923). *Luğat-i Çağatayî ve Türkî*. İstanbul: M'aârif Nezareti, cildi evvel, 293.
- Taşagıl, A. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, 206, 5-7.
- Tekin, T. (2014). *Orhun Yazıtları*. (Beşinci Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 20-50.
- Togan, Z. V. (1981). *Türkîli ve Yakın Tarihi*. (İkinci Baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Turan, O. (1930). *Tarihi Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. (Altıncı Baskı). İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 146.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü*. (İkinci Baskı). Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*. (Sekizinci Baskı). Ankara: TDK.
- Türk, V. (2006). “Türkçede Ö- ,Ög, Ögür, Ögren- ,Ögret- Kelimeleri”. *Türkiyat Araştırmaları*, (4), 5-15.
- Türkmen, F. (1995). “Kazan’da Bulunan Yeni Bir Oğuzname Nüshası Üzerine”, *Millî Folklor*, Ankara, (26), 4-8.
- Yalgın, A. R. (1993). *Cenupta Türkmen Oymakları*. (Hazırlayan: Sabahat Emir). Ankara: Kültür Bakanlığı, I-II.
- Yazıcıoğlu Ali. (2004). *Selçuk Türkmenlerinin Tarihi*. (Redaktör: R. Geldiyew). Aşgabat: Türkmenistan Milli Medeniyet Miras Merkezi Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü, I-II.
- Yazıcı-zâde Ali. (2009). *Tevârîh-i Al-i Selçuk II. cilt*. (Hazırlayan Sevim Yılmaz Önder). İstanbul: Bilge Oğuz, 31-447.

- Yazıcızâde Ali. (2014). *Selçuk-nâme*. (Hazırlayan: Abdullah Bakır). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 5-29; 1B-5A.
- Yıldırım, D. (2001). “Qam Böri oğlu Bamıs Börik [Qam Böre oğlu Bamıs Börek]. Boyunda Sorunlar ve Çözümlenmeler”. *Türkbilig*, 2001/2: 129-167.
- Yusuf Has Hacıp. (1979). *Kutadgu Bilig, İndeks*. (Kemal Eraslan, Osman F.Sertkaya, Nuri Yüce).Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:47, (IV, Sayı: A 12), III, 218-1365.
- Yusuf Has Hacıp. (1985). *Kutadgu Bilig*. (Çev. Reşid Rahmeti Arat). (Üçüncü Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, II, 22-19.
- Yusuf Has Hacıp. (1999). *Kutadgu Bilig, Metin*. (Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 458, I, 124-390.
- İnternet: www.kardeskalemler.com/haziran2011/350_yildir_sakiyan_bulbul.htm. (22.05 2015’te alınmıştır.)

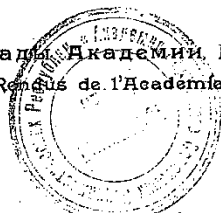

EKLER

Ek-1.

Доклады Академии Наук СССР 1927
Comptes-Rendus de l'Académie des Sciences de l'URSS

1927 n° 643

А. Н. САМОЙЛОВИЧ. Один из списков «Родословного древа туркменского» Абуль-гази-хана. [А. SAMOJLOVIC (A. Samoilovitch). Un manuscrit de «l'Arbre généalogique des Turkomans» par Abou-l-Ghazi-Khan].

(Представлено академиком В. В. Бартольдом в ОИФ 12 I 1927).

B CV 54

После издания мною в 1908 году¹ небольшого отрывка из *شجره تراکمه* Абуль-гази-хана с использованием пяти рукописей этого сочинения я получил от Туланского, переводчика² *شجره تراکمه*, свитку им копию с Ташкентской рукописи «Родословного древа туркменского» и оригинал шестого списка того же труда, принадлежавший ему. Передавая, за смертью хозяина, шестой список в Азиатский Музей, я даю ниже краткое описание этой рукописи, происходящей из туркменской среды.

Формат рукописи 18 × 11½ см. Туланский заумерявал только те листы (1—55), на которых находится текст «Родословия». Эта часть рукописи писана на синей бумаге. Перед листом 1 имеется еще 8 листов желто-белой бумаги и 2 синих листа, сплошь покрытых текстом разных стихотворений, преимущественно Неваи. В конце рукописи также имеется 2 желто-белых листа со стихами. Из перечисленных дополнительных листов надлежит выделить листы V—VI, на коих находим стихотворение «Огуз-наме» Ахсан-шейха или Дана-ата, отмеченное мною ранее по списку Ходжеля-муллы.³

После «бисмиаллы» читаем:

بيلکيل کيم اوغوز خان قرا خان اوغلى ندر اوغوز خانک التى اوغلى بولدى ايلک
اولوغى مون خان اندين کيچيک آى خان اندين کيچيک. بولدوز خان آندين کيچيک
کوک خان اندين کيچيک داغ خان اندين کيچيک تنکز خان دورور و ننه بيلکيل کيم
احسان شيخ يعنى دانه آنه رجبت الله عليه الهام ربانى بولوب چيچ سيختان
ابلى که اوغوز نامه آيتيب تورور

Следует стихотворение восьмислогового метра на 16 четверостиший по рукописи Туланского и на 18 по рукописи Ходжеля-муллы:

1 اوغوز خاناندين آيريلمشام * كل سيختان 4 . . . V . . . ميز . . .
بسيرو آنادين يايلمشام * يوقدور سوزده يلاليمييز
2 صفالى آق اويتون قسوردى * قيرن اوغليسته اورون بيبرى
اورون نامه آندين قاسدى * يول قوربوت ارتدى خانيمييز

¹ «По поводу издания Н. П. Остроумова Светоч Ислама» (ЗВО, XVIII, стр. 0161—0163).

² Абуль-Гази-Бохадур-Хан. Родословная туркмен. Асхабад. 1897 г.

³ Материалы по среднеазиатско-турецкой литературе. I (ЗВО XIX, стр. 05—06).

⁴ Чит. «Сайн-хан»; ныне произносится «Суйун-хан».

- 3 کون خان اوغلی قای ایل باشی * بیات کینور دکره داشی
 4 آلفه اوغلی بیروور چاشی * قهره اوغلی ترخانیمیز
 5 آی خان اوغلی ایزازیتز یاقیتیز * قهره داشلی قرداشیمیز
 6 اسلامه کیردی کوب کافر * بیکدیل قیزیق حدین آشار
 7 یولدوز اوغلی قارقیمن اوشار * خضر قالای خان ایلمیمیز
 8 کافرلار ظلمیمکدین شاشار * خوره لاره خدمت قلی
 9 خضر ایسی علی ایسی * خان آلدیدا یورکانیمیز
 10 خیه هزاراسینک کلی * چاولندر بسالا اورانیمیز
 11 کون خان اوغلی بیل بایندر * اطلی دلدل قوشی آلفور
 12 بهادر آراباجی * ایر نور سالور سورانیمیز
 13 تناغ خان اوغلی سالور امور * اووا قنق حکمی یولدوز
 14 اورکوت بورقوت نور بولفور * حسن ایلی دورانیمیز
 15 صانکز اوغلی ایکدور بوکدور * دال بیدولی طیبیل بسازی
 16 صاحب قران کیچه کوندوز * یوکروک آت بوبنی قوتازی
 17 حسن ایلی الی سسازی * آلتون عصا آسار
 18 یوکروک آت بوبنی قوتازی * ایشکی جلاز باش کیمسار
 19 آلتون عصا آسار * اولوس آلدی اون ایکی سی
 20 ایشکی جلاز باش کیمسار * میتکه هر بیرسی
 21 اولوس آلدی اون ایکی سی * کل اوزبک چنکیز نامه
 22 میتکه هر بیرسی * قندمه کیلسه همه
 23 کل اوزبک چنکیز نامه * اوزبک قالدینک همان آده
 24 قندمه کیلسه همه * تهمت قیلدینک خواجه احمد
 25 اوزبک قالدینک همان آده * صوفی لاری اصل زانلی
 26 تهمت قیلدینک خواجه احمد * خواجه سی
 27 صوفی لاری اصل زانلی * آقمان قهرمان اولوشدی
 28 خواجه سی * اوغوز ایلی دورمای کوچتی
 29 آقمان قهرمان اولوشدی * دال بیدولی طیبیل بسازی
 30 اوغوز ایلی دورمای کوچتی * بسالا قوشلار سلامیمیز
 31 دال بیدولی طیبیل بسازی * نامه اچیره راست دور سوزی
 32 اچیره راست دور سوزی * احسان بابا دیبرلار بیتری
 33 احسان بابا دیبرلار بیتری * ایشو الخاندور اورانیمیز

На л. 1 а — 2 а после заглавия «бисмиллы» передается по хадису рассказ негра (қалм) о том, как им была записана первая сура Корана. На л. 2 б находим восхваление Аллаха и Мухаммеда приблизительно в тех же словах, что и в переводе Туманского (стр. 1—2). В начале л. 3 а, вместо стр. 2—4 введения по переводу Туманского имеется краткое указание, без упоминания имени Абульгази: «...». а затем следует I глава соответственно переводу Туманского (стр. 5—10) до л. 7 б, на котором (стр. 5 св.) начинается глава II (Тум. стр. 11—37); глава III (Тум. 37—40) занимает листы 28 а — 30 а. На л. 28 а упоминается имя Абульгази, как автора

¹ 1 слог лишний; правильный метр получается при чтении «ходж Ахмед».

книги. Глава IV (Тум. стр. 40—54) находится на листах 30 а—41 б, глава V (Тум. 55—59) на листах 41 б—45 а, глава VI (Тум. 59—62) на листах 45 а—47 а, глава VII (Тум. 62—67) на листах 47 а—50 б, глава VIII (Тум. 67—73) на листах 51 а—53 а и последняя IX глава (Тум. 73—4) на листе 53.

Список датирован месяцем реджебом 1237 г. х. (1821—2 г. н. э.). Имя переписчика Мулла Курбан Гельди, сын Ораз Мухаммед Муллы из племени Кайыхан, рода Чарык.

Пропущенное в переводе Туманского (стр. 63) стихотворение в честь Салор Казан-хана, которое приписывается Коркуд-ата, по шестому списку может быть воспроизведено, с привлечением списка Ходжел-Муллы, без затруднений в чтении и понимании текста (л. 48 а). Стихотворение это написано четверостишиями двенадцати-слогового метра, как некоторые «hikmet»-ы Ахмеда Есеви XII века или как «قصه يوسف» Али XIII века или, наконец, как некоторые стихи в «كتاب دهم». Язык стихотворения с огузско-туркменскими элементами не старый, но два архаизма в нем встречаются: اونرو «навстречу» (Рахлов I, 1709, 1715; Махмуд Кашгарский I, 113) и جموغ «весь». Можно предполагать, что в копиях язык подновлялся и что подлинник, от которого уцелели приведенные архаизмы, появился не позднее XIII—XIV вв. Всего четверостиший семь:

1 قازغورت تاغدين اونكر تاشنى يوغارلاتىدى
سالور قازان اونرو بارىب قىرباب توتىدى
ايت نىجه 1 كىروب انى ايسى كىتىدى
البلار بىكلار كوران بارمو قازان كىبى

2 بىر قازانغه قىرق بىر آتئىنك انىين سالىدى
اول قازاننى سول الينكى بىرله آلىدى
ساغ الينكى بىرله ايلك اولاشتورىدى
البلار بىكلار كوران بارمو قازان كىبى

3 كوك آسماندين ايتىب كىلدى تىنلى يىلان
هر آدمى يوتىار ايردى كوركان زمان
سالور قازان باشىن كىسدى بىرماي آمان
البلار بىكلار كوران بارمو قازان كىبى

4 اونوز قىرق مىنىك لشكر بىرله قازان بارىب
ايت نىجه ابللارىنى كىلدى قىرىب
بىر نىجهسى قوتولدىلار كىوب يلمبارىب
البلار بىكلار كوران بارمو قازان كىبى

1 Судя по метру, читается «беджепе».

См. св. 13307

— 42 —

5 تىرك و تىركمان عرب قىم رەئىستىلار
قۇزان قىلىندى مىسلىمانغە تىرىپىستىلار
كافىلارنى قىيردى اوشال كۆپ فرصتىلار
آلبىلار بىكىلار كوران بارمۇ قۇزان كىمى

6 اندىن ھىنر كوتاردىلار بارچە اولى
بعضى لارغە اورون بىردى سائىلى سوللى
بىزگا بولدى قىمۇغ اېلىنك اورنى دىنكىلى
آلبىلار بىكىلار كوران بارمۇ قۇزان كىمى

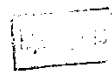
7 سىياح قورقوت اولار بولدىنىك امدى بىلىكىل
اول قۇزانىك دولتىنىمە دعا قىلىغىل
كاروان كىمىدى كۆپ كىچ قالدىنك يولغە كىركىل
آلبىلار بىكىلار كوران بارمۇ قۇزان كىمى

Для стихотворения-песни в рукописи употреблен неизвестный мне термин «таргим», который применен к следующей не переведенной Туманским (стр. 64) песне-стихотворению Оғуздайка. Текст второго стихотворения (рук. лл. 48 b—49 a) не вполне поддается прочтению; начало его:

دوندوم قاچىب قانكى خاندىن

Перепечатанный с искажением оригинала, шестой список все же будет полезен при критическом издании обработки туркменских «Огуз-нама» Абульгази-хана.

* Рук. «Динكىلى اورنى» также в рук. Ходжези и Ташк.), что нарушает ритму.

1926

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : BİRKAN AKHAN, Ebru
 Uyuğu : Türkiye Cumhuriyeti
 Doğum tarihi ve yeri : Ankara-1975
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 05319028108
 e-mail : ebirkan@selcuk.edu.tr

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora	Gazi Üniv.	Devam ediyor
Yüksek Lisans	Celal Bayar Üniv.	2016
Lisans	Çanakkale On Sekiz Mart Üniv.	1999
Lise	Başkent Lisesi

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
.....

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

.....

Hobiler

İzcilik (Oymakbaşı), Dağcılık (Odtü), Hentbol

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

